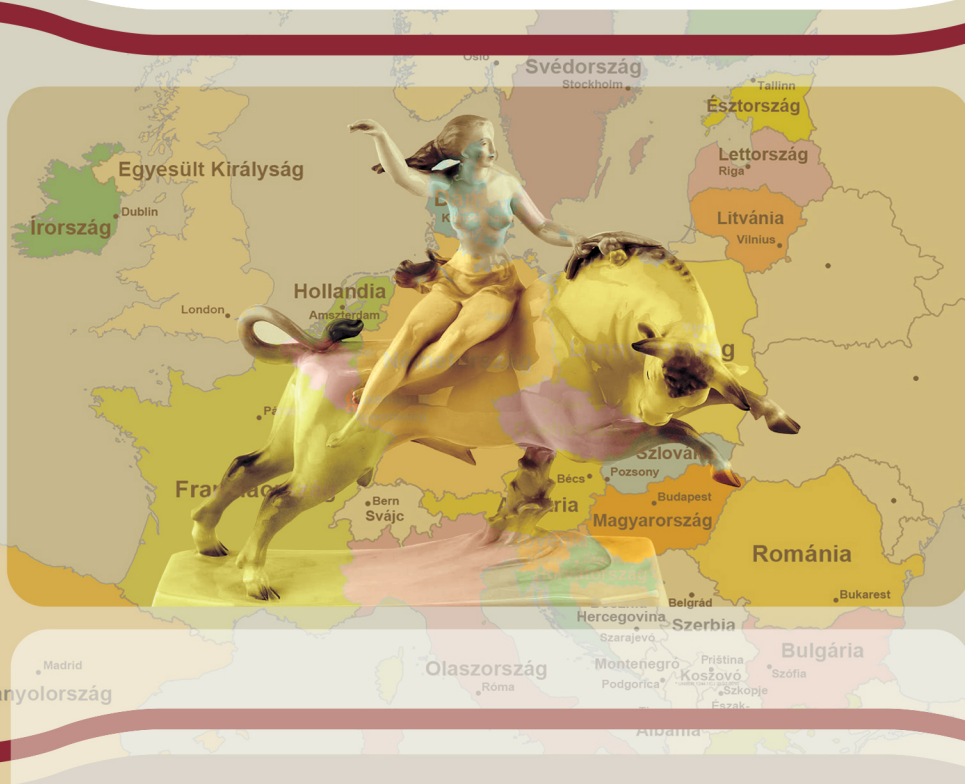

SAPIENTIA
ERDÉLYI MAGYAR
TUDOMÁNYEGYETEM
CSÍKSZEREDAI KAR

MURÁDIN JÁNOS KRISTÓF

AZ EURÓPAI INTEGRÁCIÓ TÖRTÉNETE ÉS ELMÉLETEI

Scientia Kiadó | 2020

MURÁDIN JÁNOS KRISTÓF

*AZ EURÓPAI INTEGRÁCIÓ
TÖRTÉNETE ÉS ELMÉLETEI*

SAPIENTIA ERDÉLYI MAGYAR TUDOMÁNYEGYETEM
KOLOZSVÁRI KAR
NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK ÉS EURÓPAI TANULMÁNYOK TANSZÉK

AZ EURÓPAI INTEGRÁCIÓ TÖRTÉNETE ÉS ELMÉLETEI

MURÁDIN JÁNOS KRISTÓF

Scientia Kiadó
Kolozsvár ■ 2020

Felelős kiadó:

Kása Zoltán

Lektor:

Bakk Miklós (Kolozsvár)

Szenkovics Dezső (Kolozsvár)

Borítóterv:

Tipotéka Kft.

A szakmai felelősséget teljes mértékben a szerkesztők, illetve a szerzők vállalják.

Első magyar nyelvű kiadás: 2020

© Scientia 2020

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

MURÁDIN, JÁNOS KRISTÓF

Az európai integráció története és elméletei / Murádin János Kristóf. -

Cluj-Napoca : Scientia, 2020

Conține bibliografie

ISBN 978-606-975-039-1

341.217

TARTALOM

Előszó	17
1. Bevezetés	19
1.1. Európa földrajzi kiterjedése, határai	19
1.2. Európa fogalma, elnevezésének mitologikus eredete	19
2. Az európaiság gondolatának kezdetei: ókori Európa-képek.	21
2.1. Az ókori görögök Európjája	21
2.2. A rómaiak Európjája	22
3. A középkori Európa-gondolat	25
3.1. Az európai fejlődés keleti és nyugati útjai	25
3.2. A kereszténység hatása a középkori Európára.	26
3.3. A középkori Európa hanyatlása	28
4. A reneszánsz szellem és az európai egység első tervezetei	30
4.1. Dante Alighieri Európa-terve	30
4.2. Pierre Dubois Európa-terve	31
4.3. Podjebrád György Európa-terve	32
4.4. A 16. századi humanista értelmiség Európa-képe	33
5. Az újkori Európa-eszme és a 17–18. századi kontinentális béke-tervek	35
5.1. Nyugat-Európa hatalmi átrendeződése a 16–17. században.	35
5.2. A felvilágosodás hatása az európai egység eszméjére.	36
5.3. Émeric Crucé Európa-terve	37
5.4. Hugo Grotius európai jogi reformja	39
5.5. Maximilien de Bethune Sully Európa-terve	39
5.6. Thomas Hobbes újkori állam-képe	41
5.7. William Penn Európa-terve	41
5.8. A 18. századi örökbéke-tervezetek.	42
5.9. Immanuel Kant örökbéke-tervezete	44
5.10. Jeremy Bentham örökbéke-tervezete	45
6. Az Európa-eszme a „nacionalizmus századában”	46
6.1. Napóleon Európája	46
6.2. Az európai rendszer 1815 és 1848 között	47
6.3. Victor Hugo Európa-terve	48
6.4. A 19. századi szocialista mozgalmak Európa-képe	49
6.5. Kossuth Lajos dunai konföderációs terve	50
6.6. Az európai rendszer 1849 és 1914 között	52
6.7. Kísérlet az európai béke megőrzésére: a hágai békekonferenciák	54

7. Európai egység-tervek a 20. század elejétől a második világháborúig.	56
7.1. A német Közép-Európa-terv.	56
7.2. Európa az első világháború után	58
7.3. Jászi Oszkár regionális egység-terve	59
7.4. Karl Renner regionális egység-terve.	60
7.5. Richard Nikolaus Coudenhove-Kalergi Páneurópa-terve	61
7.6. A Páneurópa-mozgalom	63
7.7. Aristide Briand Európa-terve.	65
7.8. José Ortega y Gasset Európa-konceptiója	66
8. A jobboldali totalitárius rendszerek Európa-képe és az ellenállási mozgalmak Európa-eszméje a második világháború idején	68
8.1. A német nemzetiszocializmus Európa-képe	68
8.2. Az olasz fasizmus Európa-képe	71
8.3. Az ellenállási mozgalmak Európa-eszméje	73
9. A hidegháború kialakulása és a nyugat-európai egység felé tett első lépések 1945 és 1950 között.	77
9.1. A második világháborúban győztes hatalmak Európa-tervei	77
9.2. Kelet és Nyugat szembefordulása	78
9.3. A kelet-európai szovjet befolyási övezet kiépítése	80
9.4. A nyugat-európai integráció politikai-gazdasági megalapozása	81
9.5. A kelet-európai szerves integráció intézményi hátterének kiépülése.	83
9.6. Az első nyugati integrációs intézmények megalakulása 1948–1949-ben	84
9.7. A társadalmi mozgalmak hatása a nyugat-európai integrációra.	86
9.8. Az Európa Tanács megalakulása	87
10. A nyugat-európai integráció 1950 és 1958 között: a Schuman-tervtől az Európai Gazdasági Közösség létrejöttéig.	89
10.1. A Schuman-terv	89
10.2. A Szén- és Acélközösség létrehozása, eredményei	92
10.3. A Pleven-terv és az Európai Védelmi Közösség	94
10.4. A Triffin-terv és az Európai Fizetési Unió.	96
10.5. A Beyen-terv és a Spaak-jelentés	97
11. Az Európai Közösségek megalakulása, az integrációs folyamat válsága és a bővítés első hulláma 1958 és 1973 között	100
11.1. Az Európai Gazdasági Közösség és az Euratom céljai, eredményei	100
11.2. Az EFTA létrehozása és jellegzetességei	102
11.3. A brit belépés francia megvétózása	103
11.4. Az „üres székek válsága” és a „luxemburgi kompromisszum”	105
11.5. A francia különútasság és az Európai Közösségek létrehozása	106

11.6. Az „északi bővítés”	107
11.7. Az európai integráció új lendülete: a Davignon- és a Werner-jelentés.	108
12. Az euroszkepticizmus évtizede: az integráció megtorpanása 1973 és 1984 között.	110
12.1. Az Európai Közösségek az 1970-es évek elején	110
12.2. A második integrációs válság.	112
12.3. A válság hatása a pénzügyi integrációra	113
12.4. Sikeres integrációs kezdeményezések az euroszkepticizmus éveiben	115
13. A bővítés második hulláma és a nyugat-európai integráció újboldi nekilendülése a nyolcvanas években	117
13.1. Az 1979–1985 közötti „kishidegháború” hatása az európai integrációra.	117
13.2. A „déli bővítés”	118
13.3. Új európai közösségi alapok létrehozása.	119
13.4. Az integráció lendületben: a fontainebleau-i és a milánói csúcstalálkozó	120
13.5. A schengeni egyezmény.	121
13.6. Az Egységes Európai Okmány	122
14. Az integráció elmélyítése a kilencvenes évek első felében, a monetáris unió és a bővítés harmadik hulláma.	124
14.1. A kelet-európai rendszerváltoztatások és hatásai az Európai Közösségekre	124
14.2. A német egység és következményei.	125
14.3. A maastrichti szerződés és az Európai Unió létrehozása	126
14.4. A Gazdasági és Monetáris Unió megvalósítása és az euró bevezetése	128
14.5. Az Európai Gazdasági Térség létrehozása és a bővítés harmadik hulláma	130
15. Az Európai Unió intézményi reformja 1996 és 2009 között	133
15.1. Az amszterdami szerződés és az Agenda 2000	133
15.2. A nizzai szerződés	134
15.3. A laekeni csúcstalálkozó és az európai alkotmányszerződés	137
15.4. A lisszaboni szerződés megszületése	138
15.5. A lisszaboni szerződés legfontosabb újításai	139
16. Az Európai Unió keleti bővítésének szakaszai 2004 és 2013 között	143
16.1. A keleti bővítés okai és feltételei	143
16.2. A keleti bővítéshez vezető út.	144
16.3. A hivatalos tagjelöltek kiválasztása.	145

16.4. A keleti bővítés első fázisa	146
16.5. A keleti bővítés második fázisa	147
16.6. A keleti bővítés harmadik fázisa	148
16.7. Tagjelöltek és potenciális későbbi csatlakozók	149
17. Az Európai Unió válságai a 21. század elején	153
17.1. A 2008-as gazdasági válság	154
17.2. Az ukrajnai válság és hatása az Európai Unióra	155
17.3. A migrációs válság	156
17.4. A Brexit és következményei.	158
17.5. A COVID–19 világjárvány és hatásai az Európai Unióra	162
Zárszó. Az Európai Unió globális kitekintésben	165
Szakirodalom.	169
Rezumat.	175
Abstract	176
A szerzőről.	177

CUPRINS

Prefață	17
1. Introducere	19
1.1. Extinderea geografică a Europei, granițele	19
1.2. Conceptul de Europa, originile mitologice ale denumirii	19
2. Bazele ideii de europeism: concepte despre Europa în Antichitate	21
2.1. Europa grecilor antici	21
2.2. Europa romanilor	22
3. Conceptul de Europa în Evul Mediu	25
3.1. Drumurile estice și vestice ale dezvoltării europene	25
3.2. Efectele creștinătății asupra Europei medievale	26
3.3. Declinul Europei medievale	28
4. Spiritul renașcentist și primele planuri de unificare ale Europei	30
4.1. Planul Europa al lui Dante Alighieri	30
4.2. Planul Europa al lui Pierre Dubois	31
4.3. Planul Europa al lui George Poděbrady	32
4.4. Viziunea despre Europa a intelectualilor umaniști din secolul al XVI-lea	33
5. Ideea de Europa în Epoca modernă și planurile de pace continentale între secolele XVII–XVIII	35
5.1. Transformarea Europei Occidentale între secolele XVI–XVII	35
5.2. Efectele Iluminismului asupra ideii de unificare a Europei	36
5.3. Planul Europa al lui Émeric Crucé	37
5.4. Planul Europa al lui Hugo Grotius	39
5.5. Planul Europa al lui Maximilien de Bethune Sully	39
5.6. Viziunea despre statul modern a lui Thomas Hobbes	41
5.7. Planul Europa al lui William Penn	41
5.8. Planurile de pace eternă din secolul al XVIII-lea	42
5.9. Planul de pace eternă al lui Immanuel Kant	44
5.10. Planul de pace eternă al lui Jeremy Bentham	45
6. Ideea de Europa în „secolul naționalismului”	46
6.1. Europa lui Napoleon	46
6.2. Sistemul european între 1815 și 1848	47
6.3. Planul Europa al lui Victor Hugo	48
6.4. Viziunea despre Europa a mișcărilor socialiste din secolul al XIX-lea	49
6.5. Planul de confederație danubiană al lui Lajos Kossuth	50

6.6. Sistemul european între 1849 și 1914.	52
6.7. Inițiative de păstrare a păcii europene: Conferințele de Pace de la Haga.	54
7. Planurile de unificare ale Europei de la începutul secolului XX până la cel de-al Doilea Război Mondial.	56
7.1. Planul german de Europa Centrală.	56
7.2. Europa după Primul Război Mondial.	58
7.3. Planul de unificare regională al lui Oszkár Jászi.	59
7.4. Planul de unificare regională al lui Karl Renner.	60
7.5. Planul Europa al lui Richard Nikolaus Coudenhove-Kalergi.	61
7.6. Mișcarea Paneuropa.	63
7.7. Planul Europa al lui Aristide Briand.	65
7.8. Conceptul de Europa al lui José Ortega y Gasset.	66
8. Viziunea despre Europa a regimurilor totalitariste de extremă dreapta și ideea de Europa a mișcărilor de rezistență în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.	68
8.1. Viziunea despre Europa a nazismului.	68
8.2. Viziunea despre Europa a fascismului.	71
8.3. Ideea de Europa a mișcărilor de rezistență.	73
9. Începuturile Războiului Rece și primii pași spre unificarea Europei Occidentale între 1945 și 1950.	77
9.1. Planurile referitoare la Europa ale marilor puteri învingătoare în cel de-al Doilea Război Mondial.	77
9.2. Începuturile confruntării dintre Orient și Occident.	78
9.3. Întemeierea zonei de influență sovietică în Europa de Est.	80
9.4. Punerea bazelor politice și economice ale integrării vest-europene.	81
9.5. Întemeierea bazei instituționale ale integrării est-europene anorganice.	83
9.6. Înființarea primelor instituții occidentale de integrare în 1948–1949.	84
9.7. Efectele mișcărilor sociale asupra integrării vest-europene.	86
9.8. Înființarea Consiliului Europei.	87
10. Integrarea vest-europeană între 1950 și 1958: de la Planul Schuman până la înființarea Comunității Economice Europene.	89
10.1. Planul Schuman.	89
10.2. Înființarea și realizările Comunității Europene a Cărbunelui și a Oțelului.	92
10.3. Planul Plevin și Comunitatea Europeană pentru Apărare.	94
10.4. Planul Triffin și Uniunea Europeană a Plăților.	96
10.5. Planul Beyen și Raportul Spaak.	97

11. Întemeierea Comunităților Europene, criza procesului de integrare și primul val de extindere dintre 1958 și 1973.	100
11.1. Obiectivele și realizările Comunității Economice Europene și a Comunității Europene a Energiei Atomice	100
11.2. Înființarea Asociației Europene a Liberului Schimb și caracteristicile sale.	102
11.3. Veto-ul francez împotriva aderării Marii Britanii	103
11.4. „Criza Scaunelor Goale” și „Compromisul de la Luxemburg”	105
11.5. Politica separată a Franței și întemeierea Comunităților Europene . . .	106
11.6. „Extinderea nordică”	107
11.7. Noul avânt al integrării europene: Raporturile Davignon și Werner . . .	108
12. Deceniul euroscepticismului: stagnarea integrării între 1973 și 1984.	110
12.1. Comunitățile Europene la începutul anilor 1970	110
12.2. Cea de-a doua criză a integrării	112
12.3. Efectele crizei asupra integrării monetare.	113
12.4. Inițiative de integrare cu succes în anii euroscepticismului	115
13. Cel de-al doilea val de extindere și noul avânt al integrării vest-europene în anii optzeci	117
13.1. Efectele „celui de-al Doilea Război Rece” dintre 1979–1985 asupra integrării europene.	117
13.2. „Extinderea sudică”	118
13.3. Înființarea de noi fonduri comune europene	119
13.4. Integrarea ia avânt: summit-urile de la Fontainebleau și Milano . . .	120
13.5. Acordul Schengen	121
13.6. Actul Unic European	122
14. Adâncirea integrării în prima jumătate a anilor nouăzeci, uniunea monetară și cel de-al treilea val de extindere	124
14.1. Schimbările de regim în Europa de Est și efectele lor asupra Comunităților Europene	124
14.2. Reunificarea Germaniei și consecințele sale.	125
14.3. Tratatul de la Maastricht și înființarea Uniunii Europene	126
14.4. Realizarea Uniunii Economice și Monetare și introducerea monedei unice euro	128
14.5. Întemeierea Spațiului Economic European și cel de-al treilea val de extindere	130
15. Reforma instituțională a Uniunii Europene dintre 1996 și 2009.	133
15.1. Tratatul de la Amsterdam și Agenda 2000	133
15.2. Tratatul de la Nisa	134
15.3. Summit-ul de la Laeken și Tratatul Constituțional al Uniunii Europene.	137

15.4. Nașterea Tratatului de la Lisabona	138
15.5. Cele mai importante reforme ale Tratatului de la Lisabona	139
16. Etapele extinderii spre est ale Uniunii Europene între 2004 și 2013	143
16.1. Cauzele și condițiile extinderii spre est	143
16.2. Drumul spre extinderea spre est	144
16.3. Selecția candidaților oficiali	145
16.4. Prima etapă a extinderii spre est	146
16.5. Cea de-a doua etapă a extinderii spre est	147
16.6. Cea de-a treia etapă a extinderii spre est	148
16.7. Candidați și potențiali candidați la aderare	149
17. Crizele Uniunii Europene la începutul secolului XXI	153
17.1. Criza economică din 2008	154
17.2. Criza din Ucraina și efectele sale asupra Uniunii Europene	155
17.3. Criza migrației	156
17.4. Brexit și consecințele sale	158
17.5. Pandemia Covid-19 și efectele sale asupra Uniunii Europene	162
Epilog. Uniunea Europeană din perspectivă globală	165
Bibliografie.	169
Rezumat	175
Abstract	176
Despre autor.	177

CONTENTS

Preface	17
1. Introduction.	19
1.1. Geographic extension of Europe, borders	19
1.2. The concept of Europe and the mythological origins of the name.	19
2. The origins of the idea of Europeanism: Concepts of Europe in the Antiquity	21
2.1. The Europe of the ancient Greeks	21
2.2. The Europe of the Romans.	22
3. The concept of Europe in the Middle Ages	25
3.1. Eastern and western ways of European development	25
3.2. The effects of Christianity on mediaeval Europe	26
3.3. The decline of mediaeval Europe	28
4. The spirit of Renaissance and the first plans for European unification	30
4.1. The Europe plan of Dante Alighieri	30
4.2. The Europe plan of Pierre Dubois	31
4.3. The Europe plan of George of Poděbrady	32
4.4. The vision of Europe of 16 th century humanist intellectuals	33
5. The idea of Europe in the Modern Age and the continental peace plans from the 17 th and 18 th centuries	35
5.1. The shift of power in Western Europe in the 16 th and 17 th centuries.	35
5.2. The impact of Enlightenment on the idea of European unification.	36
5.3. The Europe plan of Émeric Crucé	37
5.4. The Europe plan of Hugo Grotius	39
5.5. The Europe plan of Maximilien de Bethune Sully	39
5.6. Thomas Hobbes's vision of the modern state	41
5.7. The Europe plan of William Penn	41
5.8. The 18 th century plans for eternal peace.	42
5.9. Immanuel Kant's plan for eternal peace	44
5.10. Jeremy Bentham's plan for eternal peace	45
6. The idea of Europe in the "century of nationalism"	46
6.1. The Europe of Napoleon	46
6.2. The European system between 1815 and 1848.	47
6.3. The Europe plan of Victor Hugo	48
6.4. The vision of Europe of 19 th century social movements.	49
6.5. Lajos Kossuth's plan of a Danube Confederation	50

6.6. The European system between 1849 and 1914.	52
6.7. Initiatives for keeping the peace in Europe: The Hague Peace Conferences.	54
7. Plans for European unification from the beginning of the 20 th century to the Second World War.	56
7.1. The German plan of Central Europe	56
7.2. Europe after the First World War	58
7.3. Oszkár Jászi's plan for regional unification	59
7.4. Karl Renner's plan for regional unification.	60
7.5. The Paneuropa plan of Richard Nikolaus Coudenhove-Kalergi	61
7.6. The Paneuropa Movement.	63
7.7. The Europe plan of Aristide Briand	65
7.8. José Ortega y Gasset's concept of Europe	66
8. The vision of Europe of extreme right totalitarian regimes and the idea of Europe of resistance movements during the Second World War.	68
8.1. The Nazi vision of Europe	68
8.2. The Fascist vision of Europe	71
8.3. The idea of Europe of the resistance movements	73
9. The beginnings of the Cold War and the first steps to the unification of Western Europe between 1945 and 1950	77
9.1. The Europe plans of the Great Powers, winners of the Second World War.	77
9.2. The beginnings of the confrontation between East and West	78
9.3. The formation of the Soviet zone of influence in Eastern Europe	80
9.4. The political and economic basis of Western European integration	81
9.5. The formation of the institutional basis of the inorganic Eastern European integration	83
9.6. The establishment of the first Western institutions of integration in 1948–1949	84
9.7. The impacts of social movements on Western European integration	86
9.8. The foundation of the Council of Europe	87
10. The Western European integration between 1950 and 1958: From the Schuman Plan to the foundation of the European Economic Community	89
10.1. The Schuman Plan.	89
10.2. The foundation of the European Coal and Steel Community and its achievements	92
10.3. The Pleven Plan and the European Defence Community.	94

10.4. The Triffin Plan and the European Payments Union	96
10.5. The Beyen Plan and the Spaak Report	97
11. The formation of the European Communities, the crisis of the integration process, and the first wave of enlargement between 1958 and 1973	100
11.1. The objectives and achievements of the European Economic Community and the European Atomic Energy Community	100
11.2. The formation of the European Free Trade Association and its characteristics	102
11.3. The French veto on the accession of Great Britain	103
11.4. The “Empty Chairs Crisis” and the “Luxembourg Compromise”	105
11.5. The maverick politics of France and the formation of the European Communities	106
11.6. The “Nordic enlargement”	107
11.7. A new impetus towards European integration: The Davignon and Werner Reports	108
12. The decade of Euroscepticism: The stagnation of the integration between 1973 and 1984	110
12.1. The European Communities at the beginning of the 1970s	110
12.2. The second crisis of European integration	112
12.3. The impact of the crisis on monetary integration	113
12.4. Successful initiatives of integration in the years of Euroscepticism	115
13. The second wave of enlargement and the new impetus to Western European integration in the 1980s	117
13.1. The impact of the “Second Cold War” between 1979 and 1985 on European integration	117
13.2. The “Southern enlargement”	118
13.3. New European community funds	119
13.4. A new impulse for integration: The Fontainebleau and Milan Summits	120
13.5. The Schengen Agreement	121
13.6. The Single European Act	122
14. The intensification of European integration in the first part of the 1990s, the monetary union, and the third wave of enlargement	124
14.1. Regime changes in Eastern Europe and the impact of these on the European Communities	124
14.2. The reunification of Germany and its consequences	125
14.3. The Maastricht Treaty and the foundation of the European Union	126
14.4. The Economic and Monetary Union and the implementation of the single currency	128

14.5. The formation of the European Economic Area and the third wave of enlargement	130
15. The institutional reform of the European Union between 1996 and 2009.	133
15.1. The Amsterdam Treaty and Agenda 2000.	133
15.2. The Nice Treaty	134
15.3. The Laeken Summit and the Constitutional Treaty of the European Union.	137
15.4. The birth of the Lisbon Treaty.	138
15.5. The most important reforms of the Lisbon Treaty	139
16. Phases of the Eastern enlargement of the European Union between 2004 and 2013.	143
16.1. The reasons and conditions of Eastern enlargement	143
16.2. The way to Eastern enlargement	144
16.3. The selection of official candidates.	145
16.4. The first phase of the Eastern enlargement.	146
16.5. The second phase of the Eastern enlargement	147
16.6. The third phase of the Eastern enlargement	148
16.7. Candidates and potential candidates for accession	149
17. The crises of the European Union at the beginning of the 21 st century	153
17.1. The 2008 economic crisis	154
17.2. The Ukrainian crisis and its impact on the European Union.	155
17.3. The migration crisis	156
17.4. Brexit and its consequences	158
17.5. The Covid-19 pandemic and its impact on the European Union.	162
Epilogue. The European Union from the global perspective.	165
Bibliography	169
Abstract	176
About the author	177

ELŐSZÓ

Kérdezik: milyen európai értéket tartok kiemelkedőnek? A tapintatot nevezném annak. Ezt a szeretetnél kevésbé giccsesnek látom, magában foglalja a megfigyelést, az ismeretet, az empátiát, és azt az elvet, hogy ne tedd a másiknak, amit magadnak nem kívánsz.

Konrád György: Inga (2008)

Napjaink egyik legmeghatározóbb nemzetközi szervezete vagy mondhatni akár államszövetsége kétségtelenül az Európai Unió. A kelet-európai kommunista diktatúrák 1989-es bukása után született generációk számára még inkább igaz ez, hiszen az elmúlt évtizedek az ő életükben alapvetően két célról szóltak: előbb az Európai Unióhoz való csatlakozás folyamatáról, majd ennek megvalósulása után az EU-n belüli érdekérvényesítés és az uniós pénzügyi alapok támogatási rendszeréből való minél nagyobb részesedés módozatairól. A fiatal generációk így mondhatni beleszülettek az EU által fémjelzett világba, amelyben az egyre szélesedő és többretegűvé váló kontinentális egységesülés keretei között mind nehezebb eligazodni, a jövő lehetséges útjait felvázolni. Holott ez minden emberi közösség fejlődésének záloga. Jelen könyv arra törekszik, hogy ezt a jövőépítő útkeresést megkönnyítse, a maga eszközeivel elősegítse. Az Európai Unió teljes lakosságának mindössze bő 2%-át adó Magyarország megmaradásához és erősödéséhez ugyanis a tisztánlátó jövőtervezés elengedhetetlen alapfeltétel.

Ma már általánosan ismert tény, hogy a többlépcsős keleti bővítés folyamata révén jelentősen kiterjedő Európai Unió sikeresen őrizte meg kiemelt helyzetét a világkereskedelemben és a globális gazdaságban. Mindennek ellenére az EU belső, elsősorban strukturális és ideológiai okokból eredő válsága az utóbbi években egyre nyilvánvalóbb. Furcsa kettősség alakult ki: első látásra egy gazdasági sikertörténetről beszélhetünk, de ezzel egy időben állandósuló politikai válság nyomja rá a bélyegét az öreg kontinens legfontosabb nemzetközi szervezetére. Egyes radikálisabb hangok több ízben fel is vetették már, hogy egyáltalán szükség van-e még az Európai Unióra?

Jelen egyetemi jegyzet – amely a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Kolozsvári Karának Nemzetközi Kapcsolatok és Európai Tanulmányok szakos hallgatói számára egy féléves tantárgy anyagát tartalmazza – elsősorban erre a kérdésre próbál választ adni. A kötet több mint egy évtizedes oktatási tapasztalatokon nyugszik, és kéziratának első változata 2008-ban, majd kisebb változtatásokkal 2014-ben készült el. Mostani – igen jelentős mértékben kibővített – formájában az európai integráció fejlődéstörténetét vizsgálva igyekszik megvilágítani a konti-

nentális egységesülés folyamatának pozitív vonatkozásait, de egyben a legutóbbi időkben érzékelhető súlyos kudarcait is. Végigkövetve az európai öntudat, az Európa-eszme történelmi fejlődését az ókori alapoktól a 20. századi megvalósulásig, sokkal inkább filozófia- és intézménytörténeti, semmint politológiai jellegű mű. Ennek megfelelően a jegyzet célja egyrészt az európai integráció folyamatának bemutatása és összefoglalása a kezdetektől napjainkig, másrészt az európai eszme fejlődésének, az egységesülés filozófiai-ideológiai hátterének föltárása és elemzése. A kötet e két célt párhuzamosan, a történelmi fejlődés kontextusában próbálja meg elérni, arra téve kísérletet, hogy az egyetemi hallgatók számára egységes képet nyújthasson az európai integráció folyamatának elméleti és gyakorlati vetületeiről. Ennek érdekében bemutatja a különböző korokban megjelenő legfontosabb európai egységterveket, valamint azok hatását az Európa-eszme fejlődésére, miközben végigvezeti az olvasót a kontinentális egységesüléshez tartó hosszú, több évezredes úton. A különböző történelmi események, illetve az azok hátterében álló elméleti irányzatok közötti összefüggések, vagyis az ok-okozati viszonyrendszer megvilágításával az e jegyzetet elolvasó egyetemi hallgatók és általában az érdeklődő olvasóközönség lehetőséget kap korunk legfontosabb nemzetközi kapcsolatrendszerére, az európai kontinentális egység alapjainak megismerésére. Erre építve pedig – a szerző reményei szerint – lehetőség nyílik az Európai Unió napjainkban érzékelhető belső válsága okainak letisztulására és a megoldás lehetséges útjainak feltérképezésére is.

Az EU intézményeinek teljes és részletes ismertetése meghaladná e mű kerekeit, ezért azok közül csupán a legfontosabbak bemutatására kerül sor a megfelelő helyeken és csak az alapvető adatok szintjén. A folyton változó intézményi háttér pillanatnyi helyzetet rögzítő, egyszerű leírása amúgy is hamar elavulttá tenné a művet, és az interneten könnyen fellelhető, állandóan frissülő adatok miatt értelmetlen is lenne. Ehelyett ez az egyetemi jegyzet az olvasó számára sokkal hasznosabb, hosszú távú elméleti összefüggésekre, a kontinentális egység eszmei fejlődésének kiemelkedő mérföldköveire, illetve az azok közötti kölcsönhatások bemutatására és elemzésére törekszik. Ez utóbbiak megértéséhez és helyes értékeléséhez kíván a következő oldalakon írottakban jó elmélyülést és tartalmas gondolatokat a szerző.

Kolozsvár, 2020. április 30.

Dr. habil. Murádin János Kristóf
egyetemi docens

1. BEVEZETÉS

1.1. Európa földrajzi kiterjedése, határai

Európa a hat kontinens közül méreteiben az ötödik, és felfogható úgy is, mint egy nagyobb földrész, Ázsia nyugat felé húzódó félszigete. A Föld szárazföldi területének alig 7,5%-át foglalja el, és mai lakossága a világ össznépességének mindössze 9,50%-a. Míg az öreg kontinens nyugati határai mindig is egyértelműek voltak: a Skandináv-félsziget nyugati partvidéke, a brit szigetek nyugati partjai, a mai Franciaország nyugati határai és az Ibériai-félsziget nyugati vége, vagyis az Atlanti-óceán, addig a keleti határok állandóan változtak. Földrajzilag manapság az Urál-hegységet és a Kaszpi-tengert szokás emlegetni, ez azonban nem volt mindig így. Európa határának tekintették a történelem folyamán a Kárpátok keleti nyúlványait, a Don folyót, a Bug folyót, a Fekete-tengertől északra elterülő mozsárvilágot éppúgy, mint a Kaukázust. A kontinens déli határa ugyanakkor a ma már általánosan elfogadott nézet szerint a Földközi-tenger. Ez a tény azonban csak a középkorban rögzült, addig Észak-Afrika kisebb-nagyobb területei is időnként Európához tartoztak. Végül északi határnak a Skandináv-félsziget északi végét és a Jeges-tengert tekinthetjük. A korábbi évszázadokban viszont e határszakasz is nagyon képlékeny volt, fokozatosan terjedve észak felé, ahogy a germán népek, majd leszármazottaik, a svédek és norvégok népcsoportjai, észak felé való vándorlásuk során, birtokba vették a területet (Gergő 1996. 21–23.).

1.2. Európa fogalma, elnevezésének mitológikus eredete

Az Európa szó nagy valószínűség szerint a föníciai *Ereb* kifejezésből ered, amelynek jelentése: napnyugat. Ugyanakkor létezik egy mitológiai hagyomány is, amely a kontinens elnevezését *Europé* föníciai királylány nevéből eredőnek tekinti. Etimológiaiilag az elnevezést nem lehet megnyugtatóan tisztázni.

Az ókori görög monda szerint a föníciai¹ Agénor király lányát, Europét Zeusz görög főisten meglátta, amint egyszer a tengerben fürdött, és rögtön beleszeretett. Hófehér bika képében, kedveskedéssel a hátára csalogatta és elragadta. Kréta szigetére vitte, ahol Talost, a bronzembert rendelte mellé a sziget védelmére. Agénor király parancsára Europé bátyja, Kadmosz a királylány keresésére indult volna,

¹ Egy ókori királyság, amely a Földközi-tenger keleti partvidékén a mai Libanon nagy részét, Izrael, Szíria és Palesztina egyes területeit foglalta magába kb. Kr. e. 1200 és 700 között.

de a delphoi jósdá sugallatára lemondott tervéről, és ehelyett számos kaland után megalapította Théba városát.² Európének pedig idővel három gyermeke született Zeusztól: Minosz, Rhadamantüsz és Szarpédon, akiknek felnevelését Kréta gyermektelen királya, Európé új férje, Aszteriosz vállalta magára. Európét a krétaiak a termékenység istennőjeként sokáig tisztelték (Román 1963. 142–143.).

A Kr. e. 2700 és 1450 között virágzó minószi civilizáció mondai eredete így a föníciai királynő Kréta szigetére érkezésének történetéből származik. Mint a kontinens legkorábbi fejlett, bronzkori kultúrája, a minószi civilizáció a görög népcsoportok számára később követendő példát jelentett, alapvetően meghatározva az Égei-tengeri hellén szigetvilág fejlődésének irányait. A görög városállamok így, eredetmítoszuk értelmezése szerint, a minószi kultúrán keresztül közvetlenül kapcsolódhattak a pénz, a part menti hajózás és a kereskedelmi útvonalak kiépítésében élvásznak számító Föníciához, azon keresztül pedig az emberiség bölcsőjének tekintett, Mezopotámiát³ és a palesztin területeket magába foglaló, közel-keleti ún. „termékeny félholdhoz”.

Íme tehát az európai kontinens akkor ismert részének birtokbavételét bemutató történet, amely a görög kultúrkör európaiságát, de egyben a környező más balkáni népekkel szembeni civilizációs fölényét is hivatott volt alátámasztani. Ez a mítosz *Europé elrablásaként* vált ismertté, és a történelem folyamán számos nagyszerű művészeti alkotás ihlető forrása lett.

2 Az egyik legjelentősebb ókori görög városállam a boiotiai síkságon.

3 A Tigris és az Eufrátesz folyók közötti termékeny terület, amely elsősorban a mai Irak, de Törökország és Szíria egy részét is magába foglalta, és a legősibb közel-keleti civilizációknak adott otthont kb. Kr. e. 6000 és 500 között.

2. AZ EURÓPAISÁG GONDOLATÁNAK KEZDETEI: ÓKORI EURÓPA-KÉPEK

2.1. Az ókori görögök Európája

Európa keleti kiterjedése – mint ahogy korábban szó volt róla – állandóan változott, és ezt már az ókori görögök világképében is felfedezhetjük. Európa mint földrajzi elnevezés először a Kr. e. 8. század végén, Hésziodosz műveiben jelenik meg, aki csak a görög világot értette alatta. Bő két évszázaddal később, Hérodotosznál (Kr. e. 484–425) Európa már mint a teljes kontinens bukkan fel, és az ókori szerző három részéről beszél a világnak: Európa, Ázsia, Líbia. Európa keleti határának a Don folyót és a meotiszi mocsárvilágot (pripijatyi mocsarak) tette meg. Arisztotelész (Kr. e. 384–322) *Politika* című művében a görögöket európaiaknak, a barbárokat ázsiaiaknak nevezte. A „görög nacionalizmus” ebben az európaiságban minőségi szintet látott, és éppúgy lenézte a Dunától északra élő európaiakat, mint az ázsiai népeket.

A görög világ azonban korántsem volt egységes. A hellén civilizációt már legkorábbi századaitól a *polis*zokra tagoltság jellemezte. A városállami különállás gyakran véres testvérháborúkban nyilvánult meg, amelyeknek Thuküdidész (Kr. e. 460–395) nyomán talán legismertebb példája a peloponnészoszi háború (Kr. e. 431–404). Közös veszély esetén viszont a görögség képes volt az összefogásra. Ennek fényes bizonyítéka a perzsa veszedelemmel szembeni közös ellenállás, a *marathóni ütközet* (Kr. e. 490) vagy a *thermopülai csata* (Kr. e. 480). E szövetségek azonban csak ideig-óráig álltak fenn, és a külső veszély elmúltával hamarosan felbomlottak. Míg azonban politikailag a széttagoltság jellemezte a görög szigetvilágot, addig kulturális téren az összetartozás jóval kézzelfoghatóbb volt. A közös nyelv, a civilizációs tudat, a szent helyek tisztelete (*delphoi jósa*) már az ősidőktől kezdve egységbe fogta a görögöket. Mindezt legérzékletesebben talán a rendszeresen megszervezett *olimpiai játékok* hagyományával érzékeltethetjük, amelyeknek időtartamára minden ellenségeskedést, konfliktust felfüggesztettek (Németh 2001. 30–33.).

Jelképes erővel bír az a tény, hogy az addig politikailag oly törekeny görög egységet csak külső hatalom, a zseniális hadvezér, Nagy Sándor (Kr. e. 356–323) volt képes megszilárdítani az athéni–thébai szövetséges seregek ellen a *Khairónéia* melletti csatában aratott fényes győzelme (Kr. e. 338) után. A makedón származású uralkodó kitágította az ismert világ horizontját. Birodalmának nyugati szegletében a görögség már nem a szorosan vett polis, hanem a *kozropolisz*

„állampolgára” lett. A korabeli „Európa” pedig először építhetett ki kereskedelmi kapcsolatokat a távoli Kínával.

Ugyanakkor a rögzült földrajzi egység Nagy Sándor szédületes keleti hódításai nyomán sem változott meg. Európa fogalma továbbra is a görög szigetvilághoz kapcsolódott. A hellén civilizáció pedig – mint ahogy korábban szó volt róla – eredetileg a mezopotámiai kultúrától származtatta magát, és ezért a mai Európa is a Tigris és az Eufrátesz folyók közötti területet tekinti bölcsőjének (Németh 2001. 33–34.).

Napjainkban az európai ember számára közhelynek tűnik az, hogy az európai öntudat a görög civilizációból ered. De pontosan mi is az, amit a görögség reánk hagyott? Hiszen a mai görög nyelv semmiben sem azonos az ógöröggel, és történelmietlen is volna, ha közvetlen kapcsolatot tételeznénk fel a mai Görögország lakossága és az akkori görög népcsoportok között. Világfelfogásában, történelmi tudatában (Aiszkhülosz, Szophoklész művei), filozófiai hagyományaiban (Szókratész, Platón, Arisztotelész életműve) és számos tudományos fölfedezésében (Püthagorasz törvényei stb.) azonban a hellén civilizáció ma is bennünk él.

2.2. A rómaiak Európája

A Kr. e. 5. és 4. században a görög világ hanyatlásnak indult. A felemelkedés időszakát élő római hatalom azonban csak jóval később, az utolsó egyiptomi uralkodó, Kleopátra *Actium*nál⁴ való legyőzése (Kr. e. 31) után vált törvényesen és ténylegesen Nagy Sándor egész örökségének urává. A görög világ szellemi és intellektuális öröksége viszont addigra már átítatta a római élet minden területét, és így a Római Birodalom történelmi szerepe nem is annyira a kultúrateremtésben nyilvánult meg, hanem sokkal inkább a hellenizmus terjesztésében.

A Római Birodalom megalakulásával Európa földrajzi és eszmei központja Rómába tevődött át. Az európai kontinens fogalma ugyanakkor továbbra is kifejezetten földrajzi maradt. Így Sztrabón (Kr. e. 60–Kr. u. 20) leírásából megtudhatjuk, hogy a rómaiak Európája Itália mellett magába foglalta: az Ibériai-félszigetet, a kelták földjét, Bretagne-t a Rajnáig, délkeleten pedig a Duna vonalát követve Trákiát,⁵ Illíriát⁶ és Hellászt⁷. Keleten kiterjedt Kis-Ázsiára és Szíriára, míg délen a

4 Magas földfok Északnyugat-Akarnaniában, Görögország nyugati részén, a mai Amvrakiai-öböl bejáratánál. Mai neve: Punta.

5 A Balkán-félsziget délkeleti része, nagyjából délkelet-Bulgária, Északkelet-Görögország és Törökország európai területe.

6 A Balkán-félsziget északnyugati része, nagyjából a mai Szlovénia, Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Montenegró, Koszovó és Észak-Albánia területe.

7 A Balkán-félsziget déli része, az Égei-tengeri szigetvilág és Kis-Ázsia nyugati partvidéke, nagyjából a mai Görögország és Törökország nyugati területe.

punok korábbi észak-afrikai területeire.⁸ A Dunától északra viszont már barbárok éltek: germánok, gótok, szarmaták, és uralták a területet egészen a Tanais (Don) folyóig. A rómaiak egyik újítása, hogy Britanniát Európa szerves részévé tették. Ugyanakkor viszont nem tartozott a birodalomhoz és így „Európához” sem az Ír-sziget és Skócia, a mai Németország nagy része a Rajnától keletre, a Cseh-medence, a Duna–Tisza köze, a magyar alföld, a mai Lengyelország, a balti államok és a Skandináv-félsziget területe sem, nem beszélve a hatalmas ukrán és orosz sztyeppékről. Mindezt a Sztrabón által is leírt barbár világ foglalta el, az északi peremterületek pedig még ismeretlenek voltak.

A rómaiak *Pax Romana*-rendszerében testet öltő világképe hármassá osztható, a három nagy egység *Európa*, *Ázsia* és *Afrika*. Ennek megfelelően, a birodalom három kontinensen is birtokolt területeket, alakított ki provinciákat. Így magába foglalta Kis-Ázsiát, a palesztin területeket, a mai Egyiptom túlnyomó részét, és egy széles sávot kelet–nyugati irányban Észak-Afrika partjai mentén. Ezeket figyelembe véve kijelenthetjük, hogy a Római Birodalom nem kifejezetten európai, hanem sokkal inkább *mediterrán* államalakulat volt. Szemléletesen példázza ezt az a közismert ókori nézet, hogy a római császárok szívesen emlegették „Mare Nostrum”-nak a Földközi-tengert, s tehették, hiszen azt mindenütt a birodalom területei fogták körül.

Róma azonban jóval több volt, mint egy jól körülhatárolt birodalom. Kormányzata és jogrendszere fogalommá, mintegy szellemi diszciplínává vált. Nagy vívmánya a *birodalmi polgárjog* kidolgozása volt, amelyet fokozatos kiterjesztések után Caracalla császár (Kr. u. 188–217) Kr. u. 212-ben minden szabad római polgár számára biztosított. Ez a radikális döntés nagyban hozzájárult a birodalmi egység és a közösségi érzés erősítéséhez, a római univerzalitás kiteljesedéséhez. A római jog alapelvei aztán, a középkor századain átöröklődve, ma is az európai jogrendszer szerves részét képezik (Németh 2001. 35.).

Mindemellett Európa szellemi örökségként kapta Rómától a *latin nyelvet*, amely több későbbi európai nyelv (újlatin nyelvek: francia, spanyol, portugál, olasz, román stb.) alapja és évszázadokon át Európa vallási és tudományos életének, sőt az államok közötti politikai kapcsolattartásnak is hivatalos nyelve lett. Maga a kontinens neve is latin formájában, *Európaként* maradt fenn, szemben az eredeti ógörög *Europével*.

Az ókor utolsó századaiban maguk a rómaiak is európaiaknak nevezték magukat, mintegy megkülönböztetve ezáltal civilizációjukat az ázsiaiak nevezett barbárok világától. E törekvés azonban nem járt teljes sikerrel, hiszen elsősorban a Kr. u. 1–2. századtól kezdve egyre több barbár népcsoport telepedett le a birodalom határain belül. A barbár telepések (*hospesek*) integrálódása pedig – bár viszonylag gyors és folyamatos volt – mégsem lehetett teljes. Ez önkéntelenül is területi különbségekhez vezetett. Róma bizonyos értelemben valóban olvasztóté-

8 A mai Tunézia és Algéria Földközi-tengeri partvidéke.

gelyként működött, azonban ebben a funkciójában csak az erősen központosított adminisztrációra és a hadseregre alapozhatott. Így a részleges beolvadás eredménye a közös hagyományok mellett továbbra is fennálló, rejtett sokszínűség volt. A birodalom egyszerűen túl heterogén területeket foglalt magába számos néppel ahhoz, hogy valóban egységessé válhasson. A belső repedések aztán a Kr. u. 3. századtól egyre nyilvánvalóbbakká váltak és a birodalom szétesésével fenyegettek.

Nagy Konstantin császár (272–337) merész döntése a kereszténység államvallássá tételéről 313-ban már túl későn jött, és a birodalom feldarabolódását nem állíthatta meg. Sőt, a kereszténység éppen ellenkezőleg, erjesztő hatással volt Rómára. A hatalmas bürokrácia fokozatos szétrepedése láttán Nagy Konstantin 330-ban megalapította Konstantinápoly városát a régi görög gyarmat, Bizantion (latin nevén Byzantium) helyén. Ez azonban nem tehermentesíthette a nehézkes adminisztrációt, ehelyett eltolta a birodalom súlypontját kelet felé. A széttago-lódás történelmi folyamatát már nem lehetett megállítani (Maller 2000. 15–17.).

A Kr. u. 4. század végére a Római Birodalom mély válságba került, ami fokozatosan kiteljesedve 395-ben a birodalom kettészakadásához vezetett el. A válság-nak számos oka volt. Bár elsődlegesen a barbár törzsek sorozatos támadásait szok-ták a történészek említeni, mégis legalább oly nagymértékben számított bomlasztó tényezőnek a görcsösen központosított adminisztráció, a gazdasági nehézségek és a korábbi túlzott területi expanzió. A barbárok feltartóztathatatlan hullámai 476-ra szétverték a Nyugat-Római Birodalmat. Hagyományai, szellemi öröksége és hajdani nagyságának nyomai azonban mindenütt megmaradtak. A Kelet-Római Birodalom ezzel szemben még szinte egy évezreden át, 1453-ig fennállt, és jelen-tős befolyást gyakorolt a kontinens további fejlődésére (Németh 2001. 36–38.).

Végeredményben Rómától Európa a jogrendszeren és latin nyelven kívül három alapvető motívumot örökölt: az *univerzalitást*, a *szabványosítást* és a *köz-intézmények hálózatát*. Ennek összekapcsoló eleme a birodalmi alapon nyugvó *hegemóniamodell* volt, amely a kontinens politikai felépítésében a 14. századig meghatározó maradt.

3. A KÖZÉPKORI EURÓPA-GONDOLAT

A középkor első évszázadaira Európát földrajzilag és kulturálisan is kettős szakadás határozta meg. A már korábban vázolt kelet–nyugati törésvonalat hamarosan egy újabb, észak–déli egészítette ki. Az iszlám szédületesen gyors felemelkedésével a megosztott Európa hatalmas külső veszéllyel volt kénytelen szembenézni. Az iszlám gyors terjeszkedésének, úgy tűnt, semmi sem állhat útjába; 636 és 642 között Szíria, Mezopotámia, Egyiptom sorra arab uralom alá került, és a 700-as évek elejére Európa számára a teljes Észak-Afrika is elveszett. Az arab invázióknak később az Ibériai-félsziget is áldozatul esett, és a hódítókat csak a mai Franciaország nyugati területén, a *Poitiers* melletti véres csatában sikerült 732-ben Martell Károly frank uralkodónak megállítania. Európa új határa azonban ekkortól délnyugaton a Pireneusok hegylánca lett. A Földközi-tenger is elvesztette „római beltenger” jellegét, és voltaképpen ekkor alakult ki a kontinens ma is elfogadott déli határa.

3.1. Az európai fejlődés keleti és nyugati útjai

A Nyugat-Római Birodalom eltűnése után a régi kelet–nyugati kapcsolatok meglazultak. A latin kultúrájú Európa a nyugati területekre szorult vissza, míg a műveltségében egyre inkább elgörögösödő Kelet-Római Birodalom lényegében elszakadt az európai fejlődés általános áramlatától. Az arab hódításoknak ellenállni nem tudó Bizánc sorra elveszítette a hajdani keleti provinciákat, és kulturális hatása visszaszorult. Ez azonban lassú, több évszázadon át tartó folyamat volt. Kezdetben úgy tűnt, hogy még visszafordítható lesz, és az újraegyesítésre több kísérlet is történt nyugaton és keleten egyaránt. *I. Iusztinianosz* (483–565) kelet-római császár a 6. század közepén nagyarányú vállalkozásában részleges sikereket ért ugyan el, viszont a birodalom teljes egységét nem tudta visszaállítani, és halála után a súlyos harcok árán szerzett területek is elvesztek. Iusztinianosz életműve azonban más téren maradandó sikert hozott. Nagy jelentőségű törvénykönyve, a *Corpus Juris Civilis Romani* kiegészítette a theodosiusi jogalkotásokat, és a középkor európai államainak jogi berendezkedését évszázadokra meghatározta. Ugyanakkor a római intézményrendszert a 6. század végére lassan felszámoló Bizánc katonapolitikailag egyre inkább befelé fordult, és erejét fokozatosan elveszítve már csak területeinek időleges védelmét tudta ellátni.

Nyugaton ugyanakkor a kezdeti káoszból új birodalmak emelkedtek fel. A népvándorlás zavaros évszázadai eleinte demográfiai és gazdasági krízissel, valamint intellektuális hanyatlással jártak együtt. Idővel azonban a megtelepedett

népek vezéreiben természetsszerűleg felmerült a régi római nagyság visszaállításának vágya, és általánossá vált bennük a törekvés, hogy Róma újjáépítői lehessenek. Az abszurd helyzetre jellemző, hogy rómainak tekintette magát az itáliai és illyricumi keleti-gót uralkodó, de hasonlóképpen vélekedett az Ibériai-félszigeti vizigót uralkodó, sőt az észak-afrikai vandál vezér is. Európa nyugati területeit egyesíteni viszont egyiküknek sem sikerült. A közös hagyományok, a birodalom történelmi példája azonban összekovácsoló erőként hatott, és a formálódó középkori európai öntudat bölcsőjévé vált. Ez Róma igazán maradandó öröksége Európá számára.

3.2. A kereszténység hatása a középkori Európára

Az iszlám elleni történelmi szembenállás csatáiból emelkedett fel azután Nyugat-Európa első, valóban nagy jelentőségű birodalma, a *Frank Királyság*. A Meroving alapítók nyomába lépő Karoling dinasztia, élén *Nagy Károllyal* (742–814) testesítette meg a Nyugat felocsúdsát. A 800-ban császárrá koronázott Nagy Károly új, egységes pénzrendszert vezetett be (amely az első európai pénzrendszer volt, ha a rómainak nem tekintjük), és megpróbálta újraegyesíteni a kontinens nyugati részét. Végso soron Nagy Károly eszményképe – éppúgy, mint elődei számára is – a Római Birodalom újraélesztése volt. Ezt a célt azonban már a kereszt jelével kívánta elérni. A Pireneusoktól az Alpok keleti nyúlványaiig és az Itáliai-félsziget közepéig terjedő Frank Birodalom egységbe tömörítette Nyugat-Európa nagy részét. Keleti határa, amely az Elba és a Saale alsó folyásától dél felé haladva, Pannónia nyugati peremvidékén keresztül elérte az Adriai-tenger csúcsát, Európa belső kulturális határa, a Karoling limes lett (Szűcs 1981. 314.). Az ettől a vonaltól nyugatra eső területeken a „karoling reneszánsz” elnevezéssel is illetett eszmei megújulás folyamata ment végbe. Ennek középpontjában a *kereszténység* állt, amely egyben a mélyen vallásos középkori európai ember számára a legfőbb összetartó erővé lett. A keresztény eszme ugyanakkor Európa újjászületését hozta magával kulturális, politikai és földrajzi téren egyaránt. A közös európai gondolat ettől kezdve négy pillérré épült: az antik hagyományokra, a Római Birodalom uniformizálására, a római jogra és a keresztény univerzalitásra, az ún. *Respublica Christiana* eszméjére (Dr. Prieger–Dr. Pomeisl 2019. 2–3.).

Nagy Károly birodalma azonban rövid életűnek bizonyult, és még a Nyugatot sem sikerült maradéktalanul összefognia. Mindazonáltal meghatározó szereppel bírt abban, hogy Róma a Nyugat spirituális hatalmi központjává vált – a karoling hatalmi központ megerősítette a pápaságot és végleg elfordította Bizánctól. Ugyanakkor óriási hatással volt az egységes és csak Európára jellemző, középkori feudális világ kialakulására, és a hamarosan örökébe lépő Német-római Birodalom folytatta a megkezdett művet. Úgy tűnt, hogy *I. Ottó* (912–973) 955-ben

a Lech-mezei csatában aratott nagy győzelme a kalandozó magyarok fölött és császárrá koronázása Rómában, 962-ben megnyitja az utat Európa újraegyesítése felé. A kontinentális öntudat azonban ekkor már áthidalhatatlanul mély ellentmondásokat hordozott magában. A mentalitásbeli eltérés Kelet és Nyugat között az egyházi szakadás 5. század végétől kezdődő történelmi folyamatában öltött testet. A római pápa és a konstantinápolyi pátriárka között az egyház vezetésében való elsőbbségért vívott hatalmi harc az új évezred elejére vallási szempontból kettészakította Európát. A nyugati latin világ és a keleti ortodoxia állami berendezkedésében éppúgy, mint kultúrájában és világképében, kibékíthetetlenül szemben állt egymással. Az 1054-re teljessé váló egyházszakadás – amelyhez nagyban hozzájárult a képrombolók 726 és 843 közötti mozgalma is – az elkövetkező évszázadokra minden téren teljessé tette Európa megosztottságát (Maller 2000. 26–28.; Németh 2001. 38.). A 13. századra kikristályosodó új belső európai határvonal immár a karoling limestől keletre, de azzal nagyjából párhuzamosan futott az Alduna vidékétől a Keleti Kárpátok gerincén át északi irányban a nyugati és keleti szlávsságot, a lengyel és orosz területeket elválasztó erdőségek mentén a Baltikumig (Szűcs 1981. 315.).

E határvonal mentén Nyugat és Kelet élesen elkülönült egymástól, mind egyházi téren, mind mentalitásában és társadalmi berendezkedésében. A Kelet inkább konzerváló, elzárkózó, a múlt értékeiből élő, a Nyugat szenvedélyesebben mélyebb hittű, az időnek elébe menő lett. Keleten az állami élet a köztulajdonra épített, míg Nyugaton a magántulajdon érinthetetlensége, elsőrendű törvénye kezdett teret hódítani. A híven őrzött birodalmi modell Keleten *etatizmusba* csapott át, míg Nyugaton fokozatosan kialakult a *politikai pluralizmus* elve. Az Oriens egy centrum: Konstantinápoly köré épült fel, míg az Occidens a dezintegrálódó központi hatalom és a barbár örökség összeötvöződése folytán a helyi önszerveződésekre s ezek leképeződéseire, a kisebb városokra, azok hálózatára alapozott. A központi hatalom keleti mindenhatóságával szemben ott állt a nyugati rendiség intézménye, amely a társadalmak szintjén az időben alig változó keleti monolitikus tömb hagyományos rendszere és az állandó mozgásban levő, szerződéses viszonyra alapozó nyugati társadalmak közötti eltérésben mutatkozott meg. A politikai berendezkedésnek ezáltal két, egymástól teljesen eltérő formája alakult ki Európában: míg Keleten az egyház feje a császár maradt és mindenhatóként irányította a birodalmat, addig Nyugaton megvalósult az egyházi és a világi hatalom szétválasztása, azaz a politikai pluralizmus.

Róma püspöke ugyanakkor nem mondott le világi hatalmáról, és a 11. századra éles konfliktusba került a laikus hatalmat képviselő Német-római Birodalom uralkodójával. A pápa és a császár között az elsőbbségért folytatott több évszázados ideológiai küzdelem *investitúraharc*ként vonult be a történelembe. Egyes időszakokban a legerélyesebb pápák, *VII. Gergely* (1020–1085) és *III. Ince* (1160–1216) idejében átmenetileg úgy tűnt, hogy az összecsapásból Róma kerül ki győztesen. Végül azonban a 13. századra nyilvánvalóvá vált, hogy egyik fél

sem kerekedhet a másik fölébe, és a hegemoniatörekvést a megegyezés, a kompromisszumkeresés törekvése váltotta fel. A kereszténység univerzalitása viszont mit sem csorbult ezzel, és a Nyugat értékeiben megerősödve került ki az invazitúraharcból (Maller 2000. 28.).

A 9–11. század utolsó nagy népvándorlási hullámának elcsitulása után a konszolidáció időszakát élő katolikus Európának erejéből már az expanzióra is futotta. A kereszt egyesítő erejére építve és a pápaság ösztönzése nyomán, 1096 és 1270 között a kor európai feudális hatalmai összefogva hét keresztes hadjáratot vezettek a Szentföld felszabadítására, mintegy válaszként az iszlám korábbi előretörésére. A hit védelmében folytatott, váltakozó sikerű keresztes háborúk a keresztény Európa egységét demonstrálták (Németh 2001. 39–40.; Dr. Prieger–Dr. Pomeisl 2019. 4.). Ugyanakkor az ortodoxia is terjeszkedni kezdett, igaz, nem a fegyverek, hanem – a bizánci politika hagyományaihoz híven – házasság útján. I. Vlagyimir kijevi nagyherceg 998-as házasságkötése II. Baszileiosz bizánci császár húgával, Annával az európai politikai életben hatalmas jelentőséggel bírt. A felvett vallással együtt a bizánci kultúra is otthonra talált Kelet-Európában, és pozícióit néhány évszázad alatt annyira megerősítette, hogy még a 13. század közepén magát az első orosz államalakulatot is elsőprő mongol támadás sem tudta az ortodoxiát felszámolni.

A megosztottságból felocsúdó Európa újra nyitott lett a világ felé, és az állandó hol békés, kereskedelmi, hol háborús, hódító kapcsolatok az iszlám világgal szellemi felfrissülést hoztak. Elterjedt az arab számjegyek használata, és a matematika, a csillagászat, illetve az orvoslás keleti misztériumai feltárultak az európai ember előtt. Az intellektuális megújulás folyamata egybeesett a feudális középkori világ kiteljesedésével, vagyis a rendi alapon szerveződő, új európai államok megjelenésével a 11–15. század között (Maller 2000. 18.).

3.3. A középkori Európa hanyatlása

Az állami megújulás mellett a 14–15. század már a feudális világ érettségéből származó anarchia időszaka, a belső széthúzás kora is egyben. Az ún. *százéves háború* (1337–1453) tartós nyugtalansággal, állandóan változó államhatárokkal járt együtt, és mindezt keleten egy újabb, minden addiginál veszedelmesebb külső ellenség feltűnése súlyosbította. A 14. század elejétől folyamatosan terjeszkedő *Oszmán Birodalom* Kis-Ázsiából kiindulva fokozatosan meghódította a Balkánt, és 1453-ban a már teljesen elszigetelt, a főváros területére összezsugorodott Bizánci Birodalmat is elnyelte. Az ostrom során lelte halálát XI. *Konstantin* (1405–1453) is, Bizánc utolsó császára. A volt Kelet-római Birodalom örökebe a muzulmán törökség lépett, és a szultán, jelképes lépésként, székhelyét áthelyezte az Isztambulnak átkeresztelt Konstantinápolyba (Németh 2001. 49.).

Ezzel egy évezredes viszonyrendszer változott meg alapvető módon. Bizánc, azaz a „második Róma” bukása következtében előtérbe került a magát „harmadik Rómának” tekintő Moszkvai Nagyfejedelemség, amely ettől kezdve a keresztény Európa keleti határait testesítette meg. Ahogy aztán a kelet-európai és a balkáni államok ereje fokozatosan csökkent a török elleni felőrlő küzdelemben, úgy emelkedett fel fokozatosan a Moszkvai Nagyfejedelemség, amely az orosz egyesítés történelmi folyamatának kiindulópontjaként, 1547-re megteremtette az egységes cári Oroszországot.

A hatalmi átrendeződés ezzel párhuzamosan ható másik, talán még ennél is számottevőbb folyamata azonban a keresztény Nyugat-Európa addig nem ismert mértékű felértékelődése volt. A kontinens súlypontja most már tartósan nyugatra tolódott, amit érzékletesen szemléltetett az 1492-es történelmi esztendő: Granada visszafoglalásának és ezáltal a mórok Európából való kiűzésének éve, illetve Amerika felfedezésének esztendeje. A Nyugat végre lerázta magáról a túskeként beleékelődött Ibériai-félszigeti arab államot. Az első földrajzi felfedezésekkel pedig a horizont addig hallatlan mértékben kitarult az élelmes és vállalkozó szellemű európai ember előtt (Maller 2000. 19.).

A kereskedelem súlypontja áttevődött a Földközi-tengerről az Atlanti-óceánra, és a hamarosan meginduló gyarmatosítás folyamata új birodalmak felemelkedéséhez vezetett. A zárt régiók középkori világa átadta helyét a merkantilizmus szellemére épülő, nyitott és egyre jobban gazdagodó polgáriasodás felgyorsuló fejlődésének. Európában addig nem látott lendületet vett az urbanizáció folyamata, és az egyre több rétegű gazdasági kapcsolatok mintegy törvényszerűen vezettek el az első *gazdasági-kereskedelmi szövetségekig*. Lübeck, Rostock, Bréma, Hamburg, Danzig és más északnémet kikötővárosok a *Hanza-szövetségbe* tömörülve uralták a balti-tengeri kereskedelmet. A hajózás biztonságának megőrzésére *közös hajóhadat* tartottak fenn, valamint *közös súly- és pénzrendszert* hoztak létre. Ugyanakkor Európa egyik leggyorsabban fejlődő térségében, Észak-Itáliában a 15. századra már egészen bonyolult *politikai szövetségi rendszer* alakult ki az ókori poliszok mintájára szerveződő városállamok között. A hatalma csúcsán álló Velence mellett felemelkedett Firenze, Génua, Milánó, Pádvia, Pisa, Verona, Modena, Bologna, Rimini és számos kisebb kereskedőváros is.

4. A RENESZÁNSZ SZELLEM ÉS AZ EURÓPAI EGYSÉG ELSŐ TERVEZETEI

A 14. századra kiteljesedő középkori Európa méhében radikális változásokat rejtett. A társadalmi berendezkedés mindenütt elterjedt modellje, a *feudalizmus* előtérbe állította a laikus, világi szemléletet, és ezzel az antikvitásból örökölt, vallási alapon szerveződő hatalommodell alternatíváját hozta létre. Hamarosan azonban maga a feudalizmus is túlhaladottá vált. E folyamatban az egyre jelentékenyebb városi polgárság játszott vezető szerepet, amely, mint önálló társadalmi réteg, legmarkánsabban az észak-itáliai városállamokban jelentkezett. Nem véletlen, hogy az európai egység eszméjének első világi gondolkodója is Firenze városának szülöttje, *Dante Alighieri* (1265–1321) volt.

4.1. Dante Alighieri Európa-terve

A *Divina Commedia* szerzője sajátos Európa-képét az 1317–1318-ban kidolgozott *De Monarchia* (Az egyeduralkodóról) című elméleti művében fejtette ki. Korára jellemzően, Európa jövőjét a hajdani Római Birodalom mintája alapján képzelte el, azonban utópisztikus víziójában a világbirodalom már nem valási, hanem világi alapon szerveződött volna meg. Dante világi államában a hatalmat eszménye, a *világcsászár* gyakorolta volna, a földi életet az értelem alapján szervezve meg és elválasztva azt a hit útjától. A firenzei köztársaság alap gondolatából merítve azonban Dante nem adott volna abszolút hatalmat a világcsászár kezébe. Bár a többi uralkodó mind alárendeltje lenne, a legfőbb világúrnak csak az emberiség békéjén kellene örködnie, és így egyben magán az emberi boldogság állandó biztosításán. Már Dante is felismerte a nyugati világ szétdaraboltságát, kulturális sokszínűségét, és ezért szorgalmazta az uralkodók tanácsa, a *Diéta* fenntartását, amely a tulajdonképpeni államigazgatás ügyeivel foglalkozna, a legfőbb monarcha által megszabott általános irányvonalak alapján. Dante – a Bibliából merítve – éles választóvonalat húzott a világi és az egyházi hatalom közé, két egymás mellett létező centrum képét alkotva meg. Okfejtésében az autonóm hatáskörökre épített, kijelentve, hogy egyik fél sem avatkozhat bele a másik döntéseibe, hiszen mindkettő hatalmát közvetlenül Istentől kapta. A császár tehát Isten akaratából, a pápától függetlenül uralkodik a világbirodalmon (Németh 2001. 41–42.).

Dante világnézetének tragikuma abban áll, hogy míg a hatalma csúcán álló pápaság szemében forradalminak, sőt szinte eretneknek hatott, addig az

európai uralkodók számára egyféleképpen már túlhaladottnak tűnt, mivel még mindig az egységes birodalom eszményképét hordozta. Mindezt pedig abban a korban, amikor a feudális anarchia állapotából már a nemzetállamok korai formái emelkedtek fel. A hatalmuk belső konszolidálásán fáradozó uralkodók a pápát a politikai életben hamarosan csak tehernek, a császárt mindössze jelképnek tekintették. Valójában Dante tervezetének újszerűsége abban rejlik, hogy először vetette fel a *föderáció, a szövetségi állam képét* akkor, amikor Nyugat-Európában az állami önállóság és elkülönülés folyamata éppen kiteljesedéséhez ért (Maller 2000. 30.).

4.2. Pierre Dubois Európa-terve

Dante víziójával szöges ellentétben állt kortársa, *Pierre Dubois* (1255–1321) francia jogtudós, királyi ügyvéd és politikai pamfletíró elképzelése Európa egységesítéséről. Dubois a *De recuperatione Terrae Sanctae* (A Szentföld visszaszerzéséről) című, 1305 és 1307 között írt értekezésében elvetette a világcsászár eszméjét, és Európa egységét francia hegemonia alatt képzelte el. Annyiban viszont mégis egyetértett Dantéval, hogy a világi és az egyházi hatalmat szét kell választani. Ezt a célt azonban az akkor fennálló tényleges európai hatalmi viszonyokból kiindulva szeretne volna elérni.

Nyugaton ekkor számos egyenjogú fejedelem uralkodott, és közöttük a leghatalmasabb a francia király, IV. Fülöp (1268–1314) volt. Így Dubois, 142 paragrafusból álló, részletesen kidolgozott elmélkedésében a francia király által irányított *fejedelmi szövetség* gondolatát vetette fel, amelynek élén az uralkodók *kongresszusa* állna. Ugyanakkor a fejedelmek a pápával együtt *zsinatot* alkotnának, amelyen IV. Fülöp elnökölné. Így, bár az európai államok szövetségének gondolatát szorgalmazta, Dubois burkoltan a francia egyeduradalom alatt egységesülő Európa képét formálta meg, amelynek fő célja a Szentföld megszerzése és egyúttal a felemelkedő Oszmán Birodalom visszaszorítása. Az egységesülő Európa feltételének a keresztény fejedelmek békéjét szabta meg és a hitetlenek elleni közös fellépést sürgette. Ugyanakkor jelentős újítása, hogy az ellenszegülőket szigorú büntetéssel tervezte sújtani, amelynek kiszabását a létrehozandó *közös nemzetközi döntőbíró*ság hatáskörébe utalta volna (Németh 2001. 47–48.).

Dubois terve végül nem valósult meg, Szép Fülöp francia király feleslegesnek tartott minden államszövetséget, és a pápával folytatott vitáját is a saját elképzelései szerint zárta le: a nyugati egyház fejét, V. Kelemen 1309-ben egyszerűen fogságba vetette. Ezzel vette kezdetét a pápák 1377-ig tartó, ún. avignoni fogsága (Maller 2000. 28–29.).

4.3. Podjebrád György Európa-terve

A törökök, azaz a hitetlenek elleni közös európai fellépés gondolata még több mint másfél száz évvel később is ösztönzőleg hatott az európai egység eszméjére. A gondolat ugyanis *Podjebrád György* (1420–1471) államszövetségi tervében is visszaköszönt. Az 1458-ban Csehország királyának választott, a huszitizmus⁹ tanait követő uralkodó elképzeléseit viszont már kényszerhelyzet szülte. Bár eleinte II. Piusz pápának titokban engedelmességet fogadott, mégsem sikerült kiharcolnia Rómától a huszita jellegű cseh állami berendezkedés elismerését. Ezért – mintegy önvédelemképpen – felkarolta titkos tanácsnoka, a grenoble-i származású *Antonius Marini* (1424–1479) 1462-ben készült tervezetét, amely radikálisan új Európa-képet fogalmazott meg. A Danténál és Dubois-nál még fellelhető univerzális egység eszméje itt végleg eltűnt, és helyére egy jóval modernebb gondolat, *a nemzetek szövetségének ideája* lépett, amelyben a részt vevő országok ugyan lemondtak néhány alapvető állami jogról (önálló hadviselés, pénzügyek és külpolitika), viszont azok közös biztosítását a szövetség garantálta. Marini már egy világi alapon szerveződő európai szövetségi államot képzelt el, amelyben a hit őrzőjének szerepét a pápaság helyett a szövetség tölti be. Marini azonban a római egyházi hatalommal szemben még ennél is tovább ment: *a szövetségi hadsereg* közös költségvetését az egyesített európai egyházi tized hatalmas összegeiből látta finanszírozhatónak (Németh 2001. 50–51.).

Podjebrád György a létrehozandó szövetséget törökellenes éllel kívánta felruházni és ehhez a vezető európai hatalmakat akarta megnyerni. Elsősorban Franciaország, Spanyolország, Burgundia,¹⁰ Lengyelország, Magyarország, Velence és más olasz városállamok részvételére számított. Terve azonban kudarcot vallott, mert a zseniális államférfi, II. Piusz pápa szemében a fenyegető fejedelmi szövetség egy új, tiszta világi zsinatot jelentett, amely nemcsak a pápaságot, hanem a császárt is megfosztja minden hatalmától. Ezért a pápa már 1463 tavaszán, diplomáciai tárgyalások sora által, sikeresen elhárította a cseh király körvonalazódó szövetségi tervezetét, még annak megvalósulása előtt. A nemzetállami vetélkedésben gyakran még mindig döntőbíróként fellépő pápa sokkal realitásban mérhette fel az európai hatalmi rendszert, mint a huszitizmust felvállaló és így viszonylagos elzártságba kényszerült cseh uralkodó. II. Piusz sorra győzte meg a burgund herceget, a velencei dózsét, II. Frigyes német-római császárt és végül – elismerve Mátyást törvényes uralkodónak – Magyarország királyát is arról, hogy ne lépjenek be a Podjebrád György által felvázolt szövetségbe. Alternatívaként új szövetséget ajánlott fel, amelyben a

9 Husz János (1369–1415) cseh előreformátor tanai nyomán kibontakozó mozgalom a középkori Cseh Királyságban, amely a prédikáció szabadságát, a papság kiváltságainak megszüntetését és áldozáskor a hívek borból is való részesedését hirdette. Mérsékeltebb szárnyát az ún. kelyhesek alkották, radikálisabb csoportját pedig a táboriták.

10 Történelmi régió a mai Franciaország keleti és Olaszország északnyugati részén. Területén a Burgundi Hercegség a Frank Birodalom 843-as felosztásától 1477-ig létezett.

részt vevő államoknak nem kellett természetes jogaik egy részéről lemondaniuk a közösség javára (Németh 2001. 51–52.). II. Piusz törökellenes kontinentális koalíciója a hitetlenek ellen fellépő keresztény önazonosságra épített, és a pápa elsőként említette Európát úgy, mint az ott élő népek közös hazáját (Varga 2010. 633.).

A nyugati egyház feje tehát maga is egységes Európát akart, de szembeszállt annak kizárólag világi, laikus gondolatával, és a pápaság hajdani hatalmának, nemzetek feletti erejének visszaállítására törekedett. Diplomáciai sikerei folytán Podjebrád György terve már csírájában elbukott, azonban a Piusz által megálmódott szövetség sem jött létre, és a nagy pápa korai halála (1464. augusztus 14.) meggátolta az európai egységet megszilárdító, utolsó keresztes hadjárat megindítását is. Európa uralkodói hosszú időre lemondtak a kontinentális szövetség gondolatáról, és ehelyett saját államuk és dinasztiáik hegemoniájának útját kezdték el egyengetni (Maller 2000. 32–34.).

4.4. A 16. századi humanista értelmiség Európa-képe

A reneszánsz fokozatosan kibontakozó világában az éledező individualizmus vívta történelmi harcát az anakronisztikussá váló univerzalizmussal. A *humanizmus* eszmei áramlata megerősítette az egyes ember és az egyes nemzetek jelentőségét, és az értelmiség alakulóban levő társadalmi rétegében megjelentek a ma ismert nemzeti tudat korai formáinak csírái. A nemzeti elv előtérbe kerülése aztán elvetette a politikai Európa-eszmét. *Rotterdami Erasmus* (1466–1536) és tudós hívei az egységes Európa helyett az általános béke elérését tekintették fő céljuknak, és minden háborút igazságtalannak tartottak (Németh 2001. 53.).

Egy spanyol Domonkos-rendi szerzetes, *Francisco de Vitoria* (1483–1546) 1532-ben írt könyveiben (*De Indis*, *De Jure belli Hispanorum in barbaros*) már odáig ment, hogy a spanyolok amerikai gyarmatosítási módszereivel összefüggésben a pogányokat jogszerű szerződőtársaknak nyilvánította, és ezzel megteremtette a modern, teológia nélküli *nemzetközi jog* alapjait. Lassanként az európai államközi kapcsolatokban a jogrendszer lépett a vallás helyébe, és a nemzetközi politika rendezőelve a nemzetközi jog lett. Nem sokkal később Vitoria szerzetes társa, *Domingo de Soto* (1494–1560) *De Justitia and Jure* (Az Igazságról és a Jogról) című művében már a *tárgyalásokban*, a kompromisszumkeresésben látta a háború elkerülésének lehetőségét és a béke fenntartásának útját. *Konrad Braun* (humanista néven *Conradus Brunus*) német katolikus teológus pedig írásaiban elsőként vetette fel a közös európai gyűlés, egyfajta „parlament” gondolatát, amelyben az államokat küldötteik képviselnék, és együtt egy jól körülhatárolt *delegációs rendszert* alkotnának.

Mindezek mellett ebben a korban az európai gondolkodásra talán a legnagyobb hatást a híres firenzei államférfi és politikai író, *Niccolò Machiavelli* (1469–

1527) *Il Principe* (A fejedelem) című műve érte el. A pápaságot és a széthúzó nemességet élesen elítélő írás csak a szerző halála után, 1532-ben jelenhetett meg. Jelentősége azonban hatalmas volt. A klasszikus hagyománnyal ellentétben nem a birodalmat, hanem az államot tekintette az európaiság alapjának, és annak élére erős kezű, meg nem alkuvó, a vallás béklyóit lerázó fejedelem képét formálta meg. Szerinte az uralkodó politikai célkitűzéseiben már nem köteles morális elveket követni, hiszen számára nem ezek a törvények, hanem államának érdeke a meghatározó és mindennél előbbre való. A modern fejedelem erénye a körülményekhez való alkalmazkodó cselekvés, és cselekedeteinek mércéje egyedül a *siker*. Az isteni gondviselést elvetve, Machiavelli a politikában új, egyetemes érvényű szabályt, a „milieu”, *a környezet adottságaihoz való alkalmazkodást* fogalmazta meg. Gondolatai később *machiavellizmus* néven Richelieu bíboros „raison d’etat”-elméletének kiindulópontjaivá és ezáltal az állami megújulás alapjaivá váltak.

Hasonló elveket vallott Machiavelli kortársa és barátja, *Francesco Guicciardini* (1483–1540) itáliai történetíró is. *Politikai és erkölcsi intelmek* című művében először írta le úgy a *hatalmi erőegyensúly* elvét, mint a béke látszatának gondolatát, ami szerinte adott esetben elfogadható biztonságot nyújtana a háború ellen (Maller 2000. 36–37.).

A reneszánsz mozgalmának hatására átalakuló európai gondolatvilág a 16. század elejére elkerülhetetlenül magával hozta a vallás megújódását is, amely a *reformáció* tanaiban öltött testet. E kettős síkon (világi és egyházi) párhuzamosan megvalósuló, mélyreható reformfolyamat aztán véget vetett a középkori európai gondolatvilágnak. Az univerzális kereszténység monolitikus képe helyett a hitbeli és gondolati szabadság kora jött el, utat nyitva a nemzeti öntudatra és az individualizmusra épülő újkori Európa-eszmének. A feudalizmus hanyatlásával a Nyugat gyökeresen új utakra lépett.

5. AZ ÚJKORI EURÓPA-ESZME ÉS A 17–18. SZÁZADI KONTINENTÁLIS BÉKE-TERVEK

A pápaság által irányított középkori nyugati keresztény közösség a 16. század elejére darabjaira hullott szét. E folyamat gyökerei évszázadokkal korábbra, a 14. századra nyúltak vissza és a reneszánsz mozgalmának szellemi megújíhódásából eredtek. Az antik hagyományokkal bíró középkori *hegemóniamodell* valójában már a 13. század végére megbukott, és helyét a laikus polgári világ felemelkedése által egy merőben új szervezőerő, a *konföderatív modell* vette át, amelynek alapját a kialakuló önálló nemzetállamok képezték.

Európa a 14. században már a középkoritól egészen eltérő képet mutatott, és a párhuzamosan ható erők nyomán az évezredes monolitikus kép töredezetté vált. A kontinens belső villongásait az egyre erősödő török-izlám hatalom jól ki tudta használni. A közös külső veszély félelmetes nyomása azután – ha ideig-óráig is – újra előtérbe helyezte az európai egység gondolatát.

Ugyanakkor, a nagy földrajzi felfedezések nyomán, addig nem látott gazdasági prosperitás korszaka köszöntött az öreg kontinensre, és megindult a versengés a gyarmatokért. Mindemellett a középkorból örökölt nyugati jogrendszer egységes maradt és a nemzetközi jog újkori elveinek alapját képezte. A *közös külső veszély*, a folyamatossá váló *gazdagodás* és a *közös jog* összetartó kapoccsá vált tehát, amely idővel elvezetett az egyenlő jogokkal és kötelezettségekkel rendelkező államok szövetségének gondolatához. „Európa” mint fogalom eltűnt ugyan, de mint gondolat megmaradt.

5.1. Nyugat-Európa hatalmi átrendeződése a 16–17. században

Nyugat-Európa hatalmi képe a 16. századtól kezdve állandóan változó volt, és nem tűrt meg hosszabb ideig egyetlen hegemon hatalmat sem. A gyarmatosítást kezdő nagyhatalmak első generációja már a 16. század végére elvesztette európai elsőbbségét. Spanyolország kontinentális hatalma látványosan elbukott a Győzhetetlen Armada 1588-ban a La Manche-csatornán elszenvedett katasztrofális veresége nyomán. Ez egyben a spanyol hatalmi koncepció sarokkövének számító, univerzális katolikus Európa gondolatának feladásához is vezetett.

A reformáció és a 16. századi vallásháborúk természetesen többféle Európa-képet hoztak létre, megbontva a katolikus nyugati világ egységét. A több évti-

zeden át folyamatosan tartó, kíméletlen konfliktussorozat szó szerint megtizedelte a kontinens lakosságát. Európa önpusztításának és a belső széthúzásnak végül csak a harmincéves háborút lezáró, 1648-as *vesztfáliei békeszerződések* vetettek véget, amelynek következménye egy újabb hatalmi átrendeződés volt. A spanyol Habsburgok politikailag kiszorultak Nyugat-Európából, a német területek feldaraboltsága megmaradt, velük szemben viszont Franciaország megerősödött. Rivalisaként azonban két új hatalom emelkedett ekkor fel: Anglia és Svédország. A vallásháborúkat lezáró, nagy jelentőségű 1648-as münsteri és osnabrücker szerződések így Európa arculatát évszázadokra meghatározták, katolikus és protestáns hatalmi pólusokat hozva létre.

A 17. század második felére új világrendszer alakult ki, amely a *szuverén államok* egyenlőségének elvén nyugodott. A kezdeti formáiban már Machiavelli által megfogalmazott államérdek gondolata párosult a közlekedés fejlődése és a gyarmatok fokozatos kiterjesztése által felértékelődő, kereskedelemközpontú *merkantilista* szellemiséggel. Mindez természetszerűen magával hozta az *állam* előtérbe kerülését. Innen pedig már csak egy lépés volt hátra a modern társadalmi berendezkedésre épített, gazdaságilag és katonailag megerősödött új *nemzetállamok* létrejöttéhez (Dr. Prieger–Dr. Pomeisl 2019. 5.).

A rögzült formát öltő 17. századi európai nemzetállamokban a központi hatalom megerősödése általánossá vált, és elvezetett az *abszolút monarchia* kormányzási formájának kialakulásához. Ennek legtisztább, klasszikus változata Franciaországban honosodott meg, ahol *XIV. Lajos*, a „Napkirály” (1638–1715) 1661-es hatalomra jutása után teljesedett ki. Franciaország ekkor érte el kontinentális hatalmának fénykorát, és úgy tűnt, hogy az új Európa francia hegemónia alatt valósul meg. A túlzott terjeszkedés és az állandó háborúk azonban idővel meggyengítették a francia királyság hatalmát, és a Richelieu bíboros által korábban megálmodott francia nagyhatalom a 18. század elejétől általános hanyatlásnak indult. Kontinentális túlsúlyát végig sikeresen ellensúlyozta a brit tengeri szupremácia, és a *spanyol örökösödési háborúból* (1701–1714), majd még inkább a *hétéves háborúból* (1756–1763) már egyértelműen Nagy-Britannia került ki győztesen, megszerezve az észak-amerikai francia kolóniákat is (Maller 2000. 49–51.).

5.2. A felvilágosodás hatása az európai egység eszméjére

Míneközben a polgárosodás folyamata újabb lendületet vett, és a 17. század végére merőben új világképet alakított ki. Az egyház gyámkodása alól kiszabadult városi polgár, akit már nem fogott egybe a kereszténység univerzalizmusa, önérzetében megerősödött, és nem volt többé hajlandó alávetni magát a kifürkész-

hetetlen isteni akaratnak. Feltétlen hittel vallotta az állandó fejlődés lehetőségét, kiismerhetőnek vélte a természet titkait, és meggyőződéssel állította, hogy a ráció, az ész mindent átfogó új világa érkezett el. Közben a pusztító vallásháborúk után, a relatív jólét beköszöntésével Európa népessége soha nem látott mértékben növekedni kezdett, és megindult a telepes áradat a gyarmatok felé. Európa politikai hatalma új kolóniák sorozatos létrehozásával területileg is kiterjedt, társadalmi berendezkedésének modelljét pedig a kivándorlók más kontinenseken is meghonosították. A nagy földrajzi felfedezések utolsó hulláma a 18. század elejére elvezetett a „kartográfiai forradalomhoz”, amely újraélesztette a földrajzi értelemben vett Európa-fogalmat.

Ugyanakkor viszont a középkor hajnalától létező, belső kelet–nyugati megosztottság továbbra is mindennapi valóságként határozta meg a kontinens arculatát. A Kelet kimaradt a reneszánsz mozgalmából és a reformációt sem élte meg. Mindez még hangsúlyosabbá tette a két részre szakadt földrész megosztottságát, és nem véletlen, hogy a 18. századi *felvilágosodás*, amely meghozta a Nyugat globális felemelkedését, a Keletre szinte nem is volt hatással.

A középkor zárt világát maga mögött hagyó nyugat-európai ember azonban egyfajta válságérzettel küszködött. A vesztfáliai béke nyomán kialakuló hatalmi erőegyensúly rendszere csak sorozatos háborúkkal volt úgy-ahogy fenntartható, és az áhított tartós béke és biztonság messzibbnek tűnt, mint valaha. Az állandóság és stabilitás mindinkább ismeretlen fogalomná vált Európa legnagyobb részében, az állandó háborúk semmit sem oldottak meg, és a korra jellemző általános béketervek csak utópisztikus elképzelések maradtak. A *felvilágosodás* 18. századi eszméi, az igazságos társadalmi szerződés lehetősége, a *szabadság*, *egyenlőség*, *testvériség* hármasszavára épített modern néphatalom elve nem hozta meg az általános boldogságot, ehelyett véres forradalmakba torkollott. Mindemellett azonban az ekkor kialakult gondolatvilág nagyban hozzájárult az önbizalom, a nyitottság, az újtó szándék és a vállalkozó szellem erősödéséhez, amely egyrészt a 19. század lendületes technikai fejlődésének mozgatórugója lett, másrészt az európai öntudat kiteljesedésének utolsó lépcsőfokát jelentette. Amit ma európaiságnak nevezünk, annak alapelemei között – az antik hagyományok, a kereszténység, a reneszánsz és a reformáció mellett – valóban méltán említhetjük a felvilágosodást is.

5.3. Émeric Crucé Európa-terve

A 16. század mozgalmas évtizedei után, a következő évszázad elején sorra születtek a különböző béketervek, amelyek a háborúk elkerülésének és Európa jövőbeni egyesülésének útjait igyekeztek meghatározni. A francia politikai író, Émeric Crucé (1590–1648) 1623-ban, Párizsban megjelent *Le Nouveau Cynée* (Az

új Kineas¹¹⁾ című értekezésében a béke fenntartására egy állandó nemzetközi döntőbíróóság létrehozásának szükségességét hangsúlyozta. Ugyanakkor ő vetette fel először a *háborús bűnök* kérdését és a *háborús bűnösök* elítélésének szükségességét. Művében a pusztító háborúk okait igyekezett meghatározni, és ezek között említette elsősorban a dicsőségvágyat, de a vallási fanatizmust, a bosszúvágyat és a jogtalanság jóvátételére irányuló törekvést is. A felmerülő konfliktusok békés megoldásának híveként, fenyegető háború esetére *plenáris gyűlés* összehívását sürgette, amelyen a világ uralkodói mellett a nagy köztársaságok (Svájc és Velence) képviselői is részt vennének. A tanácskozás színhelyéül az Európa közepén elhelyezkedő Velencét javasolta. A gyűlésen a pápa vagy képviselője elnökölt volna, de meghívást kapott volna a török szultán is, sőt ez utóbbi a döntéshozásnál jelentősebb befolyással bírt volna, mint akár a német-római császár vagy a francia király. Crucé ezáltal már nem is csak európai, hanem világszövetséget képzelt el, amely öröködné az államok belső békéje felett is, és ha valamely országban lázadás törne ki, azt a többi monarchia együttesen verné le. Monarchista gondolkodásmódja középpontjában az uralkodók álltak mint Isten küldöttei, akik ellen az alattvalók nem lázadhatnak fel (Németh 2001. 59.).

Crucé utópista elméletében a végletekig ment el, megszabva azt is, hogy a társadalom felsőbb rétegei csak a matematikával és az orvostudománnyal foglalkozhatnak, mert azok az „egyedül hasznos” tudományok... A többi tudomány ezzel szemben teljesen felesleges. Sajátos víziója szerint az alsóbb társadalmi rétegeknek, lehetőségeik szerint, szakmákat kell tanulniuk. Crucé ugyanakkor minden emberi tevékenység példaképeként a kereskedőréteget tartotta, amely munkájával gyarapítja vagyonát, anélkül, hogy embertársainak fizikailag ártana. Ebből a gondolatból kiindulva felvetette a kereskedők támogatásának szükségességét, amit a fejedelmek által meghatározott mérsékelt adók és vámok útján képzelt el (Németh 2001. 60.). Ennél is tovább menve, Émeric Crucé szorgalmazta a nemzetközi kereskedelem ambiciózus elősegítését, többek között a Rajna–Duna-csatorna és a Szelei-csatorna kiépítésével, *egységes európai pénznem, súly- és mértékrendszer* kialakításával (Maller 2000. 38.).

Tervének megvalósítására a pápát mint erős fejedelmet tartotta a legalkalmasabbnak, mert ő juthatna egyezsége a keresztény uralkodókkal. Crucé gondolatvilágának negatív vonása viszont, hogy világgözösségében csak a civilizált népek kaptak volna helyet, míg a civilizálatlanokkal szembeni háborút nem ítélte el. Az általa értelmezett szuverenitás is csak a jelentős államokra vonatkozott, a kis államok önrendelkezéshez való jogát pedig nem ismerte el. A következő évtizedekben azonban, ezzel ellentétben, Európa fejlődésének központi eleme éppen az általánosan elismert szuverenitás elmélete lett (Németh 2001. 60.).

11 Kineas Thesszáliából származó ókori görög diplomata volt. Pürrhosz (Kr. e. 318–272) épeiroszi király szolgálatában állt, aki a hérakleiai csatában nagy veszteségek árán kivívott győzelme után, Kr. e. 280-ban Rómába küldte békekövetként, de küldetése kudarcot vallott.

5.4. Hugo Grotius európai jogi reformja

A vesztfáliai békét megelőzően, már a 17. század elején nyilvánvalóvá vált, hogy az európai államok közötti egyre bonyolultabbá váló viszonyt jogilag szabályozni kell, és ezáltal valamiféleképpen keretek között kell tartani az egyre sűrűsödő konfliktusokat. A nemzetközi jog szabályozásai látszottak erre a legalkalmasabbnak, és felmerült a korábbi gondolkodók által lefektetett elvek összegzésének igénye. Ennek megvalósítása a németalföldi *Hugo Grotius*, eredeti nevén *Huig de Groot* (1583–1645) érdeme volt, aki 1625-ben a régebbi elméleteket nagyszerű szintézisben összefoglalva, az egyik *első nemzetközi jogi értekezést* alkotta meg. Az általa alapított *jogi iskola* jelentős befolyást gyakorolt a nemzetközi jog mai alapteeleinek kialakulására. Grotius érdeme, hogy elsőként határozta meg a „jó” és a „rossz” háború fogalmát, és állította szembe az „igazságos” defenzív, önvédelmi háborút az „igazságtalan” hódító háborúval. Ugyancsak elsőként határozta meg az „agresszió” fogalmát mint jogellenes konfliktusgerjesztést. Jogásként és egyben diplomataként békeszerződésekből és ugyanakkor a természetes jogból merítve próbálta levonni a nagyobb közösségnek – saját szóhasználatában „a nemzetek családjának” – a jogait és kötelességeit. Szerinte az uralkodókat cselekedeteikben a *népek joga* korlátozza. Világképe alapján az emberi társadalmak háborús versengései természetes adottságaikból vezethetők le, és szabályozásuk az általa elképzelt *uralkodók szövetségének* feladata lenne. Ennek állandó háttérét pedig a *nemzetközi jogrendszer* biztosítaná, amelyet egy már Crucé által is szorgalmazott állandó nemzetközi döntőbíróság ültetne gyakorlatba (Maller 2000. 38.).

Grotius pacifista-idealista gondolata – hasonlóan más korabeli tervezetekhez – abban az időben megvalósíthatatlannak bizonyult. Három évszázaddal később azonban a Nemzetek Szövetsége megalakításának egyik legfontosabb ihlető forrása lett.

5.5. Maximilien de Bethune Sully Európa-terve

Még a hatalmi erőegyensúly rendszerének 1648 utáni intézményesülését megelőzően, e rendezőelvet *Maximilien de Bethune Sully* herceg (1560–1641) Európa egyesítésének lehetséges útjaként értelmezte. Az első Bourbon király, IV. Henrik minisztere 1632-ben írt emlékiratában körvonalazott *Grand Dessein* (Nagy terv) Európa egyesítésének feltételeként, az államközi egyensúly tökéletesítését és intézményesítését határozta meg. Valójában a tervezet alapja a keresztény közösség újabb, föderatív módon történő egyesítési kísérlete volt, amely elsősorban a Habsburg-ház európai hegemoniatörekvései ellen irányult. Sully herceg tervezetének egyik fő pontja a *közös védekező háború* indításának gondolata volt a Török Birodalom ellen, de ugyanakkor a nem kereszténynek tekintett oroszok ellen is.

Újítása, amely Sully tervét a legismertebb egyesítési kezdeményezések egyikévé tette, a *vallási tolerancia* meghirdetése volt valamennyi keresztény vallás számára, és emellett főképpen a keresztény államok *közös hadseregének* felállítására tett javaslat. Elképzelése szerint az európai hadsereget az államok együtt finanszíroznák, és így ennek költségei jóval alacsonyabbak lennének, mint a saját, önálló haderő fenntartása, ráadásul a közös hadsereg létszámát jelentősen csökkenteni lehetne, miután a Habsburg-veszély megszűnne. Sully a Habsburgoknak csak Spanyolország fölötti hatalmát hagyta volna meg, és az uralkodóházat az összes itáliai, hollandiai és német területen levő birtokaitól megfosztotta volna. Kontinentális veszteségeiket azonban gyarmati területek átadásával ellensúlyozta volna. A felszabaduló közép-európai birtokrészeket a Habsburgok ellenfelei között osztotta volna fel, úgy, hogy drasztikusan csökkentette volna az európai államok számát, és ezzel egy időben jelentősen megerősítette volna a keleti peremterületek országait. E keleti védőbástyákat *választókirályságok* formájában képzelte el, amelyeknek uralkodóit a pápa, a német-római császár és az európai fejedelmek közösen választanák meg. Terve szerint három ilyen államalakulat jött volna létre: Csehország, amelyhez hozzácsatolták volna Morvaországot és Sziléziát is, Lengyelország, jelentős keleti orosz területekkel kibővítve, és Magyarország, amelynek uralma az osztrák örökös tartományok mellett a későbbi balkáni hódítások nyomán szerzett újabb területekre is kiterjedt volna (Németh 2001. 57–58.).

Sully herceg tervezetében hat örökös monarchiával: Franciaország, Anglia, Spanyolország, Svédország, Dánia és Lombardia, és négy szuverén állammal: Velence, Svájc, Németalföld és a pápai állam számolt. Elképzelése szerint Európa összesen tizenöt, közel azonos erősségű államból állna, amelyek tökéletes egyensúlyi rendszert alkotnának, és a hegemoniára törekvő országgal szemben együttesen lépnének fel.

A Nagy Terv ugyanakkor felvetette egy államok fölötti szerv létrehozását, részletesen kidolgozva annak működési feltételeit is. Az állandó jellegű *általános tanácsgyűlésnek* elkeresztelt fő irányító testület valamennyi európai keresztény állam 66 megbízottjából, miniszteréből és meghatalmazottjából állt volna, munkáját pedig regionális tanácsgyűlések segítették volna. E közös szerv lett volna az európai béke őre, így fő feladata a viszályok békés elsimításában merült volna ki (Németh 2001. 58.).

Sully nem rövid életű katonai szövetséget képzelt el, hanem tartós föderáció kialakítására gondolt, amely az általános jólétet és biztonságot szavatolhatta volna. Tervezetét azonban IV. Henrik francia király meggyilkolása¹² időszerteültenné tette. Ám a közös hadsereg és a nemzetek fölötti szerv gondolata nála öltött először konkrét formát, példaként szolgálva a későbbi európai egységtervezetek számára (Maller 2000. 38.).

12 A protestánsokat támogató király ellen egy fanatikus katolikus szerzetes, François Ravaillac hajtott végre sikeres merényletet Párizsban, 1610. május 14-én.

5.6. Thomas Hobbes újkori állam-képe

A modern európai gondolat egyik első képviselőjének, *Thomas Hobbes*-nak (1588–1679) *Leviatán vagy az egyházi és a világi állam anyaga, formája és hatalma* című, 1651-ben megjelent műve a 17. század derekán korszakhatárként is értelmezhető. Hobbes elutasította az ember jóságába vetett hitet és a keresztényi szeretetet, azt vallva, hogy az ember alapvetően hataloméhes és gonosz. Az általa *természetes állapotként* jellemzett világkép meghatározó elemei az állandó háborúskodás („state of war”), az emberi élet magányossága, szegényessége, kegyetlensége és rövidsége. Szerinte az ember a békét és biztonságot csupán önérdékből kereste, és ezért embertársaival egyfajta társadalmi szerződést kötött, amelyben ki-kí feladta saját szabadságát, alárendelve magát a Leviatánnak, azaz a bibliai tengeri szörnyvel jelképezett államnak, amelyben a káoszt a feltétlen rend váltotta fel. Hobbes víziójában az uralkodót – bár ő is eszköze, de nem része a társadalmi szerződésnek – semmi sem korlátozza. Ebből kiindulva a lázadást, a forradalmat mint a társadalmi problémák megoldását elvetette, és csak abban a végső esetben tartotta lehetségesnek, ha az egyén pusztá élete kerül veszélybe. Ebben a különleges esetben a szerződés automatikusan felbomlik, így minden egyes embernek joga van a lázadásra, a fegyveres önvédelemre. Ezzel a gondolatmenettel Hobbes az angol polgári forradalom történéseire reagált, azt a tényt igyekezve bizonyítani, hogy a korabeli európai uralkodók csak akkor kormányozhatnak sikerrel, ha rendelkeznek alattvalóik lojalitásával és támogatásával (Maller 2000. 38–39.).

5.7. William Penn Európa-terve

Az újkor első, gyakorlatban is kipróbált béketerve *William Penn* (1644–1718) kvéker¹³ vezető nevéhez kapcsolódik. Írásában, amely *Esszé Európa jelenlegi és jövőendő békéjéről* címmel 1692-ben jelent meg, a kvéker puritanizmus társadomszervező eszméit foglalta össze.

A Penn család az angol koronától, annak tartozása fejében, hatalmas észak-amerikai földterület tulajdonjogát kapta meg. William Penn, Amerikába költözve, e területen 1682-ben megalapítója és névadója lett a mai Pennsylvániának. Az új állam alkotmányában lefektetett elvek szerint Penn a tolerancia és az erőszakmentesség országát tervezte felépíteni. Mint kormányzó, a telepeseket Európa vallási üldözöttjei közül toborozta, működőképes közigazgatást szervezett, és egy rövid pillanatra megvalósította a népek megbékélése és az emberiség kvékerei ideálját. Az általa bevezetni tervezett fegyvertelenség elve azonban hamarosan

13 Szigorú erkölcsi szabályok szerint, puritán életmódot követve, papság és vallási szertartások nélkül élő vallási közösség. A 17. századi Angliában alakult ki, majd a század második felében Észak-Amerikában is megjelent. Napjainkban világszerte elterjedt, mintegy 377 000 híve van.

kivitelezhetetlennek bizonyult, belső zavargások törtek ki, amelyek 1684-ben kormányzóságának végéhez vezettek (Maller 2000. 42.).

Ezt követően amerikai tapasztalatait egyesítési tervében az európai viszonyokra igyekezett alkalmazni. A jog eszméjéből kiindulva az *igazságosságot* tartotta a háborúk elkerülése és a béke megteremtése előfeltételének. Víziójában a béke- és rendszeret vált a társadalom fő rendezőelvévé, ezt tartva jellemzőnek az államok közötti kapcsolatokra is. Szorgalmazta egy általános közgyűlés, egyféle *közös európai parlament* felállítását, amely szigorúan jogi elvek alapján épülne fel, olyan nemzetközi kodifikáción nyugodva, amelyhez minden uralkodó cselekedeteiben tartja magát. A közgyűlés minden vitás kérdést tárgyalások útján rendezne, határozatai pedig kötelező érvényűek lennének. Penn eme örök érvényű szerződése az *európai alkotmányosság* (*kontraktualizmus*) gondolatának forrásaként fogható fel.

Penn az európai föderációt holland példa alapján képzelte el. Az általa javasolt államszövetség létrehozásával a háborút elkerülhetőnek tartotta, mivel elképzelése szerint megszűnne a konfliktusokat kiváltó három fő ok: az önvédelem kényszere, az elveszett terület visszaszerzésének gondolata és a hódítás vágya. Az első két esetben a legfelsőbb nemzetközi bíróság hozná meg a döntést, míg az utóbbi eset az európai államszövetség kialakulásával automatikusan megszűnne, mert egyetlen hatalom sem lenne képes szembeszállni a többiek fenyegető szövetségével (Németh 2001. 75.).

William Penn Európát német, francia és angol befolyási övezetre tervezte felosztani, amelyek később egyesültek volna. Ebben a folyamatban az európai nagyhatalmak közös akarására és felelősségére épített (Dr. Prieger–Dr. Pomeisl 2019. 8.). Tervezetében az európai egység alapjait a gazdagabb, jelentősebb államok képezték, ami jól érzékelhető az összesen 89 tagú európai parlamentbe küldendő képviselők országonkénti számában is. Ezt Penn az adott állam évi bevételei alapján határozta meg. Így a Német-római Birodalom 12, Franciaország és Spanyolország 10-10, Itália 8, Anglia 6, Svédország, Lengyelország és Hollandia 4-4, Velence, Dánia és Portugália 3-3, míg Holsten és Kurland hercegsége 1-1 képviselőt küldene a közös gyűlésbe. Penn európai államszövetségébe idővel a Török Birodalmat és Oroszországot is felvette volna, nekik 10-10 képviselői helyet juttatva a parlamentben. Ugyanakkor nagy hangsúlyt helyezett az előkészületekre és a korrupció elkerülésére is. Bár aprólékosan kidolgozott terve ismert volt kortársai előtt, eszméit Európában mégsem ültették gyakorlatba. Műve azonban az amerikai államok alkotmányának később mintául szolgált, és a 20. század eleji idealizmusban ugyancsak visszaköszönt (Németh 2001. 75.).

5.8. A 18. századi örökbéke-tervezetek

Egy másik kvéker vezető, *John Bellers* (1654–1725) Penn nyomán „egy európai állam” szükségességét igyekezett indokolni, amely elejét venné mindenféle háborúnak. Bellers viszont az európai államot már nem az uralkodók, hanem a *polgárság* mint

hatalmi tényező irányítása alatt működőként képzelte el. Utópikus Európa-képében a társadalom teljes átalakítását vetette fel. Radikális nézetei nem egészen egy évszázaddal később, bizonyos változásokkal a nagy francia forradalomban öltöttek testet (Maller 2000. 42.).

A 18. században megjelentek a hatalmi erőegyensúly rendszerének első kritikái is. Az állandó háborúkkal fenntartott kényes egyensúly nem biztosíthatta a tartós európai békét. Ezt felismerve, *Saint-Pierre abbé* (1658–1743) francia felvilágosult gondolkodó 1712-ben Kölnben, névtelenül megjelentetett *Memoires pour rendre la Paix perpetuelle en Europa* (Emlékirat az európai örök békéről) című művében azt vallotta, hogy az örök békét egyedül az *államon belüli biztonságos viszonyok átültetése a nemzetközi kapcsolatokra* garantálhatja. Saint-Pierre fő műve egyike volt a 18. század meghatározó írásainak. Alaptételét – amely szerint a hatalmi erőegyensúly helyett egy nemzetközi szervezet biztosíthatná az általános békét és biztonságot az agresszor hatalommal szemben – később Rousseau is átvette, és 1761-ben kiegészítve ismét megjelentette.

Saint-Pierre béketervezetében abból indult ki, hogy a hétköznapi emberhez hasonlóan, az uralkodóknak is elsősorban biztonságra van szükségük. Ezt pedig szerinte csak olyan szilárd közösségre lépve érhetik el, amely eleve kizárja bármilyen háború eshetőségét. E szövetség megvalósításának folyamatát 12 alapcikkelybe foglalva írta le. Az első cikkely szerint az összes keresztény uralkodónak örök szövetségre kell lépnie, a szomszédos iszlám uralkodókkal véd- és dacsövetséget kialakítva. A szövetséges fejedelmek ezután meghatalmazottaikkal fogják képviseltetni magukat az állandó szövetségi gyűlésben, amely valamelyik szabad városban kerülne felállításra. Az európai közös tanács tagsága 24 szenátorból vagy a szövetséges uralkodók meghatalmazottaiból állna. E gyűlés – Saint-Pierre tervezetének második cikkelye szerint – viszont csak általában ügyel az alkotmányosság megőrzésére, szükség esetén segítséget nyújtva az uralkodóknak a felkelések és forradalmak ellen. Viszont az egyes államok kormányzati ügyeibe a szövetség nem avatkozhat be, az államok belső berendezkedésük terén ugyanis továbbra is önállóságot élveznek. A harmadik cikkely ugyanakkor rögzítette, hogy a szövetség védelmezi az uralkodókat az idegen hatalmak támadása ellen is. Ennek fejében az európai fejedelmek kötelezettséget vállaltak, hogy megleégszenek jelenlegi birtokaikkal, és a jövőben nem indítanak hódító háborúkat (Németh 2001. 76–77.).

Saint-Pierre tervezetében kitért a nemzetközi kereskedelem fontosságára is, először vetve fel az általános érvényű kereskedelmi törvények szükségességét és ezek minden állam által való kölcsönös elismerését. A kereskedelmi korlátok ledöntésének folyamatát a *vámmentesség* biztosításával szerette volna megkezdni, államközi szövetségét pedig *közös költségvetésből* kívánta fenntartani. Végül javasolta az *egységes európai nevelés* bevezetését, amely a humánközpontú egyetemes emberi értékekre koncentrál, hosszú távon az európai közösségi tudat megerősítését szolgálva (Saintpierre 1979).

Saint-Pierre-t kortársai álmodozónak tartották, és Nagy Frigyes porosz uralkodó is vitába szállt vele. Saint-Pierre nyomdokában azonban a század végéig számos hasonló terv keletkezett, a felvilágosodás gondolatvilágában pedig nagy teret kapott a *béke* és a *kozmpopolitizmus* eszméje, illetve a nagyhatalmi katonai fellépések elítélése (Maller 2000. 42.).

5.9. Immanuel Kant örökbéke-tervezete

A 18. század végén a felvilágosodás talán legnagyobb hatású gondolkodója, a königsbergi¹⁴ tudós, *Immanuel Kant* (1724–1804) összegezte és újfogalmazta William Penn és Saint-Pierre abbé elképzeléseit egy olyan nemzetek feletti szervezet megalakításáról, amely biztosíthatná az általános békét. *Az örök békéről* című, nagy hatású értekezésében, amelyet élete vége felé, 1795-ben jelentetett meg, az államok közötti kapcsolatok kérdését taglalta. Kifejtette, hogy egyetlen önálló léttel bíró államot sem szabad – legyen az nagy vagy kicsiny – egy másik államnak bekebeleznie, és egy állam sem szerezhető meg a másik által vétel, csere vagy ajándékozás révén. Az államok belső önrendelkezése Kant szerint nem csorbítható, a belügyekbe más állam erőszakkal nem avatkozhat be. A béke biztosítékaként pedig a meglévő hadseregeket idővel fel kell oszlatni. Kant kimondta azt is, hogy a békeszerződések csak akkor lesznek tartósak, ha nem tartalmaznak olyan titkos záradékokat, amelyek a jövő háborújára irányulhatnak.

Kant a béke biztosításának első feltételeként a köztársasági kormányzási formát határozta meg, amely szerinte képes az örök béke fenntartására. Ennek ellentéte, a „despotizmus” Kant érvelésében már létezése folytán a háború egyik forrása, míg a köztársaság ezzel ellentétben biztosítja az emberek szabadságának elveit, illetve a közös törvények tiszteletét, miközben az egyenlőség törvényén nyugszik (Németh 2001. 80.).

A kanti Európa-kép központi eleme a *föderalizmus* volt, de anélkül, hogy ez világállam létrejöttét eredményezné. A königsbergi tudós a föderációt csak pótmegoldásnak tekintette, mert nem bízott abban, hogy a nemzetek az állandóan fejlődő népek államát valaha is megvalósíthatnák. Írásaiban mégis felvetette a *világpolgár* képét, egyfajta *európai állampolgárság* létrehozását sürgetve. Utolsó írásaiban a gyarmatosítás ellen fordult és a világszabadság eszméjét vallotta (Kant 2019).

14 Balti-tengeri kikötőváros, a Német Lovagrend, később a Porosz Hercegség, majd Kelet-Poroszország történelmi fővárosa. 1946-tól Kalinyingrád néven Oroszországhoz tartozik, a Lengyelország és Litvánia között elhelyezkedő orosz területi exklávé székhelye.

5.10. Jeremy Bentham örökbéke-tervezete

Ugyancsak a gyarmatosítás ellen foglalt állást egy másik 18. századi felvilágosult gondolkodó, az angol *Jeremy Bentham* (1748–1832). Érvelése szerint Európában a békét csak a *hadseregek általános leépítésével* lehet elérni. Emellett a *gyarmatokat* közös megegyezés alapján *fel kell szabadítani*, mert túl költségesek, és ahhoz képest, hogy mekkora viszályokat keltenek az európai nagyhatalmak között, a belőlük származó anyagi haszon és jövedelem nagyon keveset ér. A gyarmatosítás fő negatív hatását Bentham az államok egymáshoz való közeledésének ellehetetlenítésében látta.

Mint korának számos más filozófusa, Bentham is az állandó európai béke alapfeltételeként egy *európai gyűlés* létrehozását határozta meg, amely nyílt viták során tárgyalná meg a kontinens békéjét veszélyeztető konfliktusokat és nézeteltéréseket. A gyűlés a problémák megoldására *döntőbírásgot* hozna létre, amelynek határozatait minden tagállam a maga számára kötelező érvényűnek kell hogy tekintsen. A döntések gyakorlatba ültetésének biztosítására Bentham szorgalmazta egy *közös európai hadsereg* felállítását, amely egyben a békét is felügyelné. Így – Bentham alapgondolata szerint – a közös Európa hármas institucionális bázison épülne fel, amelyet az európai gyűlés, a döntőbírásg és a közös hadsereg intézménye képezne (Németh 2001. 79–80.).

Bentham elképzelései tökéletesen illeszkedtek a felvilágosodás korának béke-tervezetei közé, amelyeknek három könnyen meghatározható közös vonása van: a *békevágy*, az államok közötti együttműködés szorgalmazása és egy *nemzetek feletti közös általános szervezet* létrehozásának sürgetése.

A felvilágosodás gondolkodói által felvetett egyetemes emberi értékek, a szabadság, egyenlőség, testvériség jelszava és a nép felemelkedésének gondolata az 1789-es nagy francia forradalom után háttérbe szorult. A 19. század első évtizedében aztán Európát egy minden addiginál kíméletlenebb hatalmi harc rázta meg, amelyet napóleoni háborúkként jegyzett fel a történelem.

6. AZ EURÓPA-ESZME A „NACIONALIZMUS SZÁZADÁBAN”

6.1. Napóleon Európája

A nagy francia forradalmat követő zavaros években *Bonaparte Napóleon* (1769–1821), mint első konzul, 1799. november 10-én hatalomra jutott Franciaországban. Ezután új korszak köszöntött Európára. A kontinensnek hamarosan ismét a rettegett „univerzális monarchia” ellen kellett védekeznie. A magát 1804. december 2-án minden franciák császáranak koronázó zseniális hadvezér, sorozatos háborúk árán, az ellene 1798 és 1806 között négyszer is koalíciót alkotó európai nagyhatalmakat legyőzte, így 1807-re a kontinens szinte korlátlan ura lett. Még ebben az évben, a *tilsiti békében* megegyezett I. Sándor (1777–1825) orosz cárral, akivel – átrajzolt határokkal – felosztották egymás között Európát. Az egyedüli nagyhatalom, amelyet Napóleon nem tudott legyőzni vagy megalázó békére kényszeríteni, Nagy-Britannia volt. Nelson admirálisnak a francia hajóhad fölött Trafalgarnál 1805-ben aratott megsemmisítő tengeri győzelme után a császárnak a Boulogne-ból tervezett invázióról is le kellett mondania. Ez azonban gazdaságilag Európa számára hátrányt jelentett, mert hamarosan *kettős tengeri blokád* alakult ki: a *francia*, amely kizárta az angol árukat a kontinensről, illetve az *angol*, amely Európa számára lehetetlenné tette áruk fogadását.

Franciaország európai hegemoniáját végül az Oroszország elleni 1812-es támadás elhibázott döntése törte meg. Az addig legyőzhetetlennek tartott Grande Armée az orosz hadjáratban felőrlődött, majd 1813 októberében, a Lipcsénél vívott „népek csatájában” Napóleon megalázó vereséget szenvedett. Az európai szövetséges hatalmak bevonultak Párizsba, a császár pedig ideiglenesen kénytelen volt lemondani. Az elbai száműzetés, majd az ún. „száznapos uralom” után a franciák felett Waterloonál aratott végleges angol–porosz győzelem 1815. június 18-án lezárta a napóleoni háborúk korát.

Ez a rövid két évtized azonban Európában jelentős változásokat eredményezett. A napóleoni államigazgatás megalkotta a modern Franciaországot, amely a többi európai nagyhatalom számára követendő példa lett. A császár megszervezte a francia centralizált közigazgatást, új adórendszerrel rendbe hozta a pénzügyeket, létrehozta a Francia Bankot, rendezte a közoktatásügyet, a Vatikánnal konkordátumot kötött, valamint megalkotta a *Code Napoléont*, illetve a *Code Civilt*. Ez utóbbi számos ország magánjogi törvényhozásának alapjává vált, és bizonyos változtatásokkal ma is érvényben van (Maller 2000. 51–52.).

Európa egyesítéséről a császár is elmélkedett, maga Napóleon azonban terveiről csak bukása után, Szent Ilona-szigetén¹⁵ való hatéves száműzetése idején nyilatkozott. Többször is kifejtette, hogy az oroszországi hadjárat sikeres befejezése után került volna sor az általa megálmodott *európai rendszer* bevezetésére, amelynek alapját a *föderáció* képezte volna. A Párizs-központú napóleoni Európa intézményi tervei között *közös törvénykönyv*, *európai semmitőszék*, *azonos pénzegység*, *súly- és mértékegység*, illetve a meglévő hadseregek leszerelése szerepelt volna. A francia uralkodó Európát a *népek olvasztótégelyévé* tette volna, úgy, hogy a több mint harmincmillió franciát, tizenötmillió spanyolt, tizenötmillió olaszt és harmincmillió németet egy közös, új nemzetben egyesítette volna (Németh 2001. 92–93.).

6.2. Az európai rendszer 1815 és 1848 között

A nagy francia forradalom és Napóleon színrelépése által gyökeresen megváltoztatott francia mentalitás Európa történelmi fejlődése előtt új utat nyitott. A nagyhatalmi múlt a nemzet nagyságának szimbólumává vált, megteremtve a modern értelemben vett *francia nacionalizmust*, amely azután futótűzként terjedt el Európában, felrázva a népeket évszázados bágyadtságukból. A kontinentális, nemzetközi egység helyett így a nemzeti egység megvalósítása vált elsőrendű céllá.

Bár a napóleoni háborúkat lezáró 1815-ös *bécsi kongresszuson* a győztes nagyhatalmak létrehozták a konzervatív *Szent Szövetséget*, az hosszú távon nem volt képes megakadályozni az európai forradalmi mozgalmak kitörését. Bő három évtizeddel később, 1848 tavaszán a lappangó elégedetlenség megállíthatatlan erővel tört felszínre és söpört végig Európán.

Ugyanakkor a bécsi kongresszusnak maradandó műve is volt. A kontinens új, 19. századi hatalmi struktúrája ugyanis itt bontakozott ki. A kialakuló *négyhatalmi rendszer* – Nagy-Britannia, Ausztria, Poroszország és Oroszország – rövidesen a vesztes Franciaország felvételével öthatalmivá bővült és egy időre konszolidálódott. Ezzel párhuzamosan Európában új, kis területű ütközőállamok alakultak ki: a nagyhatalmak elismerték Svájc önállóságát és területi integritását, 1830-ban pedig biztosították Belgium függetlenségét. Ezzel szemben, a nemzeti mozgalmak megakadályozására, a laza szövetségben levő német kisállamokat Ausztria ellenőrzése alá vonták, az észak-itáliai tartományok pedig szintén osztrák kézen maradtak.

A hatalmi átrendeződés mellett az egységes Európa felé talán a legnagyobb lépés az 1815-ös bécsi rendszer által meghonosított *európai kongresszusok* soro-

15 A konstantinápolyi Helenáról (Szent Ilona) elnevezett apró, 122 km² területű sziget az Atlanti-óceán déli részén, Angola partjaitól mintegy 1870 km-re nyugatra. Kezdetben portugál, majd holland, végül 1673-tól angol fennhatóság alatt állt. Itt volt száműzetésben, brit felügyelet alatt, 1815 októberétől Bonaparte Napóleon, és itt is halt meg 1821. május 5-én.

zata volt. A nagyhatalmak újszerű nemzetközi együttműködése, az időszakosan megrendezett közös találkozók és egyeztetések 19. századi rendszerén nyugodott. Az első kongresszust *Aachen*ben rendezték meg 1818-ban, majd a következőket *Troppauban*¹⁶ 1820-ban, *Laibachban*¹⁷ 1821-ben és *Veronában* 1822-ben. Az 1820-as évek elejétől kezdve „európai koncertnek” nevezett együttműködésből azonban Nagy-Britannia hamarosan kivált, és ezzel az áhított béke megőrzése, a vezető államok egyfajta „föderációjának” fenntartása a többi négy kontinentális hatalomra hárult (Berstein–Milza 1998). Közöttük azonban egyre markánsabb ellentétek merültek fel. A főleg értelmiségiek által gerjesztett modern nemzeti érzés, a nacionalizmus mindegyik európai országban számottevő társadalomformáló tényezővé vált. Emellett a közös veszély 1815-ös elmúlása után a nagyhatalmi érdekek is egyre több ponton ütköztek. Franciaországot 1830-ban forradalom rázta meg, Ausztria népei közül pedig az 1820-as évektől kezdve elsőként a magyarság fogalmazta meg nemzeti felemelkedésének programját, amit a század második felében a csehek, a délszlávok és a románok nemzeti céljainak kikristályosodása követett.

A „népek tavasza”, 1848 szellemisége aztán először rendítette meg a hagyományos hierarchikus társadalmi rendet Európában. Bár a magyar szabadságharcot kivéve, a Párizstól Bécsen át a román fejedelemségekig szinte egyszerre fellángoló mozgalmakat még abban az évben elfojtották, az alsóbb társadalmi rétegek és az önálló államiságtól megfosztott kis nemzetek szabadságért és érvényesülésért vívott küzdelme addig soha nem tapasztalt lendületet vett. A 19. század második felében még sikeresnek látszó nagyhatalmi restaurációnak pedig majd a következő évszázad elején bekövetkező első nagy világégés vet véget (Maller 2000. 53–55.).

A napóleoni háborúk és az első világháború közötti kor általában véve nem kedvezett az Európa-gondolatnak. A nagyhatalmak a század első felében még hajlottak ugyan az együttműködésre, azt azonban csak az önálló szuverén nemzetállami rendszer alapján voltak hajlandóak vállalni, és az egységesülés, a nemzetek feletti önálló entitás létrehozásának gondolata teljesen idegen volt számukra. Fél évszázadnyi szunnyadó érlelődés után az európai egység gondolatát az 1848-as forradalmak hozták újból felszínre. Bár kevés egyesülési terv született ekkor, azok annál nagyobb hatásúak voltak.

6.3. Victor Hugo Európa-terve

A szenvedélyesen köztársaságpartí *Victor Hugo* (1802–1885) 1849 augusztusában először vetette fel az *Európai Egyesült Államok* gondolatát, magát a fogalmat is elsőként használva. Az ő elnöksége alatt Párizsban, ebben a hónapban meg-

16 Napjainkban Opava, város Csehország morva-sziléziai kerületében.

17 Napjainkban Ljubjana, Szlovénia fővárosa.

nyitott első békekongresszus az egyetemes békét sürgette, ekkor még eredmény nélkül. Victor Hugo felszólalásaiban valamennyi ember és nép egyenlőségének humanista eszméjéről beszélt, és csodálatos metaforákban méltatta a népek testvériesülését. Konkrét terveket azonban nem fogalmazott meg. Mint többször is kifejtette, a francia rendek nemzetté válásához hasonlóan, *az európai népeknek is egy nemzetté kell válniuk*. Az új „nemzet” természetesen a *francia szellemből* táplálkozna, amelynek központja és éltető ereje Párizs. Hugo víziója szerint a 20. században az új Franciaország neve már Európa lesz, néhány évszázad múlva pedig a végső nemzetet már csak egyszerűen emberiségnek fogják hívni...

Az 1849-i mintájára 1850 augusztusában újabb békekongresszust szerveztek a Majna menti Frankfurtban. Résztvevői elítélték a nemzetközi viták fegyveres úton való eldöntését, általános döntőbíráskodást, nemzetközi bíróság felállítását sürgették, valamint hitet tettek az általános és egyidejű leszerelés mellett. Eszméik azonban túl koraiak voltak, megvalósulásukra még hosszú időn át várni kellett (Németh 2001. 124–125.).

6.4. A 19. századi szocialista mozgalmak Európa-képe

Victor Hugo forradalmi gondolatait rövidesen radikális politikai erők is felkarolták, közöttük a francia ellenzéki politikusok és publicisták által támogatott szocialista és egyházellenes *Béke és Szabadság Nemzetközi Liga*,¹⁸ amely az 1867-ben Genfben megrendezett első nagy kongresszusán több mint hatezer résztvevővel a köztársasági államformáért, mint a békét önmagától megvalósító politikai berendezkedésért szállt síkra. A Liga céljai között szerepelt az Európai Egyesült Államok létrehozása, amely a magukat önállóan kormányzó köztársaságok föderációjaként épült volna fel. Radikális programjuk magába foglalta az állandó hadsereg megszüntetését, az általános választójog biztosítását, a sajtószabadságot, a gyülekezési jogot, a halálbüntetés eltörlését, az állam és az egyház szétválasztásának elvét és addig elsőként a nők jogainak érvényesítését.

A Liga hamarosan az egymással rivalizáló baloldali mozgalmak heves nézetváltásainak színhelye lett: a szocialisták, a kommunisták, az anarchisták és a nemzeti republikánusok kölcsönösen téves módszerek alkalmazásával vádolták egymást. Végül *Karl Marx* (1818–1883) 1864-ben Londonban ellenszervezetet alakított meg *Nemzetközi Munkásszövetség* név alatt, tagadva a Liga létjogosultságát. A később *I. Internacionálé* néven ismertté váló kezdeményezés a különböző szocialista áramlatokat igyekezett eszmeileg és szervezetenként összefogni, a századfordulóra politikailag egyre aktívabbá váló baloldal sajátos Európa-képét alakítva ki. A kontinens népeinek egyenlőségén, a javak igazságos elosztásának elvén, a

18 Eredeti, francia megnevezése: Ligue Internationale de la Paix et de la Liberté.

társadalmi rétegek differenciálódásának elvetésén nyugvó gondolatvilág később a lenini világforradalom 20. századi elméletének bölcsője lett. Maga a békemozgalom és a Liga ugyanakkor a korabeli politikai erők küzdelmeinek martalékává vált, és az 1860-as évek végén megszűnt (Németh 2001. 125.).

Mindez csak mellékes szerepet játszott Európa 19. századi fejlődésében, hiszen a kontinens meghatározó szervezőelve 1848-tól 1914-ig egyértelműen a *nemzetekre tagolódás* volt. A nagyhatalmak, egymás ellenében, politikai és gazdasági hatalmuk kibővítésére törekedtek, együttműködésre pedig csak az azonnali haszon reményében hajlottak. Kölcsönösen elfogadták az államok abszolút függetlenségének elvét, míg a háborút magát az érdekérvényesítés egyik törvényes útjának ismerték el.

6.5. Kossuth Lajos dunai konföderációs terve

A „nemzetek Európájának” uralkodó eszmevilágában különleges színfoltként hatottak az „Ifjú Európa” 1848-as hagyományából táplálkozó forradalmi politikai emigráció által a 19. század második felében megfogalmazott egységtervezetek. Közéjük sorolható a *Kossuth Lajos* (1802–1894) által 1851-ben kidolgozott *Szövetséges Szabad Észak-Keleti Államok* című regionális szövetségi tervezet. A magyar forradalom és szabadságharc vezetőjeként köztisztvisletben álló Kossuth évtizedeken át a 48-as emigráció vezéregyénisége volt. Magyarország osztrák uralom alóli szabadulásának és állami felemelkedésének gondolatát a függetlenségi harc véres leverése után, a megtorlás évtizede alatt sem adta fel. Elképzelése szerint a magyarságnak, a Török Birodalom névleges gyámkodása alatt, lehetősége van a környező kis népekkel együtt egy *dunai konföderáció* létrehozására. Azt remélte, hogy a Porta érdeklődne majd a szultán fennhatósága alatt álló regionális szövetségi rendszer iránt, amely a magyarság irányításával a hanyatló birodalom Duna menti provinciáit fogná össze.

Kossuth Magyarországot megbonthatatlan történelmi egységként kezelte, amelynek Erdély szerves része. Ettől függetlenül elengedhetetlennek tartotta a nemzetiségekkel való megegyezést és együttműködést. A lengyelekkel, csehekkel, horvátokkal és románokkal közösen alkotott államszövetségben viszont a vezető szerepet egyértelműen Magyarországnak szánta. A magyar területi integritás gondolatából kiindulva Kossuth szenvedélyesen küzdött a magyar állam területén szerveződő szerb és román autonóm területek ellen, és csupán a horvátoknak szánt saját pozíciót a föderáción belül (Németh 2001. 120–121.).

Egy évtizeddel később, 1862-ben, az Oszmán Birodalom gyors összeomlásával számolva, a magyar emigráció vezéregyénisége átdolgozta eredeti egységtervét. Abban reménykedett, hogy a szerveződő Olasz Királyság az osztrákok elleni harcában, a magyar 48-asok mellett, az 1859-től létező Egyesült Római Fejedelemség

ségeket és Szerbiát is szövetségesének fogja tekinteni, és ezért a dunai szövetség új alapját a magyarországi nemzetiségek felszabadításában, majd a velük való szövetkezés megvalósításában látta. A modern államszövetség formájában megalkakítandó, egyenrangú dunai népek egységesülése Magyarország, Horvátország, Románia és Szerbia konföderációjának gondolatán nyugodott, amelynek keretén belül a horvát nemzet létezését most már elismerve, Kossuth Magyarország és Horvátország–Szlavónia–Dalmácia *perszonáluniójában* reménykedett.

Kossuth már az 1860-as évek elején felismerte, hogy Magyarország belső nemzetiségi problémái csak úgy oldhatók meg, ha nemzetiségei fajrokonainak államalakítási törekvéseit nem akadályozza, sőt inkább előmozdítja. A Török Birodalom várható felbomlása után Magyarország függetlenségét csak egy szabad államokból álló, regionális szövetség garantálhatja. Ebben az új politikai egységben Magyarország semmit sem veszítene függetlenségéből, sőt élvezné a közös védelem és a szabad kereskedelem előnyeit, és egyben, már csak földrajzi fekvése miatt is, központi szerepet játszhatna a szövetségben. Történelmi példaként Kossuth szeme előtt a Német Szövetség lebegett, amelyben Poroszország szuverenitása semmiben sem szenvedett csorbát (Németh 2001. 121–122.).

A magyar emigráció vezére azonban tévesen mérte fel a korabeli hatalmi erőviszonyokat. Az Osztrák Monarchiát felbomlásban lévő államalakulatnak tekintette, és úgy látta, hogy Poroszország, mint a leendő német egység magja, Ausztria feldarabolására fog törekedni. Osztrákellenes terve azonban, az adott körülmények között, két okból is kivitelezhetetlen volt. Egyrészt a Habsburg Birodalom szétbomlása még jó fél évszázadot váratott magára, és megtörténtéhez egy elveszített világháború szükségeltetett, másrészt a délszlávok, illetve a románok nemzeti öntudata még csak keletkezőfélben volt. Ebben a fázisban pedig e népek számára az önálló nemzetállami lét gondolata még minden konföderációnál előrébbvaló volt. Ezen túlmenően a horvátok és a románok 1848–49-ben játszott ellenforradalmi szerepe is gátat állított a magyarsággal való szövetkezés gondolata elé.

A dunai konföderáció tervezetét egy milánói lap teljes terjedelemben leközzölte, azonban a szerb és román politikai vezetők körében nem talált egyértelmű pozitív fogadtatásra. Kifejtették, hogy nézetük szerint Kossuth nem jutott elég messze a nemzetiségi jogok elismerésében, és tervének kereteit nemzeti céljaihoz képest túl szűknek tartották. A délkelet-európai kis államok osztrák- és törökellenes összefogásában valamiféle rejtett magyar hegemoniát gyanítottak, így elhatárolták magukat a tervezettől.

Hasonlóképpen, Kossuth konföderációs javaslatait Magyarországon sem fogadták kitörő örömmel. Számos politikus vegyes érzelmekkel viszonyult a szövetség gondolatához, a szerző által feltételként megszabott nemzetiségi jogok elismerésében pedig Magyarország végleges bukását látta. A későbbi kiegészítés atyjának nevezett Deák Ferenc is idegenkedett a tervezettől, Magyarország felosztásának veszélyét vizionálva benne. A magyar közvélemény szemében hamarosan úgy tűnt, hogy Kossuth már egyenesen az ország területi integritását bocsátotta áruba,

ezért ezzel szemben egyre többen sürgették az osztrákokkal való átmeneti megbékélést, amelyben Magyarország Duna-medencében elfoglalt központi szerepének garanciáját látták. A Deák Ferenc által hirdetett politikai program előtérbe kerülésével Kossuth regionális szövetségi tervezetét a fokozatosan kialakuló nagyhatalmi ábrándok félresöpörték (Németh 2001. 122–123.).

6.6. Az európai rendszer 1849 és 1914 között

Az 1848–49-es forradalmak eltiprása utáni évtizedekben Európa hatalmi szerkezete folyamatos átalakulásban volt. A német, illetve az olasz egység megvalósulása új erővonalak mentén kialakuló szövetségi rendszereket hozott létre. A Szent Szövetség 1849 után véglegesen letűnt, és helyét újból a kontinentális hegemoniatörekvések háborúkkal járó általános politikai irányvonala vette át.

Ebben az új helyzetben Nagy-Britannia egyre nagyobb hangsúlyt fektetett a hatalmi erőegyensúly fenntartására irányuló évszázados politikájának, megfogalmazva a „splendid isolation” (csodálatos különállás) elvét. Ennek megfelelően az Európa békéjének őreként fellépő nagyhatalom a kontinens politikai életébe csak akkor avatkozott be, ha a féltve ügyelt hatalmi erőegyensúly felborulni látszott.

Ebből kiindulva, a Palmerston¹⁹- és Disraeli²⁰-féle brit biztonságpolitika az egyre gyengülő és már valóban „Európa beteg emberének” számító Török Birodalmat igyekezett a Balkán nyugalomára ható, kiegyensúlyozó erőként fenntartani. Így, amikor a Nagy Péter cár óta terjeszkedni mindig kész Oroszország, utat keresve a „meleg tengerek” felé, valóban veszélyeztetni kezdte Délkelet-Európa biztonságát, Anglia, Franciaországgal és Piemonttal együtt, Törökország védelmében, három éven át tartó háborút viselt Oroszország ellen. A *krími háború* néven ismertté vált, 1853 és 1856 között zajló konfliktus végül Oroszország visszaszorulásával végződött, fél évszázadra biztosítva Európa keleti felének békéjét.

Ezzel szemben a kontinens nyugati területein gyökeres hatalmi átrendezés kezdődött. A krími háborúból még magát kivonni képes Habsburg Birodalom nyugaton két új ellenféllel, Poroszországgal és az egyesülő Itáliával kellett megvívja történelmi harcát. A kettős szorítás azonban már túl erősnek bizonyult a lassú hanyatlás jeleit mutató osztrák államalakulat számára, amit sorozatos katonai kudarcok bizonyítottak. Francia segítséggel az olasz csapatok

19 Henry John Temple Palmerston (1784–1865) brit liberális politikus, 1830–1851 között kisebb megszakításokkal külügyminiszter, 1855–1858 és 1859–1865 között miniszterelnök.

20 Benjamin Disraeli (1804–1881) brit konzervatív politikus, 1868-ban és 1874–1880 között miniszterelnök.

*Solferinónál*²¹ 1859. június 24-én legyőzték az osztrák hadsereget, majd alig hét évre rá Ausztria *Königgrätz*nél²² 1866. július 3-án megalázó vereséget szenvedett a poroszoktól. Ennek következményeként Bécs elveszítette Velencét, a Német Szövetségből is kiszorult, és kénytelen volt 1867-ben kiegyezni a magyarokkal. Poroszországot ezután már semmi sem állíthatta meg a német egység megvalósításában, amit az 1870–1871-es porosz–francia háborúban való győzelem után sikeresen véghez is vitt.

Mindezek következtében a század utolsó évtizedeiben Európában fokozatosan a kétpólusú szembenállás hatalmi rendszere alakult ki. Az *Otto von Bismarck* (1815–1898) nevével fémjelzett nagyhatalmi szövetségi rendszer a kontinens egyik felében az egységes Németországot vezető hatalmi pozícióba juttatta. Az Európa térképét átrajzoló 1878-as *Berlini Kongresszus* után egy évvel, 1879. október 7-én Németország szövetséget kötött az Osztrák–Magyar Monarchiával, majd a *Kettős Szövetség* rendszere mellett, az 1882. május 20-án csatlakozó Olaszországgal létrehozta a német–osztrák–magyar–olasz *Hármas Szövetséget*. Ezáltal egy német dominancián nyugvó központi katonai tömb alakult ki Európában, amely a német geopolitikai iskola atyjaként számontartott Friedrich Ratzel lipcsei földrajztudós *Élettér (Lebensraum) elméletére* építve, a nemzeti befolyás és a civilizációs egység geopolitikailag csomagolt koncepcióötvetét képezte (Murádin 2009. 39–40, 130–133.).

Bismarck törekény, egymást átfedő szövetségekre építő hatalmi egyensúlypolitikája – amely a német hegemoniát volt hivatott háborúk nélkül megőrizni – a kancellár 1890. március 18-án bekövetkezett kényszerű lemondása után viszont csődöt mondott. II. Vilmos német császár világuralmi tervei kényszerpályára állították Európát. A német hegemonia alatt megvalósuló európai egység gondolatát a többi nagyhatalom nem fogadta el, és fenyegető voltára válaszként a század utolsó éveiben és a 20. század elején erős ellenszövetséget hozott létre. Az 1894-ben Franciaország és Oroszország által kötött katonai szerződéshez 1904-ben az angolok is csatlakoztak, majd az így kialakuló *antant*²³ tábor a orosz–angol szövetségi szerződés aláírásával 1907-ben teljessé vált. Ezután szédületes fegyverkezési hajsza indult meg az antant, és a most már földrajzi elhelyezkedésük alapján *Központi Hatalmaknak* nevezett, német–osztrák–magyar–olasz csoportosulás között. Sorozatos előzetes konfliktusok után (az 1905–1906-os első és az 1911-es második marokkói válság, az 1911–1912-es olasz–török háború, az 1912-es és az 1913-as két balkáni háború) a 20. század elejére, a két nagyhatalmi tömb egymásnak feszülése addig ismeretlen, pusztító világháborúba torkolt (Maller 2000. 55–57.).

21 Kisváros Észak-Olaszországban, Lombardia régió Mantova tartományában.

22 Napjainkban Hradec Králové (magyarul Királyvárad) város Csehországban, a Hradec Králové régió központja.

23 Eredeti francia megnevezése: *Entente cordiale* (magyarul: szívélyes egyetértés).

6.7. Kísérlet az európai béke megőrzésére: a hágai békekonferenciák

A két ellenséges hatalmi tömb szembenállása természetes módon elősegítette az alulról építkező európai békemozgalom fellendülését. A fokozódó békevágy és a fenyegető általános, az egész kontinensre kiterjedő háború lehetősége mozgósította az európai közvéleményt. Lassanként az egész földrészt behálózó pacifista társadalmi-politikai mozgalom alakult ki, amelynek első nyilvános fellépése az 1899. május 18-án, *Hágában* megnyitott *békekonferencia* volt. Először történt meg Európa történelme során, hogy egy kontinentális konferencián nemcsak európaiak vettek részt, hanem a 26 ország között képviseltette magát az Amerikai Egyesült Államok, Kína, Japán, Sziám²⁴ és Mexikó is.

A kezdeti remények ellenére a konferencia nem hozott kézzelfogható eredményeket a háborús konfliktus lehetőségének elhárítására. Mindössze egy kötetlen érvényű nyilatkozat született arról, hogy kívánatos a katonai fegyverkezés elutasítása. Sokkal fontosabb eredmény volt azonban az évszázadok óta a béke megmentésére javasolt intézmény, a *Nemzetközi Állandó Döntőbírótság* formális létrehozása. Sajnos e nemzetek fölöttinek tervezett szerv a későbbiekben nem tudott eredményesen működni, mert bár megalapításakor kilátásba helyezték a döntőbírák listájának elkészítését, magát a döntőbírótság összehívását az egyes államok belátására bízták. Ezzel eleve ellehetetlenítették e nemzetközi szervezet eredményes munkáját. Ráadásul végrehajtó hatalommal sem ruházták fel, ami a döntőbírótság határozatainak érvényre juttatását akadályozta meg. A háborúra való általános készülődés során ezért egyetlen kormány sem vette komolyan a Nemzetközi Állandó Döntőbírótság határozatait. Mindazonáltal az 1899-es békekonferencián elfogadott egyezmények – különösen a háborúzás humanizálásáról szóló konvenció (a léghajóról ledobható robbanóeszközök, a dum-dum lövedékek és a mérges gáz tilalma) – bátorító lépésként vetítették előre a 20. században kibontakozó újszerű nemzetközi együttműködést (Németh 2001. 137.).

Az első világháború katasztrófája előtt, 1907-ben az európai békemozgalom újabb próbálkozást tett az általános béke megőrzésére. Az ekkor összehívott *második hágai konferencián*,²⁵ amelyen már szinte kétszer több, összesen 44 ország vett részt, újabb kísérlet történt a Nemzetközi Állandó Döntőbíróság kötelező érvényű határozatok meghozásának képességével való felruházására. Az első kongresszushoz hasonlóan ezt elsősorban a német résztvevők ellenezték, és az osztrák küldöttekkel együtt sikeresen akadályozták meg a fegyverkezési korlátozás brit javaslatának megvitatását is.

Ennek ellenére a konferencia zárónyilatkozatában mégis aláírásra került 13 egyezmény, amelyek közül a szárazföldi háború folytatásáról, a semlegesek

24 Thaiföld régi neve a 14. század közepétől 1939-ig, illetve 1945-től 1949-ig.

25 A második hágai békekonferencia 1907. június 15. és október 18. között tartott.

jogairól és kötelességeiről, valamint a tengeri hadviselés különleges szabályairól szóló megállapodások jelentős előrelépést jelentettek az első konferencia csekély eredményeihez képest. Összességükben később *hágai jog* néven váltak ismertté, és a modern háborús jogi szabályozás alapelveit fektették le (Németh 2001. 137.).

Mindazonáltal a békekonferencia teljességében mégsem érte el célját, mert nem helyezte törvényen kívül a háborút, és így nemzetközi jogilag nem tudta megakadályozni, hogy Európa 1914-ben világháborúban zúzza össze magát.

7. EURÓPAI EGYSÉG-TERVEK A 20. SZÁZAD ELEJÉTŐL A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚIG

7.1. A német Közép-Európa-terv

Az európai egység gondolata, sajátos formában, az első világháború idején is létezett. Egyik változata a feltörekvő német hatalom kontinensről alkotott képe volt. Ennek a hegemoniára épített víziónak konkrét megfogalmazása *Friedrich Naumann* (1860–1919) német politikus, közgazdász nevéhez fűződik, aki az 1915 nyarán megjelent *Mitteleuropa* (Közép-Európa) című könyvében valójában a német háborús célokat vázolta fel.

A *Mitteleuropa* vagy „Közép-Európa-koncepció” a német geostratégiai tervekben már a 19. század nyolcvanas éveiben felbukkant. Eredeti formájában elsősorban a nacionalizmus eszméje által átítatott, össznémet egyesítés gondolatát testesítette meg. A háború kitörése után azonban a Mitteleuropa-tervezés gyökeres, minőségi változáson ment keresztül. A Közép-Európa-eszme a német világuralmi törekvések eszköze lett. Az új ideológia szerint a kontinens nagy, középső részét magába foglaló, erős Németország stratégiaiilag Nagy-Britannia, az Amerikai Egyesült Államok és Oroszország mellett a negyedik világ hatalommá válhatna. A német háborús tervek alapján, a Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia között első lépésként megvalósítandó szoros vám- és gazdasági közösség a német hatalmi törekvések megvalósításának kiindulópontja lenne. Ezután három további lépcsőben: Franciaország európai vezető pozíciójának megsemmisítése, Nagy-Britannia kontinentális befolyásának felszámolása és Oroszország visszaszorítása után Németország a földrészen hegemon helyzetbe kerülhetne (Németh 2001. 154–163.).

Naumann könyvében e nagyra törő koncepciót dolgozta ki részletesen, és érvelését pontos statisztikákkal, valamint tudományos vizsgálatokkal támasztotta alá. Alapgondolata a közép-európai térségben megvalósuló, német védnökség alatt álló, egységes Európa létrehozása volt. Naumann a 20. századot az államszövetségek és a „tömegállamok” századának tekintette, amelyben a kisebb országok önmagukban nem képesek fennmaradni. Meglátása szerint szükség van egy *erős kontinentális hatalomra*, amely Európa közepén, a germán területek egyesítésével Franciaország és Oroszország között, vagyis a latin és a szláv világ között, harmadik hatalmi központként emelkedne fel. Elképzelése alapján a Mitteleuropának nevezett, német ajkú birodalom két térségből állna. A *centrumot* Németország alkotná, míg a *perifériát* az Osztrák–Magyar Monarchia és a környező kisebb államok: Hollandia, Belgium és Luxemburg nyugaton, Norvégia, Svédország és Dánia

északon, Svájc délnyugaton és Szerbia, Bulgária, illetve Románia délkeleten. Mitteleuropa ezáltal merev, *hierarchikus felépítésű hatalmi térség* lenne, amelyben a központi német *ipart* a környező *mezőgazdasági* peremterületek egészítenék ki. Így egészséges, életképes kontinentális csoportosulás jönne létre, amelyben Németország biztosítaná Ausztria–Magyarország gabonafelvételét, a német tőke pedig felgyorsítaná a nagyipar kialakulását. Az államszövetség általános jólétet teremtené és megszüntetné a kivándorlást, amely a dualista államban éppen a háború előtti években tetőzött.

Naumann tervével igyekezett az Osztrák–Magyar Monarchiát a széthullástól megmenteni, mert potenciális gazdasági kiegészítő térségként a „*Mitteleuropa-erőd*” számára kifejezetten fontosnak tartotta. Felismerte, hogy a dualista állam önmagában nem sokáig fog fennmaradni, és Németország természetes szövetségeseiként, területi integritásának megőrzésére egyetlen lehetősége van, a német segítség elfogadása. Ez egyben a Duna menti államalakulatnak a világhatalomban való részvételt is biztosíthatná. Javaslaiban Naumann szoros német–osztrák–magyar egységet sürgetett, felvetette a két monarchia *közös külpolitikájának, hadügyének és pénzügyének* megvalósítását. Ugyanakkor *azonos pénz- és mértékrendszer* bevezetését, *közös bank- és kereskedelmi jog* kialakítását, illetve *arányos katonai teherviselést* helyezett kilátásba. Ezeket tervében az államadóságok kölcsönös szavatolása, azonos vámok és *közös vámhivatal* felállítása és *egységes jogrendszer* bevezetése egészítené ki. Elképzelései szerint Mitteleuropa felépítését a *német közös nyelvként* való elfogadása meggyorsítaná és könnyebbé tenné. Egyben a központi szerepet játszó *katonai intézmények* hatékony működését is biztosítaná.

Mindazonáltal Naumann nem akarta megszüntetni a tagállamok szuverenitását, és a *szövetség közös szerveiben* mindegyiküknek arányos képviselőt biztosított volna. A kelet-európai kisállamok között fontos szerepet szánt Lengyelországnak mint a Közép-Európa-erőd keleti felvonulási területének, és Romániának mint jelentős mezőgazdasági térségnek, illetve közvetlen kijáratnak a Fekete-tengerhez (Németh 2001. 164–165.).

Elmondható, hogy Naumann terve lényegében *föderatív mezbe burkolt német hegemoniatörekvést* testesített meg. Ezt a tényt pedig hamarosan az Osztrák–Magyar Monarchia politikai vezetése is felismerte. A Központi Hatalmak szövetségi rendszerében amúgy is egyre inkább háttérbe szoruló és kiszolgáltatott helyzetbe kerülő dualista állam a Mitteleuropa-koncepció esetleges megvalósulásában önálló létének teljes felszámolását látta. Ezért a tervezetet Ausztriában az arisztokrácia, a hadsereg és az egyház egyaránt alapjában elvetette. Az agg Ferenc József császár a német–osztrák–magyar vámuniót Ausztria számára „ipari öngyilkosságnak” minősítette, és mereven elutasította a magyarországi piac németekkel való megosztását. Magyarországon azonban vegyes hozzáállással fogadták Naumann tervét. Az ipari vezető körök mellett álltak, mert nagyobb lehetőségeket láttak a német támogatásban, mint az osztrákokkal való közösségben. Ugyanakkor a nemzeti körök, a klérus és az agráriusok határozottan elleneztek a Mitteleuro-

pa-gondolatot, a reális hatalmi helyzetből kiindulva ugyanis időszerűtlennek és utópisztikusnak tekintették azt. A német–osztrák–magyar tárgyalások már 1916 elején megrekedtek, és a terv esetleges megvalósítását a háború végére kellett halasztani (Németh 2001. 165–167.).

Két évvel később – az Oroszországgal 1918. március 3-án Breszt-Litovszkban megkötött különbéke után – a Mitteleuropa-terv újból napirendre került. A békeszerződés értelmében jelentős keleti területeket: Finnországot, Ukrajnát, Fehéroroszországot ideiglenesen német ellenőrzés alá vonták, és a germán „Közép-Európa-erőd” keleti határait jócskán kitolták. A pár hónappal később, 1918 novemberében, a nyugati fronton bekövetkező összeomlás azonban az ambiciózus német terveket végképp félresöpörte (Németh 2001. 168–170.).

7.2. Európa az első világháború után

Az első világháború következtében Európa globális helyzete alapvetően megváltozott. A négyéves felőrlő küzdelem után egyértelművé vált, hogy az erősen meggyengült kontinens elveszítette vezető szerepét a világban. Ebben az általános helyzetben a gyarmatok függetlenedési törekvései természetesen felerősödtek, és az európai hatalmak ezt a folyamatot csak lassítani tudták, megállítani már nem. Ráadásul a hatalmas méretű hadi kiadások következtében a kontinensen 1918 után pénzügyi káosz lett úrrá, a világ finansziális központja pedig Londonból hamarosan New Yorkba tevődött át. Az Egyesült Államok rövid időn belül általános hitelezővé vált. Az öreg kontinens hatalmai pedig – politikai és gazdasági egyensúlyuk felborulása és nagyarányú emberveszteségük hatására – az évszázadokon át játszott globális központi szerepüket kényszerűen fel kellett hogy adják.

A háború utáni európai rendezésre hivatott Párizs környéki békeszerződések ugyanakkor elhibázott koncepcióra épültek. A legyőzött Németország megalázó békére való kényszerítése és az Osztrák–Magyar Monarchia hibás határok mentén való felosztása a győztesek bosszúját volt hivatott gyakorlatba ültetni. Ebben azonban az Amerikai Egyesült Államok már nem kívánt részt venni, és küldöttsége távozott a békekonferenciáról, még annak végetérte előtt. A kommunista hatalomátvétel után lassanként konszolidálódó Szovjet-Oroszországot pedig meg sem hívták a konferenciára, kizárva ezzel a politikai újrendezés folyamatából.

A világháborút követő első években hamar bizonyossá vált, hogy Nagy-Britannia és Franciaország a versailles-i rendszer fenntartására nem rendelkezik kellő hatalommal. A világ többi kontinenséhez viszonyítva amúgy is kedvezőtlen geostratégiai adottságú Európát az 1919–1920-as békekonferencia nyomán 20 000 km hosszúságúra növekedett belső határok szabdalták szét, számos helyi konfliktust gerjesztve (Gazdag 1999. 14.). Ezek között is különösen súlyos problémát jelentett a korábbi területeinek kétharmadát elveszített Magyarország és az utódállamok

által 1920–1921-ben létrehozott politikai-katonai szövetség, a kisantant állandósuló ellentéte. Az alighogy megalakult Nemzetek Szövetsége mint nemzetközi politikai szervezet lett volna hivatott a konfliktusokat megoldani. Tehetetlensége azonban már a megalakulását követő években nyilvánvalóvá vált.

A délkelet-európai térség súlyos nemzetiségi problémáinak igazságos rendezését még a háború utolsó hónapjaiban és közvetlenül a világégés után többen is felvetették. Csehszlovákia egyik alapítója és első köztársasági elnöke, Tomáš Masaryk egy új, konföderális Európát képzelt el, amelyben a Párizs környéki békeszerződések által meghúzott új, belső-európai határok fokozatosan stabilizálódhatnak, anélkül, hogy ez a kontinens egységét veszélyeztetné. A különböző régiók megerősödését, és így új országa helyzetének megszilárdulását eredményező európai együttműködéstől Masaryk a kontinentális béke megteremtését és biztosítását várta. Ez irányú reményeiben azonban csalódnia kellett, ugyanis a párizs-versailles-i merev békerendszer egyértelműen győztesekre és vesztesekre osztotta Európát, ellehetetlenítve a kontinentális együttműködést. Hasonló pán-európai közösség gondolatát vetette fel Richard Riedl osztrák politikus és diplomata is, aki az egyik első európai alkotmányterv kidolgozásával próbálta ezt a gondolatot – sikertelenül – a gyakorlati megvalósítás útjára terelni. Célja egy olyan új délkelet-európai nemzetközi együttműködés kialakítása volt, amely a *Mitteuropa*-terv egyértelmű német dominanciája helyett a régió kis nemzeteknek szoros szövetségi rendszerén nyugodott volna. Hasonló tervek egyenesen az Osztrák–Magyar Monarchia korábbi területeinek demokratikus államszövetség keretében való újraegyesítését és így a nemzetiségi kérdés egyféle megoldását vetették fel magyar és osztrák politikai gondolkodók részéről. A legismertebb magyar regionális szövetségi terv szerzője Jászi Oszkár társadalomtudós, politikus, míg osztrák részről Karl Renner szocialista politikus volt.

7.3. Jászi Oszkár regionális egység-terve

Jászi Oszkár (1875–1957), a magyarországi polgári radikalizmus későbbi megalapítója és vezető személyisége, az általános összeomlás küszöbén, 1918. október közepén jelentette meg *A Monarchia jövője. A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok* című könyvét. Művében a Duna menti integráció fenntartását szorgalmazta, azonban ennek alapját nem a Monarchiában, hanem a *szabad és egyenrangú kisállamok demokratikus szövetségének* megvalósításában látta. Jászi okfejtésében abból indult ki, hogy Délkelet-Európa *történelmi fejlődésében akadályozott régió* volt, és állami felépítése még nem teljes. Saját megfogalmazása szerint a Duna-medence, akárcsak a Balkán és Oroszország, „Európának félig kész részei”. Bennük az állam és a nép nem azonos entitás, és egyedül a dinasztikus hatalom fogja össze őket. A *nemzetiségi kérdés* szerinte olyan államok belső szerkezeti problémája,

amelyek még nem jutottak el a nyugat-európai nemzetállamok fejlődési szintjéig. Jászi magának a világháborúnak balkáni kitörését is ennek a ténynek tulajdonította. Az újabb háború elkerüléséért szorgalmazta ennek a régióknak Nyugat-Európa gazdasági rendszerébe való teljes integrálását. Meglátása szerint az első világháború elsősorban a kontinens nemzeti és gazdasági válságának következménye volt, emiatt a tartós béke csakis egy olyan új államszervezet kialakításával érhető el, amely minden nép szabad nemzeti, kulturális és politikai fejlődését biztosítja.

A felvázolt megoldás Jászi szerint *három alapelv* érvényesülése esetén érhető el. Mindenekelőtt az életképes nemzeti államok kialakulásának biztosítása, ugyanakkor a *nemzeti kisebbségek hatékony védelmének* megszervezése a nemzeti államon belül, és végül, utolsó lépésként, az új államok olyan *szerves kooperációjának* felépítése, amely eleve megakadályozza az újabb konfliktusok kitörését közöttük és nemzetiségeik között. A Károlyi-kormány nemzetiségi ügyekkel megbízott tárca nélküli miniszteri funkcióját 1918 októbere és 1919 januárja között ellátó Jászi Oszkár a széthulló Monarchiának csupán öt nemzetét tartotta államalkotó tényezőnek: magyar, német, lengyel, cseh és szerb-horvát utódállamokkal számolva. Idealista víziójában az öt nemzet államalakítása hatalmas lépést jelentene az általános béke és megértés felé. A szövetséges államok területén megoldódna a nemzetiségi kérdés, és előtérbe kerülnének a szociális, gazdasági és kulturális fejlődés irányába mutató törekvések. A leendő demokratikus államszövetséget Svájc, a Német Szövetséghez és az Amerikai Egyesült Államokhoz hasonlította, azokat követendő példaként hozva fel. Emellett a gazdaság teljes liberalizálásáért, a közös biztonságpolitikáért és az egységes nemzetek feletti szervek létrehozásáért szállt síkra (Jászi 1918).

Kossuth 19. századi tervezetéhez hasonlóan, Jászi Oszkár sem érzékelte a valószínű politikai törekvéseket. Bár egységtervének alap gondolata helyes volt, az akkori körülmények között, az önálló nemzeti létért, a megalakítandó nemzetállam lehető legnagyobb kiterjedéséért küzdő nemzetiségek számára a dunai föderációnak semmilyen formája nem volt elfogadható. A trianoni békeszerződés aláírása és érvénybe lépése azután nem csak a történelmi Magyarország összeomlásával járt, hanem a közép-európai összefogás 19. századból eredő eszméjének hosszú távú, részben ma is tartó válságát hozta el. A Duna-medence „keleti Svájc” formájában való föderatív vagy konföderatív átalakítása Trianon után lekerült a politikai gondolkodás napirendjéről, átadva helyét az etnikai konfliktusokból táplálkozó, nyílt nemzetállami vetélkedésnek (Pomogáts 2019. 40–41.).

7.4. Karl Renner regionális egység-terve

A Duna-völgyi politikai újjászervezés Jászi elméletétől eltérő útját villantotta fel ugyancsak 1918-ban *Karl Renner* (1870–1950), Ausztria későbbi első köztársasági elnöke. Renner az osztrák örökös tartományok szövetségi rendszerének

felépítését szerette volna kiterjeszteni a birodalom összes korábbi területére. Új, délkelet-európai államszövetségét viszont – a Habsburg hagyományhoz híven – *egy központi hatalmi centrum* irányítása alatt képzelte el, de ugyanakkor eleinte *négy*, majd *nyolc államkormány* és ugyanannyi *nemzetgyűléssel*, vagyis helyi tanáccsal (*Landtag*). Nagyszabású tervének kiindulópontja a gazdasági logika és az etnikai érdekek szétválasztása volt. Ennek alapján elvetette a kisállamiság modelljét, és helyette *a régi birodalom egyben tartását* szorgalmazta. Ezzel egy időben viszont *radikális közigazgatási reformot* képzelt el, amelynek alapja az egynyelvű, önkormányzattal és autonómiával bíró régiók, ún. *kreis*ok (megyék) kialakítása lett volna. Renner elsőként fogalmazta meg a később *szubszidiaritás* elveként ismertté váló politikai-közigazgatási irányvonalat, a kisebb helyi problémák megoldását regionális szervekre bízva.

Az új felépítésű Monarchiát Renner *nyolc nemzet szövetségeként* képzelte el, és e nemzeteknek személyelvű autonómiát biztosított volna. Ezáltal látta megőrizhetőnek a birodalom egységét, megteremtve az ahhoz elengedhetetlenül szükséges állampolgári lojalitást. Elképzelése szerint így megszűnhetne a régi birodalmat szétfeszítő centrifugális erők hatása. Renner azonban hibásan mérte fel a nemzetiségek álláspontját, és az elszakadásra törekvő erők valódi nagyságát sem ismerte fel. Ráadásul az osztrák kezdeményezés – akárcsak Jászi Oszkár föderációs terve – már túl későn is érkezett, és az Osztrák–Magyar Monarchia széthullását nem volt képes megakadályozni.

7.5. Richard Nikolaus Coudenhove-Kalergi Páneurópa-terve

A 20. század első felének legnagyobb hatású európai egységtervezete, amely a valóságban is megállta a helyét és egy egész mozgalmat indított el, kétségkívül *Richard Nikolaus Coudenhove-Kalergi* (1894–1972) nevéhez fűződik. Az osztrák gróf mindenki másnál többel járult hozzá a modern európai egyesítési gondolat megformálásához. Európai öntudata, toleráns szelleme már származásából, neveltetéséből adódott. Osztrák arisztokrata diplomata és japán felesége második gyermeke volt, de a holland Coudenhove grófi családhoz és a Kalergi görög nemesi famíliához is szoros rokoni szálak fűzték. Családi kötelékekkel kapcsolódott ugyanakkor az olasz és a norvég arisztokráciához, valamint az angol vezető körhöz is. Japánban született, Csehországban nevelkedett, majd Bécsben a híres Theresianumban²⁶ végezte tanulmányait. Az osztrák főváros lakosságának etnikai

26 Eredetileg Collegium Theresianum, majd Theresianische Akademie, 1746-ban Mária Terézia császárnő által, a nemes származású ifjak nevelésére alapított és 1938-ig fennálló híres nevelőintézet, majd akadémia volt Bécsben.

sokszínűsége nagy hatással volt rá. Vérbeli kozmopolita volt, egyetlen nemzethez tartozónak sem vallotta magát (Dr. Prieger–Dr. Pomeisl 2019. 8–9.).

Az első világháború borzalmai Coudenhove-Kalergit az európai összefogás újfajta gondolatának kidolgozására sarkallták. Az alig huszonkilenc éves korában, 1923 októberében, Bécsben, *Paneuropa* címmel megjelentetett egységtervezetében abból indult ki, hogy a világháborúban legyöngült Európát Oroszország le akarja igázni, az Amerikai Egyesült Államok pedig egyszerűen meg akarja vásárolni. A túléléshez szerinte az öreg kontinensnek feltétlenül egyesülnie kell, amihez erős politikai akarat, liberális szellemiség és a történelmi tanulságok kellő megértése szükséges. A későbbi egységes Európa – Kalergi elképzelése szerint – el tudná hárítani az orosz veszélyt, a világpiacon vezető helyet tudna szerezni, és el tudná kerülni egy újabb általános háború pusztításait. Sokat idézett mondatában a körvonalazódó európai egységről így vallott: „Ha nem az ész, akkor a szükség fogja egyesíteni Európát!”

Magát az első nagy világegést Kalergi egyszerűen Európa polgárháborújának tekintette, amelynek gyökerei szerinte a 19. századi nacionalizmusban keresendők. A kontinens további önpusztításának megakadályozására és egy újabb világméretű konfliktus elkerülésére új globális hatalmi rendszer megalakítását tartotta szükségesnek. Sajátos víziója szerint a már létező öt nagy hatalmi tömb (Pánamerika, a Szovjetunió, a Brit Birodalom, Japán és Kína) mellett meg kell szervezni *Páneurópát* mint egységes kontinenst.

Az „Európa prófétájának” is nevezett Coudenhove-Kalergi könyvében egy második világháború kitörését jósolta meg, amennyiben a kontinens egysége rövid időn belül nem valósul meg. Az általa felvázolt Európa-eszme a későbbi „kis-Európa-gondolat” alapját képezte. Kalergi Európája ugyanis *26 nagy államból és 5 külön* álló területből épült volna fel. Oroszországot nem foglalta volna magába, és Nagy-Britanniát is csak egy idő után és szigorú feltételekkel vette volna fel a szövetségbe. A szerző a brit szigeteket az Amerikai Egyesült Államok „előretolt trójai falóvának” tekintette, és ezért a kontinens államai között nem számolt az Egyesült Királysággal. Ugyanakkor magát az Amerikai Egyesült Államokat politikai berendezkedésében pozitív modellnek, követendő példának tekintette. Ráadásul, mintegy áthidaló megoldásként, az öreg kontinens *közös nyelvének* kezdetben éppen az *angolt* javasolta, mint olyan világnyelvet, amely egyetlen páneurópai államnak sem hivatalos nyelve (Coudenhove-Kalergi 1997).

Sajátos történelmi víziója szerint a 20. század elejéig *hat típusú Európa* létezett: a görög–római, a Nagy Károly-féle, a pápai, a reformáció Európája, a felvilágosult abszolutizmus Európája és Napóleon Európája. Ezek folytatásaként úgy vélte, hogy a történelmi fejlődés következményeként a hetedik és egyben végső forma Páneurópa kell hogy legyen, amelyben már nem az azelőttieket meghatározó hegemoniátörekvés állna a középpontban. Ahhoz, hogy az új egység biztonságos és hosszan tartó legyen, Kalergi elengedhetetlennek tartotta a *német–francia ellentét feloldását*, és Németországra mint az új európai közösség tartópillérére tekintett. Az osztrák

gróf nem volt a Nemzetek Szövetségének mint globális szervezetnek feltétlen híve, és annak csak részleges befolyást engedett volna a kontinens belügyeinek irányításában. Hittel vallotta, hogy a legfontosabb európai problémákat helyi szinten, maguknak az európaiaknak kell megoldaniuk (Coudenhove-Kalergi 1997).

Összességében Coudenhove-Kalergi európai egységtervezete olyan kitételeket tartalmazott, amelyeket mintegy kompromisszumként a nagyhatalmak mindegyike elfogadhatott. Páneurópa *tagállamainak szuverenitását érintetlenül hagyta* volna, ugyanakkor a Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya, majd a későbbi Briand–Kellogg-paktum (1928) alapján az általános leszerelést szorgalmazta és az európai szolidaritást sürgette. Javasolta az *európai vámunió* létrehozását és a „hontalanok”, azaz az állampolgársággal nem rendelkezők helyzetének minél gyorsabb rendezését. Az európai országok állampolgáraival együtt ők is új, európai állampolgárságot nyertek volna.

Kalergi fő célja egy örök érvényű szövetség létrehozása volt, amelynek alapja a *regionális megegyezés* lett volna. Reményei szerint így megvalósította volna az oly régen várt európai békét, illetve a politikai, kulturális és gazdasági együttműködést. Páneurópa *fővárosának* legszívesebben Párizst látta volna, de ezt a kérdést tudatosan – a konfliktusok elkerüléséért – nyitva hagyta. Tervezetében ugyanakkor a kontinens irányítását egyértelműen meghatározva, részletekbe menően leírta a legfontosabb *hatalmi szervek* működését. Mintegy közös parlamentként, a legfontosabb döntéshozó szerv gyanánt működő *Szövetségi Tanács* felállítását javasolta, amely *Alsó- és Felsőházból* állt volna. Az Alsóházat vagy *Szövetségi Gyűlést* minden tagállam nemzeti parlamentjének öt-öt küldöttje alkotta volna, míg a Felsőházba minden állam egy-egy képviselőt delegálhatott volna. Utóbbiakat munkájukban egy-egy technikai szakember segítette volna. Kalergi emellett egy *Szövetségi Bíróság* felállítását is sürgette, és végül *Szövetségi Kancellária* is alakult volna a Szövetségi Gyűlés tevékenységének ellenőrzésére. Részletesen kidolgozott tervezetében e közös intézmények pénzügyi fenntartásával is foglalkozott, amelynek alapját a nem európaiak által, a kontinensre érkezésükkor fizetett *illetékek* képezték volna. A Páneurópa-eszme legfontosabb elemei tehát az áruk szabad áramlásának elve, a *vámhatárok eltörlése*, a *közös kereskedelmi és szociálpolitika* és a *politikai nézeteltérések békés úton való feloldása* volt (Bóka 2008. 27–33.; Maller 2000. 66.).

7.6. A Páneurópa-mozgalom

Coudenhove-Kalergi – eltérően más politikai gondolkodóktól – igyekezett még életében gyakorlatba ültetni elképzeléseit. Nagyszerű kapcsolatait kihasználva, hallatlan szervezőerővel látott munkához, és hamarosan egész mozgalmat szervezett, amely az 1920-as évektől kezdődően a kontinens politikai életére je-

lentős befolyást gyakorolt. Még 1923-ban, Bécsben *Páneurópai Unió* néven szervezetet alapított, amely a néhány év alatt kiépülő nemzetközi mozgalom bázisa lett. Szócsöve az 1924-ben induló *Paneuropa* című folyóirat lett, amelyet németül, majd később francia nyelven is kiadtak. A nagy odaadással hirdetett *Páneurópa-eszme*, tudatosan vállalt ideológiai sokoldalúságával, igyekezett nemzetek és pártok feletti *tömegmozgalommá* válni. A bal- és jobboldali, szélsőséges politikai irányzatokat kivéve, a pacifista eszmék által alapvetően meghatározott programjába minden világnézetet befogadott.

A szervezetbe belépőktől nem kért tagdíjat, ezért rendszeresen kellett befolyásos személyiségekhez adományokért fordulnia. Elsőként a bécsi Louis Rotschild bárót nyerte meg ügyének, de támogatta Karl Renner osztrák kancellár is, aki a Hofburg-palotában biztosított számára hivatali helyiséget. Később Gustav Stresemann német külügyminiszter is elismerően nyilatkozott a Páneurópa-mozgalomról, és Köln főpolgármestere, Konrad Adenauer is mellé állt. Kalergi ugyanakkor Edouard Herriot francia kormányfőt is lelkes hívének tudhatta. Később fogadta őt Benito Mussolini olasz fasiszta vezér is, aki Európa egyesítését eleinte elsősorban a vármhatárok leépítésével szerette volna elérni.

Az osztrák gróf kitartó munkája eredményeképpen sorra nyíltak meg a Bécs-központú Páneurópai Unió kirendeltségei Belgiumban, Spanyolországban, Lengyelországban, Észtországban, Lettországban, Litvániában, Magyarországon, Jugoszláviában, Romániában és Bulgáriában. Kalergi ellátogatott Amerikába is, ahol megbeszélést folytatott Herbert Hoover elnökkel, Frank B. Kellogg államtitkárral és Bernard Baruch bankárral is. Hamarosan számos vezető értelmiségi is csatlakozott a Páneurópa-mozgalomhoz, írók és tudósok, többek között: Selma Lagerlöf, Thomas Mann, Rainer Maria Rilke, Miguel de Unamuno, Paul Valéry, Franz Werfel, Stefan Zweig, Sigmund Freud, Albert Einstein, José Ortega y Gasset, Max Reinhardt és mások (Németh 2001. 201–203.).

Maga a mozgalom első valódi sikerét 1926 őszén mutathatta fel, amikor Bécsben, október 3–6. között összeült az *első nemzetközi Páneurópa-kongresszus*, amelyen 24 nemzet több mint kétezer küldötte vett részt. Ezt követte 1930 májusában Berlinben a második Páneurópa-kongresszus, majd 1932 októberében Baselben a harmadik. Ez utóbbin Coudenhove-Kalergi elítélte a német nemzetiszocializmust, és annak ellenében felvetette egy átfogó „Európai Párt” megalakításának lehetőségét. Kezdeményezése azonban nem talált visszhangra. A harmincas évek válságai megtörték a Páneurópa-mozgalom lendületét, és a megváltozott politikai légkörben a kompromisszum, a megértés, a tolerancia szelleme és az európai közösség gondolata háttérbe szorult. Hitler hatalomátvétele után Németországban a Páneurópai Unió helyi szervezetét azonnal feloszlatták és Kalergi írásait betiltották. A mozgalom központja ezután áttevődött Ausztriába, ahol Engelbert Dollfuss kancellár – 1934. július 25-én bekövetkezett, az osztrák náci puccs idején történt meggyilkolásáig – a szervezetet lelkesen támogatta. Hasonlóképpen Louis Barthou francia külügyminiszter is felkarolta a Páneurópa-mozgalmat, sőt

egy időben pénzügyileg segítséget nyújtott Csehszlovákia és Románia is (Németh 2001. 203–204.).

A második világháború előtti utolsó kongresszust 1935-ben rendezték meg Bécsben, ahol hivatalosan is szembehelyezkedtek a hitleri nemzetiszocialista tanokkal. Az Anschluss, majd Franciaország 1940-es összeomlása után Coudenhove-Kalergi az Egyesült Államokba távozott, és az ötödik Páneurópa-kongresszust már New Yorkban tartották meg, 1943 márciusában. Minden igyekezete ellenére, Kalergi nem tudta Franklin Delano Rooseveltnél az európai egység gondolatának megnyerni (Németh 2001. 205.). A háború után viszont lelkes hívet szerzett Winston Churchill korábbi brit miniszterelnök személyében, aki az Európai Egyesült Államok elvét 1946. szeptemberi, híres zürichi beszédében politikai program szintjére emelte.²⁷

A Páneurópai Unió ezután sokáig nem hallatott magáról. A hidegháború évtizedeiben a múlthoz képest lanyhuló érdeklődés mellett még tartottak ugyan négy kongresszust 1954, 1955, 1957-ben, majd az utolsót 1960-ban Baden-Badenben (Nyugat-Németország), Bad Ragazban (Svájc) és Nizzában, ezek azonban már nem tükrözték a régi lelkesedést. A szervezet központja 1965-től Brüsszelbe került, és a szerveződő Európai Közösségek mellett jelentőségéből fokozatosan veszíteni kezdett. Mindazonáltal morális ereje és a későbbi Európai Unió létrejöttére gyakorolt közvetlen eszmei hatása felmérhetetlen volt. A Páneurópai Unió mint szervezet ma is létezik. Elnöke 1972-től több mint három évtizeden át, 2004-ig *Otto von Habsburg* volt, majd az ő tiszteletbeli elnökké választása és végül 2011-ben bekövetkezett halála után a szervezet irányítását ténylegesen is *Alain Terrenoire* francia jogász és politikus vette át (Maller 2000. 66–68.).

7.7. Aristide Briand Európa-terve

Coudenhove-Kalergi Páneurópa-tervezete még a két világháború között más európai egységterveknek is ihlető forrásává vált. A legfontosabb ezek közül *Aristide Briand* (1862–1932) francia miniszterelnök és külügyminiszter 1929 júliusában megfogalmazott egységterve volt. *Föderalizmusra épített* elgondolásait a francia politikus még azon év szeptember 5-én, Genfben a Nemzetek Szövetségének Közgyűlése előtt is ismertette. Az európai szövetségi rendszer megszervezéséről készített, részletesen kidolgozott tervezetét Briand, memorandum formájában, 1930 májusában eljuttatta valamennyi európai kormányhoz (Németh 2001. 199.).

A Briand-terv, a Páneurópa-eszméből merítve, felvetette a *vánhatárok* és a *politikai határok fokozatos lebontását*, a *gyarmatok közös hasznosítását*, *közös európai pénz bevezetését*, és célként egy európai konföderációt fogalmazott meg,

27 Churchill zürichi beszédéről lásd bővebben a *Kelet és Nyugat szembefordulása* című alfejezetet.

amelyben *garantálnák minden állam szuverenitását, biztonságát és egyenlőségét*. Az egységes Európa alapjának – Kalergihez hasonlóan – a *francia–német megegyezést* tartotta, amelyet Nagy-Britannia lenne hivatott biztosítani. Briand terve, a Szovjetuniót leszámítva, összefogta volna Európa egészét. Burkoltan viszont *Franciaország vezető szerepét* biztosította volna a kontinensen. Ezt a ki nem mondott célt felismerve, az európai államok többsége visszautasította a tervet. A gyarmataihoz erősen ragaszkodó Nagy-Britannia elvetette a francia kezdeményezést, és a Rajna-vidék megszállásának 1930 júniusában való befejezése után öntudatában megerősödő Németország számára is hasonlóképpen elfogadhatatlan volt a francia kontinentális vezető szerep. Briand tervét ugyanakkor a Szovjetunió egyértelműen maga ellen irányulónak tekintette, míg az Amerikai Egyesült Államok egyenesen megvalósíthatatlannak tartotta. Ilyen körülmények között nem csoda, hogy az 1931-től, a Nemzetek Szövetsége Közgyűlésének gyámkodása alatt, Genfben megtartott sorozatos tanácskozások után az európai kormányok egyhangúan elvetették a Briand-tervet. A francia politikus ezután kénytelen volt visszavonni tervezetét, és 1932. március 7-én bekövetkezett halálával a versailles-i rendszer utolsó, békés revíziós kísérlete is sírba szállt (Bóka 2008. 20.).

7.8. José Ortega y Gasset Európa-koncepciója

A két világháború között az európai egység gondolatára épített egyik legnagyobb hatású, még mindenképpen említésre érdemes írás *José Ortega y Gasset* (1883–1955) *A tömegek lázadása* című, 1930-ban megjelent könyve. E művében a híres spanyol filozófus és társadalomtudós korának éles kritikáját fogalmazta meg, kifejtve, hogy a 20. század első felének Európájában a tömegemberek által dominált társadalom erkölcs és cél nélküli életet él. Ebből adódóan a közös feladatokat és küldetést nélkülöző *nemzetállamok is időszerűtlenek*, sőt egyenesen anakronisztikusak. A náci fajelmélettel szembehelyezkedve, Ortega y Gasset hangsúlyozta, hogy a nemzetek számára nem a vérségi, nyelvi rokonság a mérvadó, ugyanis ezek statikus, sehova sem vezető fogalmak, így nem adhatnak valódi értelmet az emberi életnek. Ehelyett olyan új „arisztokratikus” európai szövetség eszméje mellett szállt síkra, amely tényleges *közösséget* teremthet, közös célt adva az embereknek. Ennek eléréséhez viszont előbb a szerinte teljesen fölöslegessé vált, múltból örökölt nemzetállami intézmények teljes felszámolását kell véghezvinni Európa-szerte. Meglátása szerint ugyanis ezek a legfontosabb akadályok a nemzetekre töredezett öreg kontinens egységesülésének útjában.

Ortega y Gasset úgy vélte, hogy *a kontinens népeiből* – napóleoni mintára – *egy nagy nemzetet* kell létrehozni, amely majd ki fogja tágítani a horizontot, és az európai ember előtt új fejlődési utakat mutat meg. Ezáltal a jövő háborús konfliktusait is elkerülhetőnek tartotta. Nagyszabású műve azonban csak az értelmiségi

gondolkodók körében talált visszhangra, miközben a harmincas évek feszült politikai légköre már érezhetően az újabb világégés felé mutatott (Ortega y Gasset 2003).

A két világháború között Európának történelmi esélye volt a béke megteremtésére, és hosszabb távon még egy utolsó lehetősége nyílt korábbi vezető szerepének visszaszerzésére. Az európai politikusok többsége azonban továbbra is kizárólag a nemzetállam és a nemzeti szuverenitás terminusaiban tudott gondolkodni. Ugyanakkor az 1920–1930-as évek fordulóján bekövetkező nagy gazdasági világválság felerősítette a 19. századból örökölt nacionalizmus szellemét, elősegítve ezáltal a szélsőséges politikai mozgalmak térhódítását. A kontinentális hegemoniatörekvések előtérbe kerülése Európa népeit hamarosan a második világháború örületébe kergette.

Ilyen körülmények között az ekkor jelentkező európai egységtervek közös sorsa más, mint a bukás nem is lehetett. Mégis, a kor által megkövetelt modern Európa-eszme jelentkezése a 20. század második felében induló nyugat-európai integráció gondolati alapjait fektette le.

8. A JOBBOLDALI TOTALITÁRIUS RENDSZEREK EURÓPA-KÉPE ÉS AZ ELLENÁLLÁSI MOZGALMAK EURÓPA-ESZMÉJE A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN

Európa egyesítésének folyamatát a második világháború szörnyű pusztításai természetesen felgyorsították. Azzal, hogy az újabb globális konfliktus kitörését nem tudták megakadályozni, az interbellikum nemzetállamai bebizonyították anakronisztikus voltukat. Ezt már a világháború ideje alatt többen is felismerték. Maga a második nagy világegyezés mégis a nemzetállamok utolsó összecsapása volt Európában. E küzdelem ugyanakkor az első világháborúnak nem pusztán megismétlődése volt, hanem azon túl egy ideológiai harc, szélsőséges eszmék egymásnak feszülése is egyben. Az öreg kontinens fölötti uralom változatos formái, politikai doktrínák alaptételei között szerepeltek.

8.1. A német nemzetiszocializmus Európa-képe

A legradikálisabb Európa-koncepciót, még a háborút megelőző években, a *német nemzetiszocializmus* dolgozta ki. *Adolf Hitler* (1889–1945) víziójának központi eleme egy *német uralom alatt álló Európa* volt, amelyben az „alsóbbrendű fajoknak” és elsősorban a zsidóságnak nem volt helye. A nemzetiszocialisták ezért az öreg kontinens „*zsidótlánítására*”, „*judenreinná*” (zsidómentessé) tételére törekedtek. A Führer számára „Európa” nem földrajzi, hanem „vér szerinti” fogalom volt, és a „*germán*”, az „*európai*”, a „*nemzetiszocialista*”, illetve a „*német*” fogalmakat állandóan szinonimaként használta (Németh 2001. 416.).

A nemzetek fölötti európai egység gondolatát Hitler már korai írásaiban elvetette, és minden föderális megoldást kizártnak tartott. Kivitelezhetetlennek vélte a nemzetek összebékítésének tervét, és egyesülésüket csupán formálisnak minősítette. Alapvetően azonban e programot azért utasította el, mert az „*árja faj*” és a biológiailag alacsonyabb rendűeknek tekintett népek közötti keveredést látta benne. Saját megfogalmazása szerint: *ezzel elveszne Európa és a germán faj vérének tisztasága*.

Emellett a Führer minden korábbról ismert Európa-tervet alapvetően negatívan ítélte meg, gyakorlatba ültetésüket pedig lehetetlennek tartotta. Élesen támadta az európai szövetségi állam gondolatát éppúgy, mint a konföderációt, az Európai Egyesült Államok eszméjét vagy a Páneurópa-mozgalmat. Ez utóbbit kifejezetten

veszélyesnek, sőt károsnak vélte, benne a nemzeti önállóság megszüntetésének kísérletét látva (Németh 2001. 419.).

Ezzel szemben a náci vezető *Németország kontinentális hegemoniájának* gondolatát vallotta, és a világháború ideje alatt végig ennek megvalósítására törekedett. Felújítva a *birodalmi eszmét*, olyan szövetséget képzelt el Európában, amelyben Németország más germán népek „gondnoka” lenne, és azokat mintegy holdudvarként használva, az egész kontinens fölött egyeduralmat szerezne. A német diktátor sohasem hagyott kétséget afelől, hogy a hollandokat, a flamandokat, a dánokat, a norvégeket és a svédeket mint „germán népelemeket” be szeretné tagolni a *Nagy-német Birodalomba*, amely így, *120–130 milliós térségként*, Európa magja lehetne. E köré tömörítve a kontinens fennmaradó részeit, Berlin végeredményben egy 400 millió lakosú területet ellenőrizhetne (Németh 2001. 414–415., 418.).

Naumann 1915-ös Mitteleuropa-tervéből kiindulva, Hitler kezdeti lépésként a német nép Harmadik Birodalma által uralt Közép-Európát képzelt el. Ehhez, a Führer meglátása szerint, Németországnak először kelet felé, vagyis a kontinens viszonylag gyéribben lakott területeinek irányába kell terjeszkednie. Beszédeiben Hitler többször is kifejtette, hogy a német nép számára a szükséges „életteret” (Lebensraum) a lengyel és ukrán alföld biztosíthatná. Ezt kell tehát „germanizálni”, vagyis német telepésekkel benépesíteni, és kiegészítő térségként a szerveződő Harmadik Birodalomhoz csatolni. A náci propaganda egész mozgalmat indított a keleti telepítés népszerűsítésére, és jelszónak a „Blut und Boden” (vér és talaj) terminusokat párosította. Hitler víziójában e telepítés szisztematikus rendszer szerint működött volna, amelyben az új települések egyforma nagyságúak lettek volna, belső struktúrájuk, térrendezésük azonos lett volna, és egymástól egyforma távolságra helyezkedtek volna el, mintegy hálózatot hozva létre. A különböző falvakat és városokat egyenes, jó minőségű utak kötötték volna össze. E terv részletes kidolgozását a Führer *Albert Speer* birodalmi főépítészre bízta, akinek elképzeléseit a nemzetiszocialista propaganda igyekezett minden erővel népszerűsíteni. A grandiózus víziót azonban a német nép nem fogadta egyöntetű lelkesedéssel (Pritz 1999).

A Közép-Kelet-Európa fölötti uralom felé tett első konkrét lépésként Németország a harmincas évek közepétől gazdaságilag kiszorította a nyugati hatalmakat és Olaszországot is a térségből. Később, a háború kitörése után, nem egészen két év alatt katonailag is maradéktalanul uralma alá hajtotta a területet. Hitler számára gazdaságilag Románia, katonailag pedig Lengyelország volt a legfontosabb állam a térségben. Míg a román kőolaj és mezőgazdasági termékek a német hadigépezet utánpótlásának jelentős részét biztosították, addig Lengyelország a Führer stratégiai terveiben a Szovjetunió elleni felvonulási bázis és egyben az általános keleti expanzió magja is volt.

A Wehrmacht szédületes katonai sikerei nyomán, 1939–1940-ben úgy tűnt, hogy a *Mein Kampf* szerzőjének világuralmi tervei elérhető közelségbe kerültek. Ekkorra Kelet-Európa legnagyobb része már egyértelműen német uralom alatt állt, amit ideiglenesen a Szovjetunió is kénytelen volt elfogadni. Nyugaton

ugyanakkor az „ősi ellenségnek” számító Franciaország legyőzése és hatalmának megsemmisítése után a kontinens peremterületeire szoruló britek nem tudták a német hatalmat ellensúlyozni. Velük a Führer egyezséget szeretett volna kötni, miközben arra törekedett, hogy Londonnal a hatalmi övezetek világos szétválasztásában tartós megállapodásra jusson. Hitler fő célja egy *kontinentális német birodalom létrehozása* volt, míg ezzel szemben tengeri uralomra, alapjában véve, nem törekedett. A gyarmatokról való lemondás fejében Nagy-Britanniától viszont európai egyeduralmának elismerését várta. Erre azonban az 1940 májusától brit miniszterelnöki funkciót betöltő Winston Churchill nem volt hajlandó, és akár a szigetország német invázióját is megkockáztatva, elutasította Hitler közeledését.

Ezekben az években a német ideológusok, de publicisták és jogászok is egyetértettek abban, hogy a német népet Nyugat-Európától Skandinávián át Ukrajna és a Balkán mélyéig terjedő európai élettér illeti meg. Ennek megszerzése biztosíthatná a Harmadik Birodalom önellátását, ráadásul olyan kontinentális hatalom összpontosulna Berlin irányítása alatt, amely az Atlanti-óceán és az Urál-hegység közötti egész területet átfogná, és megteremtene egy Európa fölött addig soha nem látott totális uralmat. Németország erőforrásai így szinte kimeríthetetlené válnának, és a „német tiszta árja faj” évezredes uralma biztosítva lenne. A Berlinből irányított, *hierarchikus felépítésű*, *„felsőbbrendű Európa”* ezek után, Ázsia és Amerika mellett, újból vezető szerephez juthatna a világpolitikában (Németh 2001. 415–416.).

A nemzetiszocialisták által megálmodott új Európa felépítésének alapja egyfajta „belső nemzetközi jog” volt, amelynek középpontjában már nem az állam, hanem a *nép* (das Volk) állt, mint a nemzetközi jog hordozója és részese. Ezzel az elmélettel a németek valójában az „alsóbbrendű népek” esetében az önálló állami szuverenitás ellen léptek fel, miközben úgy tervezték, hogy a jogi védelemtől megfosztott nemzeteknek, elvesztett államiságuk pótlékeként, népi tulajdonú honi területeket juttatnának. Az európai egység náci elmélete mindenekelőtt a *gazdaságra* helyezte a hangsúlyt, és általános európai vámuniót szorgalmazott, mint a létrehozandó egységes kontinentális gazdasági térség alapját. A vezető náci politikusok és ideológusok (Walther Funk,²⁸ Robert Ley,²⁹ Alfred Rosenberg³⁰) meg voltak győződve arról, hogy a vámunió által nyújtott rendkívüli gazdasági előnyök felvirágoztatnák Európát, és ezért az egyes államok önként lemondanának szuverenitásukról a nemzetiszocialista népközség javára (Pritz 1999).

28 Német üzletember, újságíró, bankár, közgazdász, nemzetiszocialista politikus, 1933-ban birodalmi sajtófőnök, 1937-től gazdasági miniszter, 1939-től a Reichsbank elnöke. A nürnbergi perben életfogytiglani börtönre ítélték, végül 1957-ben szabadult.

29 Nemzetiszocialista politikus, a szakszervezeteket helyettesítő Német Munkafront (Deutsche Arbeitsfront) vezetője 1933 és 1945 között. A nürnbergi per ideje alatt, ítélelathozatalára várva, cellájában öngyilkos lett.

30 Német újságíró, építész, filozófus, tanár, politikus, a nemzetiszocializmus legfontosabb ideológusa. A „keleti térség biztosá”-ként az „alsóbbrendűnek” tartott szlávok és zsidók kitelepítését irányította a meghódított szovjet területekről. A nürnbergi perben halálra ítélték és felakasztották.

A Nagy-német Birodalom által uralt Európa megvalósításához azonban mindenekelőtt általános katonai győzelemre volt szükség. Az első sikeres hadjáratok után, 1940 decemberében Hitler úgy gondolta, hogy elérkezett az idő az utolsó összecsapásra, amellyel a fő ideológiai ellenséget, a Szovjetuniót megsemmisítve minden akadály elhárulhat az új német vezetésű európai térség kialakítása elől. Ugyanakkor a Führer úgy vélte, hogy e nagy győzelemmel az alsóbbrendűnek tekintett szlávokat is német uralom alá hajthatná, mialatt a legnagyobb eszmei-politikai veszélynek tekintett kommunizmussal is leszámolhatna. A náci nagytér-elmélet szerint, a Szovjetunió kiiktatása után, a Németország által ellenőrzött Európához csatolnák egész Ukrajnát, a balti államokat, Fehéroroszországot, Finnországot és jelentős nyugati orosz területeket is, közöttük a Kola-félszigetet, a Kaszpi-tengeri olajlelőhelyeket, a Volga és a Don síkságát, a Fekete-tenger partvidékét és a Kaukázust is. Ezáltal jóformán az egész földrajzi Európa – a brit szigeteiket kivéve – német hegemonia alatt egyesülhetne, és a Nagy-német Birodalom kontinentális hatalma megdönthetetlené válna. E fő célból kiindulva, a német katonai vezetés úgy döntött, hogy 1941 júniusában általános offenzívát indít a Szovjetunió ellen. A *Barbarossa-hadművelet* kezdetben fényes sikereket ért el, a támadás lendülete azonban 1941 októberében Moszkva előtt hirtelen megtört. Az 1942-es véres ütközetek a keleti frontot felőrlő küzdelemmé változtatták, olyan anyagháborúvá, amely egész német hadosztályokat nyelt el.

Az 1943. január–februári sztálingrádi vereség azután nyilvánvalóvá tette, hogy a háborút egyedül katonai eszközökkel Németország már nem nyerheti meg. A náci propagandagépezet ezért taktikát váltott, és új ellenségképet alakított ki. Ettől kezdve már nem az oroszok, a szlávok elleni harcra buzdított, hanem egyfajta „keresztes hadjáratot” hirdetett a kommunizmus, a „bolsevik mótely” ellen. Az „Európa a bolsevizmus ellen” jelszó a kontinens közösségi és összetartozási érzését igyekezett erősíteni. Ugyanakkor Joseph Goebbels propagandistái a Wehrmachtot mint a kontinens védelmezőjét tüntették fel, azt sugallva, hogy csak a Nagy-német Birodalom és szövetségeseinek hősi küzdelme képes megmenteni Európát (Németh 2001. 418.). A végső győzelemben vetett vak hit maradt azután a nemzetiszocialista propaganda fő – majd végül egyedüli – tétele egészen az 1945-ös összeomlásig. Németország elfoglalásával és a szövetségeseinek megsemmisítő győzelmével aztán a német hegemonia alatt egyesülő Európa gondolata végleg elenyészett.

8.2. Az olasz fasizmus Európa-képe

A hitleri nemzetiszocializmussal ellentétben, a háború előtt és alatt, az *olasz fasizmus* Európa-képe korántsem volt egységes. Kezdetben *Benito Mussolini* (1883–1945) a fasizmus *univerzalizmusát* hangoztatta, majd 1932-ben az *Európai Egyesült Fasiszta Államok* fogalma is felbukkant az olasz fasiszta irodalomban.

Ebből kifolyólag Mussolini nyitott volt a Páneurópa-mozgalom irányába is, és magát Coudenhove-Kalergit is fogadta. Eközben a németek az állam ellenségeként üldözték a szervezetet.

A fasiszta vezér, legalábbis kezdetben, bizonyos mértékig hajlott az *európai közösség egyfajta konföderációs formájának* megvalósítására. Ennek megfelelően a fasiszta propaganda – az alapító évek szocialista eredetéhez kötődve – az *európai szocialista köztársaságok uniójának* gondolatát is felvetette. Mussolini egy időben *egységes, szocialista és korporatív felépítésű Európa* létrehozását tervezte, amelyet majd szembeállíthat a kommunizmus veszélyével, magával a Szovjetunióval.

Hasonlóképpen egyes olasz fasiszta vezetők a nemzetközi korporativizmus révén létrejövő *európai szuperállam* létrehozása mellett álltak ki. Víziójuk szerint – a tengelyhatalmak vezetésével – a kontinensnek Olaszország 1870-es évekbeli mintájára kell egyesülnie. A „risorgimento-nacionalizmus” által meghatározott sajátos Európa-kép azonban kizárta a parlamenti szavazással megvalósított kontinentális egységet. Európa egyesítését elsősorban *katonai akció eredményének* képzelte el, amely egyben az olasz állam nagyhatalmi státusának bizonyítása is lenne (Németh 2001. 168–170.).

Ugyanakkor az olasz fasiszta értelmiség körében az 1920–1930-as években Európa jövőjével kapcsolatban ennek ellentmondó elképzelések is kialakultak. Egyes radikálisabb csoportok a *kontinens német és olasz érdekszférára való felosztását* szorgalmazták, és a *földközi-tengeri olasz élettér* önálló megvalósítását sürgették. Ideológiai alapot ehhez a Római Birodalom nagyságában véltek felfedezni, miközben egy „új Róma” létrehozására törekedtek. Erre később maga Mussolini is hajlott, és a harmincas évek elejétől, megvalósítása érdekében, modern olasz haditengerészeti ütőerő kiépítését kezdte el (Németh 2001. 423.).

Ideológiai sajátosságainak megfelelően Olaszország az 1930-as évek közepéig – amíg politikai és katonai önállóságát a németekkel szemben meg tudta őrizni – *a Führerétől eltérő Európa-politikát folytatott*. Míg Hitler a közép-kelet-európai kisállamok felszámolását tűzte ki célul, addig Mussolini szorosabb diplomáciai kapcsolatokat épített ki velük. Ilyen értelemben írta alá például Olaszország Ausztriával és Magyarországgal a *római jegyzőkönyveket* 1934. március 17-én. Hasonlóképpen, amikor pár hónappal később, 1934. július 25-én az osztrák náci puccsal készültek átvenni Ausztriában a hatalmat és meggyilkolták Engelbert Dollfuss kancellárt, az olasz hadsereg tiltakozásképpen kivonult a Brenner-hágóra, ellehetetlenítve az osztrák állam önállóságának felszámolását.

A szerencsétlen abesszíniai³¹ hadjárat (1935. október 3–1936. május 9.) és a spanyol polgárháborúba való beavatkozás (1936. július 18–1939. március 28.) következtében azonban a Népszövetségből 1937. december 11-én kilépett, így a magára maradt Olaszország óhatatlanul a német hatalomhoz mint egyedüli lehetséges szövetségeshez közeledett. A megváltozott viszonyok folytán 1938 márciu-

31 Ma Etiópia.

sában Mussolini már nem tudta meggátolni az Anschlusst, Ausztria betagolását a Nagy-német Birodalomba. Mind szorosabbá váló együttműködésük nyomán Olaszország Németországgal szemben fokozatosan alárendelt helyzetbe került. Német nyomásra Mussolini 1937. november 6-án aláírta az Antikomintern Paktumot, majd 1939. május 22-én az Acélpaktumot, és végül 1940. június 10-én, német oldalon bevitte országát az újabb világháborúba (Ormos 1987).

Az annyira áhított nagy győzelmek helyett a fasiszta Olaszország már a háború első éveiben sorozatos vereségeket szenvedett, előbb a Balkánon, majd Észak-Afrikában és a Földközi-tengeren is. Egyiptom meggondolatlan és elhamarkodott megtámadásával az olasz hadsereg a katasztrófa szélére került, és csak a német DAK (*Deutsches Afrika Korps*) villámgyors közbeavatkozása mentette meg az általános vereségtől. Ettől kezdve azonban nyilvánvalóvá vált, hogy Mussolininak a tengelyhatalmak szellemi vezetésének átvételére irányuló kísérlete meghíúsult. Olaszország pedig hamarosan az önálló kezdeményezés lehetőségét is elveszítette.

A szövetségesek 1943-as szicíliai partraszállása mélyreható politikai változásokat hozott Itáliában. III. Viktor Emánuel király lemondatta Mussolinit a miniszterelnöki funkcióból, és Pietro Badoglio marsall vezetésével új kormány alakult. A fasiszta vezért fogságba ejtették, majd a Gran Sasso börtönébe zárták. Csak német segítséggel szabadulhatott ki, és a németek által megszállt Észak-Itáliában Berlinnek alárendelt bábállamot hozott létre. A Salói Köztársaság azonban már semmiben sem emlékeztetett a régi, fasiszta Olaszországra, és csak addig állhatott fenn, amíg a németek jelen voltak a térségben. Számos, az észak-olasz Alpokba menekült fasiszta politikus és pártfunkcionárius azonban továbbra is fanatikusan hitt a majdani *egységes európai fasiszta-nemzetiszocialista blokk* létrehozásának lehetőségében. A háború vége felé maga Mussolini is egyre többször beszélt az egységes Európáról, és annak meghíúsulásáért a németeket tette felelőssé. A nemzetiszocialista eszméket túl radikálisnak minősítette, és egyértelműen a német totalitarizmust okolta a kontinentális fasiszta szuperállam gondolatának bukásáért (Németh 2001. 424–425.).

8.3. Az ellenállási mozgalmak Európa-eszméje

Európa egyesülésének eszméje a második világháború idején nemcsak a náci és a fasiszta propagandában jelent meg, hanem az *ellenállási mozgalmak illegális szervezeteinek* programjaiban is. Ezek azonban nem váltak általánosan ismertté, hiszen a Németországban, Olaszországban és a megszállt államokban működő ellenállásban csak a lakosság kis része vett részt, és a különböző csoportoknak – a lelepleződés veszélye miatt – tevékenységüket titokban kellett végezniük. Emellett az ellenállási mozgalmak időbeni menete is különbözött: míg Olaszországban már 1924-től szerveződtek, addig Németországban csak 1933 után és a megszállt

országokban jobbra csak a háború kitörését követően. Elsősorban kisebb értelmiségi csoportok fogalmaztak meg világnézetileg megalapozott ellenprogramokat a totalitárius államközpontú berendezkedéssel szemben.

Az ekkor nagy számban született, európai egységesülést szorgalmazó elképzelés között említhető a francia *Combat* (Harc) című illegális lapban közölt több írás, amelyekben már 1941-ben „európai kereszties hadjáratot” hirdettek a náciizmus ellen. Ez év őszétől, a német megszállás kegyetlenkedései folytán, Franciaországban felerősödött az ellenállási mozgalom. 1942 novemberéig már hat nagyobb ellenállási csoport működött az országban, és összehangolásuk érdekében 1943 májusában csúcspontosság jött létre *Conseil National de la Résistance* (Az Ellenállás Nemzeti Tanácsa) név alatt. A mozgalom különböző szárnyai azonban szervezetileg továbbra is egymástól elkülönülve működtek. Ennek ellenére külpolitikai jövőcéljuk megegyezett: *az európai föderáció megalakításáért küzdöttek* (Durand 2008. 143–145., 173–176.).

Ugyanakkor Németországban, Hitler hatalmának látszólagos csúcspontján, 1941-ben a „kreisau kör” a nemzetiszocializmus hamarosan bekövetkező bukását hirdette, egy összeurópai szövetséges állam létrehozását sürgetve. Külpolitikai programjában a kör az európai népek önkéntes, demokratikus föderációját, a nemzetállamok leépítését és a föderatív európai együttműködés kiépítését követelte. A még 1941 áprilisában kiadott *Moltke-memorandum* a kreisau kör legfontosabb dokumentuma volt, amelyben a szerzők azt a gondolatot fejtették ki, hogy a fasiszmusban valójában a nemzetállam szabadjára eresztett agresszivitása testesült meg, és ily módon önmagát változtatta történelmi anakronizmussá (Németh 2001. 485–486.).

Mindezek mellett talán a legismertebb és *a legnagyobb befolyással bíró ellenállási mozgalom az olaszországi politikai börtönökben alakult ki*. Koncentrációs táborok hiányában az olasz politikai foglyok viszonylag szabadabb légkörben éltek, mint német társaik, és a börtönök falai között akár szabadon vitázhattak is. Az *olasz föderalisták* legfontosabb csoportja, ennek megfelelően, a Tirrén-tengeri Ventotene szigetén működő politikai börtönben alakult meg *Altiero Spinelli* (1907–1986),³² *Ernesto Rossi* (1897–1967)³³ és *Eugenio Colorni* (1909–1944)³⁴ vezetésével. Programjukat még a háború évei alatt Spinelli dolgozta ki, és *Ventotene Manifesto* (Ventotenei nyilatkozat) címmel Eugenio Colorni adta ki 1944 januárjában. A mű központi gondolata az volt, hogy a saját fejlődését mindenek fölé emelő nemzetállam a 20. században az emberi méltóságot és szabadságot sodorta veszélybe. Ezért elérkezett az idő arra, hogy az államok új „társadalmi szerződést” kössenek egy-

32 Olasz jogász, kommunista, majd szocialista párti politikus, 1970–1976 között a közösségi belpolitikáért felelős európai biztos, 1976–1986 között európai parlamenti képviselő.

33 Olasz újságíró, politikus, gazdaságtudós.

34 Olasz filozófus, egyetemi tanár, szocialista párti politikus, az olasz antifasiszta mozgalom mártírja. Egy német rajtaütés során, 1944. május 28-án Rómában vívott tűzharc alatt szerzett sérüléseibe halt bele.

mással, és közös megegyezés alapján elfogadjanak egy felsőbb hatalmat. Érvelésük szerint Európa egységesülésének ez az egyetlen módja. A nyilatkozat egy olyan *föderatív Európa* létrehozását szorgalmazta, amelybe *Németországot is bevonnék*, de csak akkor, ha politikai berendezkedésében demokratikussá válik. Spinelli és társai programjukban *közös hadsereg* felállítását hirdették, illetve olyan *vegyes felépítésű gazdasági rendszert* dolgoztak ki, amely egyenlő mértékben támaszkodott az állami és a magántulajdonra. A Ventotenei nyilatkozat egyik gyenge pontja az volt, hogy Nagy-Britannia és a Szovjetunió Európához fűződő viszonyát nem tárgyalta, kihagyásukat vagy bevételüket a kontinentális közösségbe szándékosan nyitott kérdésnek hagyta. Mindenesetre a világháború után, szinte természetesen, ez a nyilatkozat lett az olasz föderalisták legfontosabb ihlető forrása (Németh 2001. 485.).

Az ellenállási mozgalmak tervezetei végső soron nem annyira egyediségükben, mint inkább *bizonyos tendenciák közös megjelenítésében* voltak figyelemre méltóak. Programpontjaik között *három fő motívum* szerepelt: a *fasiszta vagy nemzetiszocialista megszállás eltörlése*, a *demokrácia és az emberi jogok védelmének visszaállítása* és *egy általános európai rendezés az újabb háború elkerülésére*. E három cél azután számos formában jelentkezett. A kommunista ellenállás, de a szocialista csoportok is a nemzeti szuverén államok visszaállítását hirdették, a „nemzetiek” pedig ugyanakkor egy laza európai föderációt vagy konföderációt szorgalmaztak, amely kiegyenlítő erőként léphetne fel az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió politikai és gazdasági befolyásával szemben (Gazdag 1999. 18.).

A föderalisták a világháború kitöréséért a szuverén nemzetállamok rendszerét kárhoztatták, és a jövőben olyan önkéntes kontinentális föderatív unió kialakítását képelték el, amelyben az államközi versengés természetesen megszűnne. Felvetették azt a gondolatot, hogy a háború és a béke kérdése a katonai és gazdasági problémák *nemzetek feletti szervezetek* hatáskörébe kerüljön, valamint hogy az egyesült föderatív Európa egy globális szervezet szerves része legyen. Ez utóbbi már nemzetközi méretekben válhat alkalmassá az általános béke, a demokrácia és az emberi jogok védelmezésére. Olyan megfelelő kompetenciákkal felruházott nemzetközi autoritás létrehozását tartották szükségesnek, amely radikálisan túllep majd a Nemzetek Szövetségének tehetetlenségén, és végeredményben képes a jövőben a totalitárius rendszerek újjáéledését megakadályozni. Arról azonban, hogy a megalakítandó világsszervezet hogyan és milyen mértékben tudná kordában tartani a nemzetállamokat, a föderalista tervezetekben erősen megoszlottak a vélemények. Egyesek *szuperállamot*, mások *föderális világsszervezetet* képzeltek el, és az *Európai Egyesült Államok gondolata* is számos formában felmerült. A lengyel ellenállásban például többször említették, hogy „Európa Szabad Népeinek Unióját” kellene felépíteni, a holland programokban „Európai Föderáció” és „Európai Igazgatóság” szerepelt, míg a francia csoportok dokumentumai egy gazdasági unió lehetőségét vetették fel (Gazdag 1999. 18–19.). Ugyanakkor belpolitikai téren a

föderalisták egybehangzóan az állam szerepének csökkentéséért, a *decentralizációért* és a *helyi autonómiák létrehozásáért* szálltak síkra (Németh 2001. 484., 488–490.). Ezen továbbmenve, az egyik leglelkesebb olasz föderalista, *Luigi Einaudi* (1874–1961)³⁵ először vetette fel azt az ötletet, hogy a leendő egyesült Európát ne államok, hanem *régiók* alkossák. Az államhatárok lebontása után születő *régiók Európájának* gondolata első ízben ekkor fogalmazódott meg konkrét formában.

Az, hogy a különböző elszigetelt és állandóan üldözésnek, lelepleződésnek, valamint a felszámolás veszélyének kitett ellenállási mozgalmak jobbra azonos elveket hangoztattak, figyelemre méltó egybeesést jelent. Európában a második világháború pokla egyértelműen a nemzetek közötti megbékélés szükségességét, az egyesülés, a föderáció gondolatát állította előtérbe, és felgyorsította a kontinens politikai egyesülésének folyamatát. Az európai egység eszméje, mint a háborúból és az esztelen önpusztításból kivezető út lehetősége, egyre inkább általánossá vált, és ellentétben a korábbi századokkal, már nem csak egyes filozófusok, politikai gondolkodók és idealisták eszményképében jelentkezett.

Természetesen e gondolatnak továbbra is számos ellenzője akadt. Magában az ellenállási mozgalomban is a kommunista csoportok egyöntetűen elvetették a föderatív unió gondolatát, és helyette a háború előtti szuverén nemzetállami rendszer visszaállítása mellett érveltek. Az ellenállást nemzeti jellegűnek minősítették, a háborúért való felelősséget pedig egyedül a német nemzetiszocializmusra hárították. Ez a hozzáállás Sztálin akkori titkos direktíváit tükrözte, aki a Szovjetunió hatalmi befolyását ki akarta terjeszteni Európának a Vörös Hadsereg által felszabadított részére. Ezért mindenféle európai összefogást elvetett, mert azokban világhatalmi terveinek gátjait vélte felfedezni (Németh 2001. 484.). Emellett a kontinens leendő egyesülésének útjában jelentős akadályt képezett az a tény is, hogy az európai államok önerejükben képtelenek voltak megszabadulni a német uralomtól, és a győzelemben a döntő szerepet kétségtelenül az Amerikai Egyesült Államok, illetve a Szovjetunió hatalmas katonai erőfeszítése játszotta. Viszont a két szuperhatalom egyike sem támogatta az önálló erő képviselő, egyesült Európa gondolatát éppen akkor, amikor ez először fogalmazódott meg több oldalról is egyöntetűen.

35 Olasz újságíró, közgazdász, liberális párti politikus, 1945–1948 között az Olasz Nemzeti Bank elnöke, 1948–1955 között Olaszország második köztársasági elnöke.

9. A HIDEGHÁBORÚ KIALAKULÁSA ÉS A NYUGAT-EURÓPAI EGYSÉG FELÉ TETT ELSŐ LÉPÉSEK 1945 ÉS 1950 KÖZÖTT

9.1. A második világháborúban győztes hatalmak Európa-tervei

A második világháború évei alatt mind a nyugati szövetségesek, mind a Szovjetunió terveiben szerepelt az európai egység egy bizonyos formája. Míg azonban az Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia jövőképében egy önkéntes alapon szerveződő, szabad államokból álló, gazdasági közösségre épülő Európa képe bontakozott ki, addig a szovjet vezetés hegemonikus rendszerű, egységes befolyási övezet létrehozásának lehetőségében gondolkodott.

Az egységesülés felé az első konkrét lépést Nagy-Britannia már 1940. június 16-án megtette, amikor Winston Churchill brit miniszterelnök felajánlotta a Wehrmacht csapásai alatt összeomlóban lévő Franciaországnak egy közös parlamenttel rendelkező brit–francia nemzet felépítését, amely a további európai föderáció csírája lenne. A francia kormány azonban mereven visszautasította a brit kezdeményezést, és a hamarosan bekövetkező vereség után a gondolat természetesen tárgyalanná vált (Németh 2001. 525.). A német bábállamként létrejövő ún. Vichy-Franciaország diplomáciai kapcsolatai megszakadtak Nagy-Britanniával, és az angol–francia közlekedés gondolata csak Németország 1945-ös veresége után merült újból fel.

Ezzel szemben Moszkva a háború alatt, majd az azt követő években is mindvégig elvetette az európai föderáció gondolatának minden formáját, azokat a Szovjetunió elleni burkolt fenyegetésnek tekintve. Sztálin – aki tiszta nemzetállami kategóriákban gondolkodott – alapvetően az egész közép- és kelet-európai térséget orosz érdekszférának tartotta, és még a regionális egységterveket is elutasította. Ennek megfelelően Vjacseszlav Molotov külügyi népbiztos már az 1943. októberi moszkvai külügyminiszteri konferencián lesöpörte a tárgyalóasztalról a brit föderációs elképzeléseket (Németh 2001. 527., 551.). Churchill csak annyit tudott elérni, hogy London székhellyel felállítottak egy angol–amerikai–szovjet tagokból álló *Európai Tanácsadó Bizottságot* (*European Advisory Commission – EAC*), amely a háború utáni Európa sorsának tervezésére és a három győztes nagyhatalom együttműködésének biztosítására volt hivatott (Németh 2001. 552.).

Ugyanakkor az amerikai vezetés sem volt egyöntetűen híve egy európai föderációnak. Elsősorban Cordell Hull³⁶ (1871–1955) külügyminiszter ellenezte az öreg

36 Nobel-békedíjas amerikai demokrata párti politikus, 1931–1933 között az Egyesült Államok szenátora, 1933–1944 között külügyminiszter.

kontinens egyesülésének gondolatát, mert abban a háború utánra tervezett egységes világrend, a roosevelti „One World”-koncepció³⁷ megbontásának kísérletét látta. Emellett úgy vélte, hogy egy egységes Európa keresztezné a megalakítandó közös világszervezet, a majdani ENSZ univerzalizmusát is. Végül pedig legfőbb ellenérvként azt hozta fel, hogy a belső kereskedelmi gátak lebontása következtében hosszú távon kialakuló, egységes európai gazdasági tömb az Amerikai Egyesült Államok erőteljes riválisává válhatna (Németh 2001. 527.).

Franklin D. Roosevelt elnök már 1943 novemberében, a teheráni konferencián lényegében hivatalosan is jóváhagyta Sztálin Kelet-Európára vonatkozó célkitűzéseit. Így próbálta megtartani a szovjeteket a németellenes szövetségben, figyelembe véve a befolyási övezetek tekintetében megmutatkozó, energikus szovjet álláspontot. Ezzel azonban legfontosabb nyugati szövetségese, Churchill számításait húzta keresztül, és a britek EAC-re épített tervei már kezdettől hiábavalóknak bizonyultak. A háborút ténylegesen eldöntő két új szuperhatalom, az USA és a Szovjetunió ugyanis valójában Nagy-Britannia nélkül is egyezségre jutott, hogy a jövő globális politikai életében nem engedélyeznek önálló súlyt Európának. A kérdés 1943 végétől már csak az volt, hogy mennyire lesz megosztott Európa, illetve hogy hol húzódik majd a választóvonal.

A Szovjetunióval szembeni jelentős területengedményekért cserébe azonban az Egyesült Államok ragaszkodott Kelet-Európa szabadságának megőrzéséhez. Washington számára elfogadhatatlan volt e térség államainak Moszkva általi bekebelezése, illetve leigázása. Ezt az amerikai álláspontot tükrözte az 1945. februári jaltai konferencián elfogadott Nyilatkozat a felszabadított Európáról is, amelyben a roosevelti vezetés a háború utáni Európa számára általános demokratizálódási folyamatot írt elő (Mezei 2001. 31.). Bár a jaltai konferencián Sztálin megígérte, hogy Kelet-Európában biztosítja a szabad választásokat, és hogy nem fogja saját belpolitikai rendezőelvéit az uralma alá kerülő államokra rákényszeríteni, a felajánlott nyugati felügyeletet mégis mereven elutasította.

9.2. Kelet és Nyugat szembefordulása

A hitleri Németország ellen 1941 végétől fokozatosan kialakuló antagoniztikus kooperáció a nyugati szövetségesek és a Szovjetunió között csak addig állt fenn, amíg a közös ellenség, a nemzetiszocialista Németország létezett. A természetellenes szövetség felbomlása ezért a második világháború után szinte azonnal

37 „Egy(séges) világ”-elmélet, az Amerikai Egyesült Államok vezetésének a második világháború végére kikristályosodott politikai-gazdasági stratégiája, amely politikailag, de főleg gazdaságilag egységes, új világrendszert képzelt el a náci Németország és szövetségeseinek legyőzése után. Ebben az USA játszott volna a vezető szerepet, és – eltérő politikai, társadalmi, gazdasági rendszere ellenére – a Szovjetunió is megmaradt volna szövetségesnek. A koncepció az 1945 után kibontakozó hidegháborús körülmények között nem valósulhatott meg. Helyette a bipoláris szembenállás több mint négy évtizeden át fennálló globális rendszere épült ki.

megkezdődött. A két nagy győztes szuperhatalom, az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió hamarosan szembefordult egymással, és eközben Európát is kettészakította. Az új amerikai elnök, Harry S. Truman már Németország legyőzése után, az 1945. július 17. és augusztus 2. között tartott potsdami konferencián közölte Sztálinnal, hogy országa új, pusztító erejű fegyver birtokában van. A Hirosimára 1945. augusztus 6-án, majd Nagaszakira augusztus 9-én ledobott atombomba egy új kor hajnalát jelezte. Ettől kezdve az Egyesült Államok és a Szovjetunió között világméretű hatalmi versengés indult meg, ami nagy hatással volt Európa további sorsára.

Nagy-Britannia – bár a győztesek között volt – 1945 után egyértelműen elvesztette világhatalmi státusát, és el kellett ismernie, hogy a másodlagos hatalmi tényezők sorába süllyedt. Churchill azonban, akinek 1945. július 27-től meg kellett válnia a miniszterelnöki posztból, Nagy-Britannia vezető szerepét önként feladni nem volt hajlandó. Ezért már a háború utáni években, lelkes föderalistaként, egyre többször sürgette Európa egységesülését. Az új Európát Nagy-Britannia szellemi irányítása alatt képzelte el. A kontinentális egység megvalósulása esetén egy „harmadik erő” létrehozásában reménykedett elsősorban a Szovjetunióval, de részben az Amerikai Egyesült Államokkal szemben is. Ezáltal ugyanakkor elérhetőnek tartotta az öreg kontinens kimaradását egy esetleges újabb világméretű konfliktusból.

Ebből az alaphelyzetből kiindulva, Churchill 1946-ban két történelmi fontosságú beszédet is tartott. Először 1946. március 5-én, az amerikai *Fultonban*³⁸ Európa kettészakadására hívta fel a figyelmet. A szovjet világháborús katonai előrenyomulás során birtokba vett Kelet-Európa megmentését sürgetve, ekkor használta először az azóta történelmi fogalomként vált „vasfüggöny” (Iron Curtain) kifejezést, ekképpen: „A Balti-tenger mellett fekvő Stettintől az Adriai-tenger mentén fekvő Triesztig vasfüggöny ereszkedik le Európára. E vonal mögött vannak Közép- és Kelet-Európa régi államainak összes fővárosai – Varsó, Berlin, Prága, Bécs, Budapest, Belgrád, Bukarest és Szófia. Mindezek a híres városok és országuk lakossága a szovjet szférában fekszik, és valamilyen formában alá vannak vetve nemcsak a szovjet befolyásnak, hanem Moszkva egyre nagyobb mértékű ellenőrzésének” (Mezei 2001. 122.). A korszakkal foglalkozó történészek jelentős része ma is a hidegháború kezdetét – nem véletlenül – ehhez a nagy hatású beszédhez köti. Emellett viszont az európai egység szemszögéből talán még fontosabb volt Churchill második, a *zürichi egyetemen* 1946. szeptember 19-én elmondott beszéde, amelyben a francia–német történelmi kiegyezést sürgette, miközben az európai kormányokat egy önkéntes szövetségen nyugvó *Európai Egyesült Államok* megteremtésére hívta fel. A föderalizmus egyik legbefolyásosabb európai hívének számító korábbi brit miniszterelnök kifejtette, hogy: „Minduntalan arra kell törekednünk, hogy növeljük és bővítsük az ENSZ erejét. E világkoncepció szellemében és értelmében kell újrateremtenuk az európai családot egy olyan

38 Város az USA Missouri szövetségi államában. Winston Churchill a helyi Westminster College-ban tartotta meg híres beszédét.

regionális struktúra formájában, amelyet, ha úgy tetszik, Európai Egyesült Államoknak nevezünk. Az első lépés az Európa Tanács megalakítása. [...] Ebben a sürgető feladatban Franciaországnak és Németországnak kell magához ragadnia a kezdeményezést. Nagy-Britannia, a Brit Nemzetközösség, a hatalmas Amerika és, bízom benne, Szovjet-Oroszország – mert ez lenne az igazi – az új Európa barátai és támogatói kell hogy legyenek, lándzsát törvén az élethez és a ragyogáshoz való joga mellett. Ezért mondom Önöknek: Támadj fel, Európa!” (Mezei 2001. 419.)

Churchill 1946-os beszédei nagy visszhangot keltettek az öreg kontinensen és szerte a világon. Mindazonáltal a legfontosabb nagyhatalmak döntéshozóit nem győzték meg az európai egység e formájának létjogosultságáról. A kontinens megosztottságának tényét senki sem kérdőjelezte ugyan meg, de Franciaországban sokan ellenezték a németekkel való együttműködés gondolatát, az Egyesült Államokban túl ambiciózusnak minősítették az elképzelést, a Szovjetunióban pedig alapvetően ellenszenvvel viseltettek a kontinentális egység tervével szemben (Maller 2000. 73.).

9.3. A kelet-európai szovjet befolyási övezet kiépítése

Az eredeti szándékkal ellentétben Churchill beszédei nem a kontinentális egyesülés folyamatát, hanem éppen Európa kettészakadását gyorsították fel. Sztálin vezetésével ugyanis a Szovjetunió 1946 és 1948 között fokozatosan kiépítette közép- és kelet-európai befolyási övezetét, amelynek magját – földrajzi helyzete és lakosságának száma miatt – Lengyelország alkotta. Ez volt az első európai ország, amelyet szovjetizálva, Moszkva szatelitállammá alakított át. A kelet-európai blokk konszolidálásának útját a Kreml abban látta, hogy elsőként Lengyelországból, majd a többi befolyása alatt álló államból is ún. *népi demokráciákat* alakítson ki. Ezt az államformát viszont csak átmenetinek tervezte, és arra használta fel, hogy keretében a helyi kommunista pártok, más pártokkal szövetségben, fokozatosan átvegyék a hatalmat a belpolitikai életben. Meghamisított választások sorozatával, sőt erőszakkal és megfélemlítésekkel is, a kelet-európai kommunista és munkáspártok rövid idő alatt egyre befolyásosabbakká váltak, mígnem 1947 és 1949 között minden szovjet befolyás alatt álló kelet-európai államban: Lengyelországban, Csehszlovákiában, Magyarországon, Romániában, Bulgáriában és Albániában magukhoz ragadták a hatalmat. Ebből a szempontból külön eset volt Jugoszlávia, amelyet saját erőből, a nemzeti ellenállókkal is leszámolva, a Josip Bros (Tito) által vezetett, helyi kommunista partizánok többéves harc során szabadítottak fel a német megszállás alól. A jelentős balkáni ország – a Wehrmacht 1944 végi gyors kivonulása miatt – elkerülte a szovjet megszállást, és így később az orosz hatalmi övezetbe is csak névleg integrálódott (Rotschild 1996).

A közvetlen befolyása alá került szatellitállamok védelmezőjeként fellépve, Moszkva hamarosan jogot formált a közép-kelet-európai országok külpolitikájának irányítására is. A háború utáni első három évben, 1948-ig a Szovjetunió és a népi demokráciák, illetve a népi demokráciák egymás között kétoldalú szerződések sorát kötötték meg, amelyek a keleti hatalmi tömb vázát képezték. Ezek a „barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződések”, illetve kulturális egyezmények azonban nem váltak a népi demokráciák közötti többoldalú szerződésrendszerre, és így a népi demokráciák egymás közötti kapcsolatai egyik esetben sem lehettek olyan szorosak, mint a Szovjetunió és egyes népi demokráciák közöttiek. A három legfontosabb szerződést a szovjetek még a háború alatt megkötötték Csehszlovákiával (1943. december 12.), Jugoszláviával (1945. április 11.), illetve „felszabadítása”, pontosabban szovjet elfoglalása után nem sokkal Lengyelországgal (1945. április 21.). A Jugoszláviával aláírt szerződés négy évvel később semmissé vált. A korábban német szövetséges Magyarországot, Romániát és Bulgáriát pedig hivatalosan csak 1948-ban vonták be a szovjet dominanciájú szerződésrendszerbe, miután 1947. február 10-én aláírták békeszerződéseiket. Még ugyanabban az évben, 1948-ban a Szovjetunió hasonló értelmű barátsági szerződést kötött Finnországgal is, viszont az északi állam sosem került olyan szoros függésbe Moszkvától, mint a közép-kelet-európai országok (Németh 2001. 556–557.).

Az alig pár év leforgása alatt kiépülő kelet-európai szovjet szatellitrendszer az Elbától keletre eső európai területeken ellehetetlenítette a kontinentális egység gondolat kibontakozását, holott erre vonatkozóan több ígéretes kezdeményezés is felmerült. Az európai egységtervek kelet-európai megfogalmazóit azonban kivétel nélkül meghurcoltatás vagy kényszerű emigráció sújtotta. Szemléletes példa erre magyar vonatkozásban Bibó István politikus és egyetemi tanár sorsa, akit – többek között az európai egységről vallott nézetei miatt – előbb 1949-ben professzori státuszától és állásától fosztottak meg, majd az 1956-os forradalom és szabadságharcban játszott szerepe miatt 1957-ben többévi börtönre ítélték. A Bibóhoz hasonló meghurcoltatást, az európai egység kérdéséről és a nagyhatalmak konfliktusainak békés megoldásáról szóló írásai miatt, Auer Pál, Magyarország párizsi követe csak az önkéntes emigráció vállalásával kerülhette el. Nagy Ferenc miniszterelnök 1947-es lemondása és Nyugatra távozása után Auer is lemondott és Franciaországban maradt.

9.4. A nyugat-európai integráció politikai-gazdasági megalapozása

A kommunizmus látványos ráerőltetése az öreg kontinens keleti felére nem került el az Amerikai Egyesült Államok figyelmét. Végül is kijelenthető, hogy a szovjet hatalmi övezet gyors kiépítése hozta lendületbe a nyugat-európai integrációt is. Így Washington Európa-politikájában – mondhatni kényszerűségből – 1947

első felében radikális változás állott be. Az egyesült európai tömb létrehozásának gondolatát Truman elnök már nem ellenezte, és a roosevelti hagyományokkal szemben új stratégiát alakított ki. A később *Truman-doktrína* néven ismertté vált, hivatalosan *Feltartóztatás (Containment) politikája* elsősorban a Szovjetunió „megfékezésére” törekedett, és ennek sikere érdekében egy európai összefogást hasznosnak ítélte meg. Ahogy az Egyesült Államokban, úgy Nyugat-Európa egészében is ekkor még szinte kizárólag Nagy-Britannia vezetésével képzeltek el a létrehozandó európai integrációt, amelybe elvileg az összes nem szovjet érdekszférába eső országot beleértették. Az egyesülési koncepciók között ez az elképzelés lett azután az ún. „Nagy Európa-gondolat” alapja. A föderalista eszmék követőinek mélyszéles kiábrándulására azonban az 1945 júliusa óta hatalmon levő angol munkáspárt, élén Clement Attlee miniszterelnökkel nem kívánt föderációt. Churchill minden igyekezte ellenére a hivatalos brit politika elhatárolódott az általános európai egységesüléstől (Balogh 2000).

Eközben a Truman-doktrína gazdasági oldalaként 1947. június 5-én Washington meghirdette az *Európai Újjáépítési Programot (European Recovery Program – ERP)*, azaz közismertebb nevén a *Marshall-tervet*. Az ötlet George C. Marshall (1880–1959) tábornok, volt vezérkari főnöktől, ekkor az Egyesült Államok külügy-miniszterétől származott, aki eredetileg gazdasági segély formájában, 13,946 milliárd dollár értékben szándékozott árut (javarészt nyersanyagokat és ipari termékeket) szállítani a háborúban legyöngült, éhező Európának (Mezei 2001. 253–255.). Az amerikai támogatást felajánlotta a Szovjetuniónak és a közép-kelet-európai államoknak is. Sztálin azonban, a diktatorikus rendszerek fellazulásától és befolyási övezetének felbomlásától tartva, elutasította az amerikai kezdeményezést, és a hatalmi övezetében lévő országoknak – elsősorban a részvételi szándékukat kinyilvánítani készülő Lengyelországnak és Csehszlovákiának – is megtiltotta a programba való bekapcsolódást (Mezei 2001. 268–272.).

Az Egyesült Államoknak így nem sikerült elérnie azt a célt, hogy az egyre nyomasztóbb szovjet befolyás alatt álló államokat legalább gazdaságilag összekapcsolják a nyugat-európai rendszerbe. Ezzel szemben végül az a 16 nyugati ország és Jugoszlávia, amely részesült az amerikai segélyben, látványos fejlődésnek indult, és néhány év alatt véghezvitte a háború utáni gazdasági újjáépítést. Elsősorban a legnagyobb összegekben részesülő Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és a nyugati német megszállási övezetek lendültek fel gazdaságilag. Ez volt a háború utáni ún. nyugatnémet gazdasági csoda alapja. Ezzel szemben a segélyből kimaradó keleti blokk országai nemhogy felzárkóztak volna a Nyugathoz, de jócskán lemaradtak tőle.

Nyugat-Európa gazdasági újjáépítésében ugyanakkor, a Marshall-segély mellett, jelentős szerepet játszott a még 1944. július 1. és 22. között zajló *Bretton Woods-i konferencia* határozatai alapján létrehozott *Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank (International Bank for Reconstruction and Development – IBRD)*, amely napjainkban a Világbank egyik intézménye, valamint a *Nemzetközi Valutaalap (International Monetary Fund – IMF)*, amelyek jelentős kölcsönöket nyújtot-

tak és a nagy gazdasági beruházások számára kellő pénzügyi háttérrel biztosítottak. A kereskedelmi kapcsolatok kiszélesítésében és a nyugati világ kereskedelmének liberalizálásában pedig meghatározó jelentőségű volt az ugyancsak a Bretton Woods-i rendszer részeként 1948-ban létrehozott Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény (*General Agreement on Tariffs and Trade – GATT*),³⁹ amelynek az Amerikai Egyesült Államok mellett alapító tagjai a Marshall-segélyben részt vevő nyugat-európai országok lettek (Gilincsek 2003. 149–158.).

A Washington által kezdeményezett egységes európai újjáépítési program keretén belül a Marshall-segély által nyújtott hitelek szétosztását egy újonnan felállított kormány szerv, a *Gazdasági Együttműködési Hivatal (Economic Cooperation Administration)* végezte, együttműködve a kormányközi formációként 1948. április 16-án létrehozott európai partnerével, az *Európai Gazdasági Együttműködés Szervezetével (Organization for European Economic Cooperation – OEEC)*. A cél rövid távon az újjáépítés elősegítése, az ez irányú gazdasági programok összehangolása és ellenőrizhetősége, illetve a kereskedelmi korlátozások felszámolása, hosszú távon pedig egy *egységes európai gazdaság* megalapozása volt. Az amerikai pénzsegélyek azonban nem az OEEC-hez, hanem egyenesen a nemzeti kormányokhoz érkeztek, ezért a szervezet nem tudott föderális irányító intézménnyé válni. Az európai egységet így végül nem a szerves, államfölötti integráció irányába indította el, hanem ehelyett a kormányközi megállapodásra építő és a tagállamok önállóságát megőrizni óhajtó *konföderalisták* elképzelését intézményesítette. Az első évek sikerei után, az OEEC 1961-től *Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezetként (Organization for Economic Co-operation and Development – OECD)* folytatta tevékenységét, és kilépve a szűk európai keretek közül, mára már 36 tagú szemiglobális nemzetközi intézménnyé vált (Maller 2000. 121.).

9.5. A kelet-európai szervetlen integráció intézményi háttérének kiépülése

A Szovjetunió a Marshall-segély ellensúlyozására és a közép-kelet-európai országok függőségének erősítésére 1947. szeptember 22-én a lengyelországi *Szklarska Poręba*⁴⁰ konferenciát hívott össze, és ott megalapította az ún. *Kominformot (Kommunista és Munkáspártok Tájékoztatási Irodája)*⁴¹ (Mezei 2001. 276–283.). A Tito vezette kommunista Jugoszláviát, mivel egyfelől részt vett a Marshall-tervben, másfelől pedig felvetette egy balkáni, regionális, jugoszláv–albán–bolgár

39 1995. január 1-től Kereskedelmi Világszervezet (World Trade Organization – WTO) név alatt mint az ENSZ szakosított intézménye működik. A globális intézménynek jelenleg 164 tagállama van.

40 Város Lengyelország délnyugati részében, az Alsó-sziléziai vajdaságban. Népszerű üdülőhely.

41 A szervezet mindössze hat éven keresztül, Sztálin 1953-ban bekövetkező haláláig működött.

föderáció létrehozásának tervét, amely ráadásul egyenlő státusú partnere, de nem alárendeltje lett volna a szovjet hatalomnak, Sztálin 1948 nyarán kizárta a Kominformból és egyben a szovjet tömbből is (Székely 2000).

A zsdanovi⁴² „két tábor” elméletének megfelelően 1948-tól megkezdődött az államközi kapcsolatok radikális átalakítása, a szovjet blokk és a nyugati világ közötti szembenállás alapján. Moszkva, a *szervetlen integráció* modelljét alkalmazva, saját irányítása alatt álló kelet-európai gazdasági térséget hozott létre, amelynek kiépítésében elsősorban az 1949. január 25-én felállított *Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsára* (KGST) támaszkodott. Az új nemzetközi szervezet, a Szovjetunió mellett, hét szocialista ország: Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Románia, Bulgária, Albánia és a néhány hónap múlva, 1949. október 7-én megalakuló Német Demokratikus Köztársaság (NDK) gazdaságának összehangolását tűzte ki célul. A közös gazdasági intézménybe – a Sztálin által renitensnek tartott – Jugoszláviát csak jóval később, 1965-ben vették fel, és akkor is kizárólag társult tagként. Moszkva globális súlyát mutatja ugyanakkor az a tény, hogy a KGST-t egy idő után Európán kívüli országokra is kiterjesztették: 1962-ben Mongóliára, 1972-ben Kubára és 1978-ban a Vietnámi Demokratikus Köztársaságra is. Így viszont a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa nem válhatott szorosan vett európai intézménnyé, és a kontinens keleti felének országait nem volt képes valódi regionális gazdasági szövetségbe tömöríteni. A KGST mindvégig Moszkva külgazdasági eszköze maradt, és integrációs szervezet helyett a szovjet kereskedelmi politika fő csatornájaként működött (Toth 2014. 69.).

9.6. Az első nyugati integrációs intézmények megalakulása 1948–1949-ben

A Marshall-segély kétségtelen sikere ellenére kezdetben Nyugat-Európában sem alakult ki egy átfogó integrációra épülő szövetség. Ezekben az átmeneti években mindössze regionális, kifejezetten gazdasági jellegű, vámuniós tervezetek merültek fel, amelyek azonban sorra megbuktak. A kudarcba fulladt kísérletek között említhető például Franciaország és Olaszország 1948. márciusi vámuniós terve, a francia–olasz–Benelux vámuniós tervezet (FRITALUX), illetve a Nagy-Britannia és a skandináv államok között megvalósítandó vámunió ötlete is (Gazdag 1999. 34.). Mindenesetre az elvetélt próbálkozások önmagukban már előre jelezték a gazdasági egységesülés egyre égetőbb szükségét, azt a felismerést, hogy a hidegháborús viszonyok között Nyugat-Európának a túléléshez feltétlenül egyesülnie kell.

Az első, gazdasági téren megvalósuló, ténylegesen is sikeres integrációs kezdeményezés Nyugat-Európában végül a *Benelux államok vámuniójának* megte-

42 Andrej Alekszandrovics Zsdanov (1896–1948) szovjet kommunista politikus, kultúrpolitikus, párthivatalnok. Ő fektette le a szovjet részről a Kelet és a Nyugat hidegháborús szembenállásának elméleti alapjait.

remtése volt. Hollandia, Belgium és Luxemburg 1948. január 1-től eltörölte az egymás közötti vámokat, és közös külső tarifákat alakított ki (Herencsár et al. 2006. 123.). Ez a lépés a későbbiekben rendkívül fontosnak bizonyult, mivel az 1948. március 17-én megkötött *brüsszeli öthatalmi szerződés* alapja lett. Ebben már – a Benelux államok mellett – részt vett Nagy-Britannia és Franciaország is, majd kissé később a Német Szövetségi Köztársaság és Olaszország is csatlakozott hozzá. A kibővített szerződés kiterjedt most már a gazdasági, szociális és kulturális együttműködésre, valamint az önvédelem területére. A brüsszeli szerződés tehát egyben *regionális együttműködési egyezmény* és *kölcsönös segítségnyújtási paktum* is volt, amely legfőbb céljaként egy esetleges szovjet agresszióval szembeni közös védelem megszervezését határozta meg. A nyugat-európai regionális szerződés igazi értékét és egyben különlegességét viszont elsősorban éppen átmenetisége adta. Az aláírók ugyanis már a szerződés születésekor tisztában voltak azzal a ténnyel, hogy egész Nyugat-Európa védelme megoldhatatlan az Amerikai Egyesült Államok katonai részvétele nélkül (Németh 2004. 40–43.).

A Szovjetunió fenyegető fellépése és az 1948-ban kitörő első berlini válság⁴³ nyomán jelentősen növekvő nyugat-keleti feszültség, majd szembenállás következtében az Egyesült Államok már 1948 végén hajlandónak mutatkozott egy átfogó, az egész észak-atlanti térség békéjére felügyelő katonai, politikai szövetség létrehozására. Végül a nyugat-európai nagyhatalmakkal egyeztetve, 1949. április 4-én, Washingtonban *tizenkét alapító tagállam* létrehozta az Észak-atlanti Szerződés Szervezetét (*North Atlantic Treaty Organization* – NATO). Az alapító tagállamok között, az Amerikai Egyesült Államok és Kanada mellett, tíz nyugat-európai ország is volt: Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország, Izland, Norvégia, Dánia, Hollandia, Belgium, Luxemburg és Portugália (Murádin 2011. 100–101.).

A NATO megalakulása nyomán az USA – alkotmányának tiltása ellenére – első ízben vált egy békeidőben kötött katonai szövetség tagjává. Valójában az euroatlanti katonai szövetség keretében az Amerikai Egyesült Államok Nyugat-Európa védelmével kapcsolatos kötelezettségvállalása öltött testet. Ettől kezdve Nyugat-Európa biztonságát az amerikai haderőnek az öreg kontinensen való jelenléte szavatolta. Ennek azonban ára volt. A NATO megalakulásával ugyanis a szuverenitás egyik leglényegesebb eleméről, a védelempolitikáról már nem a lassan egyesülő Nyugat-Európa dönthetett, hanem helyette az Egyesült Államokkal közös észak-atlanti szervezet vált egy külön e célra szolgáló, átfogó keretté. Ez a tény azután jelentősen meghatározta az európai integráció későbbi irányát.

43 A Szovjetunió 1948. június 25-én – válaszul Németország amerikai–angol–francia megszállási zónáiban egyszerre végrehajtott valutareformra – szárazföldi blokád alá vonta Nyugat-Berlint. A nyugati szövetségesek viszont, légihíd alkalmazásával, sikerrel oldották meg a városrész ellátását, ezért Moszkva 1949. május 12-én végül feloldotta a blokád. Az első berlini válság volt a hidegháború első kelet–nyugati konfliktusa, amelynek következtében a megszállási zónákból még 1949-ben létrejött a négy évtizedig fennálló két német állam: a nyugati orientációjú Német Szövetségi Köztársaság (NSZK) és a szovjet felügyelet alatt levő Német Demokratikus Köztársaság (NDK).

9.7. A társadalmi mozgalmak hatása a nyugat-európai integrációra

Míg gazdasági és katonai téren az európai integráció – a második világháború pusztításai és a hidegháború fenyegető légköre következtében – gyors léptekben haladt előre, addig üteme politikailag jóval lassúbb volt. A több évszázados hagyománnyal bíró nemzetállami keretek lebontása Európában már a kezdetektől hosszú és nehézkes folyamatnak bizonyult. A nemzetek feletti politikai integráció elővasai Nyugat-Európában az egykori ellenállási mozgalmak bázisán kiépülő pártok és szervezetek voltak. Így kijelenthetjük, hogy politikai téren, legalábbis az első években, az európai egységesülés alulról építkezett. Már 1945–1946 során gombamód szaporodtak a teljes integrációt célul kitűző szervezetek. Közülük a két legjelentősebb Nagy-Britanniában az *Egyesült Európa Mozgalom* (*United Europe Movement – UEM*) és Franciaországban a *Francia Tanács Európáért* (*Conseil Français pour l'Europe Unie – CFEU*) volt. Számos kisebb csoport működött azonban a nyugati német megszállási övezetekben is, amelyek később *Európa Szövetség* (*Europa Bund – EB*) név alatt egyesültek (Gazdag 1999. 35.).

A civil kezdeményezések hamarosan egyre befolyásosabbakká váltak, és már 1946-ban létrejött egy általános, országhatárokon átnyúló európai mozgalom, a *Föderalisták Európai Uniója* (*European Union of Federalists – EUF*), amelynek vezetésében egymás mellett találjuk a nagy befolyással bíró, konzervatív Winston Churchillt, a szocialista Léon Blumot és a kereszténydemokrata Alcide de Gasperit. Mindannyiukat ugyanaz az eszme, a föderális Európa gondolata hatotta át.

Végül 1947 decemberére megérett a helyzet egy minden integrációs mozgalmat eltérő nemzeti sajátosságok, különböző politikai nézetek és célok nélkül tömörítő, egységes kontinentális szervezet megalakítására. Ez lett az *Európa Mozgalom* (*European Movement*), amely eredetileg az *Európai Egység-Mozgalmak Nemzetközi Bizottsága* (*International Committee of the Movements for European Unity*) néven jött létre Párizsban. Mind közül ez a mozgalom gyakorolta a legnagyobb befolyást Nyugat-Európa lassan kialakuló egységére. Érdekessége, hogy olyan európai integráció elősegítését tűzte ki célul, amely majd az *Európai Egyesült Államok* kialakulását eredményezheti. Az Európa Mozgalom jelentőségét mutatja az a tény is, hogy ma is létezik, és hogy egykori elnökei között olyan jelentős befolyással bíró személyiségek voltak, mint: Paul Henry Spaak, Robert Schuman, Alcide de Gasperi, Lord Duncan Sandys vagy Valéry Giscard d'Estaing – mindannyian az európai integráció jelentős személyiségei. Ma a szervezet központja Brüsszelben van ugyan, de területi irodái működnek Bonnban és Hágában is. Felépítésében jelentős szerepet játszanak a tagállamaiban megalakult, helyi jellegű *Nemzeti Tanácsok*, illetve a mozgalomhoz máig tagként társuló 22 nem kormányközi nemzetközi szervezet. Az Európa Mozgalom, átfogó jellegének megfelelően, eredeti célként az európai közvéleményt igyekezett informálni és arra ösztönözni, hogy elősegítse a demokratikus berendezkedésű európai országok

együttműködését. Emellett arra összpontosított, hogy terjessze az európai öntudat alapelemeit, illetve mind több európai állam között hozzon létre olyan szövetségi jellegű szervezeteket, amelyek átfogják az állami szuverenitás legfontosabb területeit: a politikai, gazdasági, társadalmi és katonai védelmi aspektusokat (Maller 2000. 69–70.).

Kijelenthető, hogy a civil integrációs szervezetek közül mindmáig az Európa Mozgalom játszotta a legnagyobb szerepet, amit jól mutat az a tény is, hogy kezdeményezésére ült össze Hágában 1948. május 7. és 10. között az *Európai Kongresszus*. Ezen a második világháború európai befejeződésének harmadik évfordulóján megszervezett, nagyszabású találkozón 6630 *delegátus* vett részt 16 *európai országból*, valamint megfigyelők érkeztek az Egyesült Államokból és Kanadából is. A kongresszus érdekessége volt, hogy a vasfüggöny leereszkedése ellenére kelet-európai országokat képviselő küldöttek is részt vettek rajta. Túlnyomó többségük azonban ekkor már menekült státusban volt. Az ötnapos tanácskozáson, a kommunista és a szélsőjobboldali pártokon kívül, minden politikai irányvonal képviselve volt. Túlméretezettsége miatt azonban a kongresszus gyakorlati eredményeket nem tudott felmutatni. Mindezek ellenére szellemi hatása igen jelentősnek bizonyult, és a későbbiekben nagy befolyással volt az egységesülő Európára (Gazdag 1999. 36–37.).

A kongresszuson elfogadott határozatok alapján, a béke és biztonság szavatolásának leghathatósabb eszközeként az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok tiszteletben tartását, a demokratikus értékrend közös elismerését és védelmét, a nemzetek közötti együttműködés előmozdítását és kiterjesztését, a közös európai identitástudat fejlesztését és az európai politikai egység megteremtését jelölték meg. Végül ezen elvek gyakorlatba ültetésére, még 1948 decemberében döntés született egy közös európai szervezet létrehozásáról, amely a honvédelem kérdéskörén kívül hivatott volt minden más területet (politikai, gazdasági, kulturális, társadalmi stb.) felölelni. Ez az első átfogó európai nemzetközi szervezet a strasbourgi székhelyű *Európa Tanács* (*Council of Europe – CE*) lett, amelynek létrehozásában az Európa Mozgalomnak igen jelentős szerepe volt (Herencsár et al. 2006. 125.).

9.8. Az Európa Tanács megalakulása

Az Európa Tanács Alapszabályát 1949. május 5-én, a londoni *St. James' Palace*-ben tíz nyugat-európai ország írta alá, elkötelezve magát a plurális demokrácia, az emberi jogok és a jogállamiság tiszteletben tartása mellett. Az Európa Tanács alapító tagállamai között nagyhatalmak (Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország), regionális hatalmak (Norvégia, Svédország) és kis országok (Írország, Dánia, Hollandia, Belgium és Luxemburg) egyaránt jelen voltak. Az Európa Tanácshoz

idővel valamennyi demokratikus nyugat-európai ország csatlakozott, és a napjainkban is működő nemzetközi szervezet tagállamainak száma már elérte a 47-et. Az ET létrehozása lett az első politikai lépés az európai együttműködés és integráció felé vezető úton, és nagyban hozzájárult az Európai Gazdasági Közösségek, majd az Európai Unió későbbi megalakulásához is (Maller 2000. 74.).

Alapszabályának értelmében az Európa Tanács kezdetben Miniszteri Bizottságból és Tanácskozó Gyűlésből állt. Utóbbi első ülését 1949. augusztus 10. és szeptember 5. között tartotta Strasbourgban, és ezen a föderalisták számára váratlan siker született. A nemzeti parlamentek tekintélyes személyiségeit tömörítő Tanácskozó Gyűlés ugyanis megállapodott egy Állandó Bizottság felállításában, amely az ülések közötti időszakban fejtené ki tevékenységét. Ezzel a döntéssel, az Alapszabály által nyújtott, korlátozott hatáskörön jóval túllépve, az Európa Tanács politikai súlya jelentősen megnövekedett. A Tanácskozó Gyűlés másik nagy horderejű határozata a Német Szövetségi Köztársaság tagként való befogadása volt. Ezt azonban az angol parlament csak társult tagság formájában volt hajlandó elfogadni. Nagy-Britannia törvényhozása ugyanakkor elvetette minden, a Tanácskozó Gyűlés hatásköri kiszélesítésére vonatkozó javaslatát, és ennek következtében az ET még az érdemi lépések megtétele előtt megfosztott a nagy horderejű döntések meghozatalának lehetőségétől. A nemzetek feletti, törvényhozó jogkörrel bíró Európai Parlament megalapításának gondolata a várt siker helyett szomorú kudarcot jelentett, ami újból bebizonyította, hogy a Clement Atlee⁴⁴ vezette brit kormány nem kívánt szerves, szupranacionális uniót a kontinensen. Az Európa Tanács tevékenységét a továbbiakban is nagyban hátráltatta az a félelem, hogy a szervezet Nagy-Britannia aktív részvétele nélkül összeomolhat. Ez volt az akadálya annak is, hogy a föderális tervek, az ET által hozott határozatokban, már kezdettől jóval enyhébb formában jelentkeztek. Bár a tagállamok parlamentjei sorra jóváhagyták a Tanács ajánlásait, a brit parlament munkáspárti többségű alsóháza 1950. november 13-án még ezeket a visszafogottabb kezdeményezéseket is leszavazta (Gazdag 1999. 37–38.; Németh 2004. 21–22.).

Ezzel valójában lezárult az integrációs fejlődés első szakasza Nyugat-Európában. Nyilvánvalóvá vált, hogy a „Nagy Európa-koncepció” megvalósítása lehetetlen. Egyrészt a keleti államok Szovjetunió általi elszigetelése, másrészt az ekkor egyértelműen vezető nyugat-európai nagyhatalom, Nagy-Britannia makacs ellenállása miatt, a teljes földrajzi Európa egységesülése – a föderalisták minden igyekezete ellenére – az adott körülmények között teljességgel kivitelezhetetlen volt.

44 Brit politikus, 1935 és 1955 között a Munkáspárt elnöke, 1945. július 26. és 1951. október 26. között Nagy-Britannia miniszterelnöke.

10. A NYUGAT-EURÓPAI INTEGRÁCIÓ 1950 ÉS 1958 KÖZÖTT: A SCHUMAN-TERVTŐL AZ EURÓPAI GAZDASÁGI KÖZÖSSÉG LÉTREJÖTTÉIG

10.1. A Schuman-terv

Az általános európai integráció megvalósítására tett kísérlet látványos kudarcra következtében természetsszerűleg került előtérbe a „Kis-Európa”-konceptciónak nevezett, nem minden európai államot átfogó, részleges kontinentális egységesülés. Az ebbe az irányba való elmozdulás alapja a *Robert Schuman*⁴⁵ (1886–1963) francia külügyminiszter által 1950. május 9-én, a külügyminisztérium óraszálonjában megtartott sajtótájékoztatón tett bejelentés volt, amelynek értelmében a francia kormány szorgalmazta a teljes francia és német szén- és acéltermelés egyesítését és egy közös irányító szerv alá helyezését. Mindezt Párizs egy olyan szervezet keretein belül képzelte el, amely nyitva áll más európai országok részvétele előtt is (Iglói–Récsey é. n. 66.).

A hamarosan csak *Schuman-tervként* elhíresült gazdaságpolitikai kezdeményezés lényege a több évszázados francia–német történelmi ellenségeskedés megszüntetése volt. Schuman már tervének nyilvánosságra hozására is, gesztusértékű jelzésként, a hitleri Németország fegyverletételének és így a második világháború európai véget érésének ötödik évfordulóját választotta. A francia külügyminiszter tervezetének fő célkitűzése az általános európai béke megvalósítása volt. A felépítendő közös Európa schumani víziója a szellemi atyként elismert Richard Coudenhove-Kalergi Páneurópa-tervezetéből merített, és ennek megfelelően egy kivitelezhetetlen azonnali teljes integráció erőltetése helyett Európa egyesítését lépésről lépésre, konkrét megvalósítások sora által látta elérhetőnek. Ugyanakkor Schuman tervének úttörő jellege többek között abban is állt, hogy – ellentétben a korabeli elképzelések zömével – nem mondott le Kelet-Európáról, hanem hosszabb távon a szovjet érdekszférába eső államoknak az európai közösségbe való bekapcsolását is tervbe vette. A francia politikusnak nagy szerepe volt már az Európa Tanács 1949-es felállításában, majd az ET Miniszteri Bizottsága 1950. novemberi római ülésének összehívásában is, ahol aláírták az *Európai Emberi*

45 Luxemburgi születésű, német–francia ügyvéd, kereszténydemokrata politikus, a második világháború ideje alatt a francia ellenállás tagja, 1945 után pénzügyminiszter, majd 1947-től több ízben Franciaország miniszterelnöke, 1948-tól egyben külügyminiszter is. Később, 1958–1960 között az Európai Parlament ötödik elnökévé választották.

Jogok és Alapvető Szabadságjogok Védelméről szóló egyezményt. Ez lett később az emberi jogok európai rendszerének alapja, és a strasbourgi Emberi Jogi Bíróság ma is ennek alapján hozza meg ítéleteit (Herencsár et al. 2006. 124.).

Schuman 1950-ben meghirdetett integrációs tervében, a föderalizmus ellenében, a nemzetállamokon nyugvó Európára épített. Ennek megfelelően alapvetően a határok megváltoztatása ellen foglalt állást, viszont azok légiesítését szorgalmazta és arra törekedett, hogy az európai ember a határokat ne a társadalmak elválasztóvonalainak, hanem összekötő kapcsainak tekintse. Nézetei szerint a nemzeti jelleg a nemzetköziség alapja. Ezért az európai szuperállam gondolatát kezdetől elvetette.

A francia külügyminiszter úgy vélte, hogy Európa még nem érett meg a politikai egységre, ezért előbb *gazdasági téren kell egyesülnie*, amihez elsősorban összhangra és kooperációra van szükség. Schuman Európája – mint ahogy ő maga is kijelentette – nem irányult senki ellen, és minden olyan európai állam előtt nyitott volt, amely a közös értékeket, a szabadság gondolatát és az emberi jogok tiszteletét tartja szem előtt (Dr. Kertészné Dr. Váradi 2014). Meglátása szerint minden modern, demokratikus ország célja a *szabadság* és a *fejlődés*, amelyet azonban – a Briand-féle gondolatmenetnek megfelelően – csak a *béke* és a *biztonság* útján érhet el. Azonban a két világháború közötti tervekkel ellentétben Schuman az újabb háború kirobantására törekvőket nem regionális szövetségekkel, hanem az *európai szolidaritás* és a *kölcsönös bizalom* által gondolta megállíthatóknak.

Vezető politikusként Schuman világosan látta, hogy a második világháború után a legyengült európai államok olyan jelentős problémákkal szembesülnek (munkanélküliség, menekültkérdés, kényszerítő jellegű ipari és mezőgazdasági modernizáció, általános valutareform, honvédelem, gyarmati függetlenségi mozgalmak stb.), amelyeket csak összefogással, a nyersanyagok közös felhasználásával, az erőforrások együttes kihasználásával oldhatnak meg. A közösség kiépítéséhez vezető út első állomásának pedig a *szellemi egység* megvalósítását tekintette. Ezt aztán követheti az *intézményi háttér* kiépítése. A *közös európai öntudat* mindenek előtti kialakításáért Schuman szorgalmazta az alsóbb néprétegek tudományos felemelését, a sajátos európai kultúra terjesztését, amihez a legfontosabb elemnek a történelemkönyvek desovinizálását és a felnövő generációkban a pozitív gondolkodás kialakítását tartotta. Fontos szerepet szánt ezért az egyháznak, amelyet a morális meggyőzés leglényegesebb eszközének tekintett. Abból a gondolatból kiindulva, hogy a demokrácia csak keresztény lehet, az új Európa vezérelvének az általános demokráciát ösztönző *szereetet* jelölte meg. Olyan „demokratikus Európát” képzelt el, amelyben minden közös szerv és intézmény az általános közvélemény „ellenőrzése” alatt áll, és fejlődését maga a lakosság segíti elő. Ezért Schuman szorgalmazta az általános és közvetlen szavazás bevezetését minden tagállamban, és azt, hogy a fő nemzetközi jellegű döntéseket a tagországok nyílt tárgyalások során, közösen hozzák meg.

A francia külügyminiszter európai egységtervében voltaképpen a korszakban divatos integrációelméletre, a funkcionalizmusra épített. Az alapjaiban *David Mitrany*⁴⁶ (1888–1975) által kidolgozott irányzat lényege az volt, hogy a *nemzetközi kapcsolatokat depolitizálva*, egyszerű *technikai jellegű együttműködéssé* alakítsák át. A különböző célokból létrejövő, szakosított nemzetközi koordináló irodák révén aztán hosszú távon *evolútív módon* lehet eljutni a *nemzetállam természetes megszűnéséhez* és következésképpen a békét veszélyeztető állami érdekpolitika automatikus lebomlásához. A nemzetállam összes funkcióját pedig lassanként *nemzetközi intézmények* veszik majd át, amelyek végeredményben az integráció fejlődéséhez járulnak hozzá (Mitrany 1975). A liga típusú nemzetközi szövetség hagyományát így Schuman a szuverenitás megosztásán nyugvó, Mitrany-féle funkcionalista nemzetközi szövetséggel tervezte felváltani.

Szakítva a Richelieu óta folytatott klasszikus francia politikai gondolkodással, amely Franciaország biztonságát Németország gyengeségének függvényeként fogta fel, Robert Schuman – általános megrökönyödésre – május 9-i deklarációjában világosan megfogalmazta, hogy a közös Európa felépítése elképzelhetetlen a *francia–német kiegyezés* nélkül. Ehhez első lépésként Franciaország és Németország *paritáson alapuló kooperációjának* gondolatát vetette fel. Számolt ugyanakkor Nagy-Britannia részvételével is az egységes Európában, ezt azonban csak hosszabb távon látta megvalósíthatónak. Schuman végül egy általános európai egység kialakítását vetette fel, amelynek keretében a tagállamok fokozatosan, előbb gazdasági, majd szoros politikai és katonai szövetséget fognak kötni egymással (Schuman 1990).

A Schuman-tervnek volt egy másik szülőatyja is, *Jean Monnet*⁴⁷ (1888–1979), a Francia Országos Tervhivatal vezetője. Gondolkodásának hatásai a terv egyes részleteiben könnyűszerrel nyomon követhetők. Schumannal közösen vallott megítélése szerint Franciaország, a kontinentális integráció megvalósulása esetén, továbbra is fontos, az Amerikai Egyesült Államoktól független világpolitikai szerepet játszhat. Ráadásul az egységes Európában a külvilág versenyének kitett francia ipar tradicionális konzervativizmusa megszűnne, és így növekedne a francia áruk világpiaci versenyképessége. Ugyanakkor Franciaország a közösség keretein belül továbbra is hozzájuthat a Ruhr-vidéki szénkészletekhez. Végül Monnet burkoltan abban is reménykedett, hogy Franciaország, mint az egységért küzdő állam, később esetleg sikerrel léphet fel az integrációs folyamat vezető helyéért is, így válva hosszú távon ismét Európa legjelentősebb hatalmává (Gazdag 1999. 39.).

46 Román származású brit történész, politológus, egyetemi tanár, újságíró, külpolitikai tanácsadó. A nemzetközi kapcsolatokban a liberális institucionalizmus irányzatának részét képező funkcionalizmus elméletének nagy hatású kidolgozója.

47 Francia üzletember, politikus, közgazdász. A Szén- és Acélközösség első elnöke 1952–1955 között. Eltökélt integrációpártisága és e téren elért sikerei alapján méltán érdemelte ki az Európa Atyja nevet.

10.2. A Szén- és Acélközösség létrehozása, eredményei

A francia politikai vezetés – régi beidegződések alapján – először a briteket próbálta megnyerni a Schuman-terv támogatására. Bár ebből a megfontolásból maga Jean Monnet tett látogatást Londonban 1950. június 14-én, az angolok a szupranacionalizmus ügyében továbbra is hajthatatlanok maradtak. A francia kezdeményezés ugyanakkor támogatást nyert Konrad Adenauer⁴⁸ nyugatnémet kancellártól, illetve az olasz, a holland, a belga és a luxemburgi vezető köröktől is. Ráadásul a terv hírére Washingtonban is pozitívan fogadták. Előzetes tárgyalások után a hat alapító tagállam: Franciaország, a Német Szövetségi Köztársaság, Olaszország, Hollandia, Belgium és Luxemburg képviselői 1950. június 20-án kezdték meg a tárgyalásokat, és a vitás kérdések rendezését követően, *1951. április 18-án Párizsban* aláírták az *Európai Szén- és Acélközösség – ESZAK (European Coal and Steel Community – ECSC)* vagy közhasználatú nevén a *Montánunió* alapszerződését. A kissé elhúzódozó ratifikálási eljárások után az egyezmény végül *1952. július 25-én* lépett életbe. Az ún. *párizsi szerződés* megkötésével az európai integráció történetében az első gyakorlati lépés valósult meg, és a kontinens nyugati felének államai előtt az együttműködés új útjai nyíltak (Gazdag 1999. 40.; M. Szebeni 2007. 171.).

Az Európai Szén- és Acélközösség, kötelező erejű szerződés lévén, valójában nemzetközi ellenőrzés alá helyezte a hagyományos fegyvergyártáshoz akkoriban nélkülözhetetlennek tekintett iparágakat, és ezzel – a gazdasági előnyök mellett – a francia biztonságpolitikának megfelelően a német háborús előkészületek lehetetlenné tételét is célozta. Hosszú távon pedig a Montánunió a kontinentális béke biztosításához is nagymértékben hozzájárult.

Az Európai Szén- és Acélközösség első elnökévé *Jean Monnet*-t választották meg (Iglói-Récsey é. n. 59.). A Közösség alapokmánya előírta, hogy a tagállamok töröljék el az egymás közötti forgalomban a szénre, a koksza, a vasa és az ócskavasra vonatkozó behozatali és kiviteli vámokat éppúgy, mint a mennyiségi korlátozásokat, a termelők, a vásárlók, illetve a fogyasztók közötti megkülönböztető rendszabályokat, mindenekelőtt az árak, a szállítási feltételek és a fuvardíjak tekintetében. Eltörölték ugyanakkor az állami szubvenciókat, a segélyeket, de a különleges terheket és a piacok kihasználását korlátozó intézkedéseket is. Végül 1953 februárjára létrehozták a közös szénpiacot, amit három hónappal később a közös acélpiac kialakítása követett (Gazdag 1999. 94.).

Az Európai Szén- és Acélközösség szervezeti felépítése a későbbiekben a többi európai intézménynek is mintája lett. Négy fő szerve közül a *Főhatóság*⁴⁹

48 Német jogász, politikus, 1917–1933 között, majd 1945-ben Köln főpolgármestere, 1921–1933 között a Porosz Államtanács elnöke. A második világháború után a CDU vezető személyisége, 1949–1963 között a Német Szövetségi Köztársaság első kancellárja és 1951–1955 között egyben külügyminiszter is.

49 Napjainkban az Európai Bizottság.

kilenctagú testület volt, amelyben 2-2 fő képviselte Franciaországot, Németországot és Olaszországot, 1-1 fő pedig a Benelux államokat. A Főhatóság feladata a párizsi szerződés céljainak megvalósítása volt, és döntései – amelyeket egyszerű többséggel hozott meg – a tagállamok nemzeti kormányaira nézve kötelezőek voltak. Ajánlás jellegű határozatainak végrehajtása ellenben a kormányok beleegyezésétől függött. A másik fő szerv, a *Közgyűlés*⁵⁰ tagjait ekkor még a tagállamok parlamentjei választották meg saját körükből. A tagállamokat e szervben is eltérő számú delegátus képviselte: Franciaországot, Olaszországot és a Német Szövetségi Köztársaságot 18-18 fő, Hollandiát és Belgiumot 10-10, Luxemburgot pedig 4 fő. A Főhatóság által előterjesztett jelentéseket a strasbourgi székhelyű Közgyűlés volt hivatott megvitatni és jóváhagyni. Törvényalkotási jogköre ugyanakkor e kezdeti időszakban még nem volt (Horváth–Tar 2004. 14–15.). A Szén- és Acélközösség harmadik szerve a *Miniszterek Tanácsa*⁵¹ volt, amely a tagállamok kormányainak egy-egy képviselőjéből állt. Tagjai a tagországok nehézipari miniszterei voltak, akik a Főhatóság és a nemzeti kormányok tevékenységének összehangolásáért feleltek. Ők voltak hivatottak felügyelni a Főhatóság döntéseinek tagállamokban való gyakorlatba ültetését is. Végül a héttagú *Bíróság*⁵² az ESZAK Alapszerződésének értelmezéséből és alkalmazásából származó vitás jogi kérdésekben volt illetékes (Gazdag 1999. 95.).

Bár a Közösség célkitűzéseinek megvalósításáért a nyugatnémet szén- és acéliparban jelentős átszervezéseket kellett végrehajtani, és ezek a német ipari és pénzügyi körökben komoly ellenállást váltottak ki, a Montánunió sikerei már a kezdetektől megmutatkoztak, messze felülmúlva az eredeti elvárásokat. Az ESZAK alapszerződés tételeinek életbeléptetése után a kereskedelmi diszpreferenciák már 1958-ra eltűntek, a tagállamok közötti acélforgalom 157%-kal nőtt, az acéltermelés pedig 65%-kal emelkedett (Gazdag 1999. 40.). Ezek a kétségtől jelentős szakmai eredmények azonban eltörpültek a Közösségnek az európai integráció megvalósítása felgyorsításában elért sikerei mellett. A Montánunió mindenekelőtt *elősegítette a francia–német megbékélést, megoldást jelentett a Ruhr-vidék több évtizedes vitájára, és számos vonatkozásban megfelelő körülményeket teremtett a későbbi Közös Piac létrehozásához.*

A párizsi szerződés korlátozott időtartamú volt, 50 évre szólt. Ennek megfelelően a ratifikálása után napra pontosan fél évszázaddal, 2002. július 25-én hatályát veszítette, a Szén- és Acélközösség pedig beleolvadt az időközben megalakult Európai Unió intézményrendszerébe. A Montánunió megítélésekor figyelembe kell venni, hogy szűkkörű ipari jellegzetessége ellenére, az európai integrációs folyamat kiemelkedően fontos kezdő lépésének számít, amely utat nyitott a mai Európai Unió létrehozása felé.

50 Napjainkban az Európai Parlament.

51 Napjainkban az Európai Unió Tanácsa.

52 Napjainkban az Európai Unió Bírósága.

10.3. A Pleven-terv és az Európai Védelmi Közösség

Az Európai Szén- és Acélközösség megalakulása nyomán intézményi szempontból is meginduló európai integráció az abban részt vevő nyugat-európai országok közös sikerét jelentette. A folyamat lendületben tartása és továbbfejlesztése ezért mindegyik tagállamban igen hamar politikai és gazdasági prioritás lett. Ez azonban jelentős akadályba ütközött. Egyre nyilvánvalóbbá vált ugyanis, hogy az NSZK helyzetét sürgősen rendezni kell, és hogy az adott körülmények között a katonai megszállási rendszer nem sokáig tartható már fenn. A Német Szövetségi Köztársaság fejlődésének további irányát viszont az Európán kívüli nemzetközi viszonyrendszer változásai erősen befolyásolták. A Szovjetunió 1949 augusztusában először hajtott végre sikeres atomrobbantást, és ezzel az Amerikai Egyesült Államok addigi nukleáris monopóliuma egy csapásra megszűnt. Még ugyanazon év október 1-jén kikiáltották a Kínai Népköztársaságot, ami által a kommunista keleti tömb hirtelen jelentősen megerősödött. A NATO 1949. április 4-i megalakulása ugyanakkor – bár megnyugtatólag hatott az Egyesült Államokra és Nagy-Britanniára – Franciaország aggodalmait nem oszlatta el, és Párizs a német helyzet rendezetlenségétől továbbra is tartott. Végül az 1950. június 25-én kitört koreai háború adta meg az utolsó lökést a Német Szövetségi Köztársaság teljes nyugati integrálására. Elsősorban Washington ösztönzésére, felmerült Nyugat-Németország újrafelfegyverzésének és a nyugat-európai védelmi rendszerbe való beillesztésének gondolata, mindenekelőtt egy esetleges, a koreai megosztottságból kiinduló konfliktushoz hasonló európai összecsapás elkerüléséért (Gazdag 1999. 42–43.).

A hovatovább elkerülhetetlenné váló kérdés rendezésére a német militarizmus újjáéledésétől rettegő francia politikai vezetés 1950. október 24-én sajátos elképzeléssel állt elő. A fél évvel korábbi Schuman-terv analógiájaként felépített Pleven-terv legfontosabb eleme egy európai hadsereg létrehozása volt. René Pleven⁵³ (1901–1993) francia miniszterelnök a közös haderőt nemzetek feletti struktúrának tekintette, amelynek felépítését vegyes nemzetiségű hadosztályok felállításával képzelte el. A Pleven-terv lényege az volt, hogy a német hadsereg és főparancsnokság újjászervezését elkerülendő, a létrehozandó legnagyobb német csapattestek csak zászlóalj⁵⁴ lehessenek, amelyeket a közös európai magasabb egységekbe osszanak be, és ne német tisztek irányítása alatt álljanak. A terv szerint a hadsereg főparancsnoka az Európai Közgyűlésnek lenne felelős, és az ugyancsak szupranacionális honvédelmi miniszter az utasításokat a közös kormányközi szervtől, a Miniszteri Tanácstól kapná. A Pleven által megfogalmazott

53 Francia jogász, politikus, a második világháborút követő évek francia kormányaiban gyarmatügyi, nemzetgazdasági, pénzügy- és honvédelmi miniszter, 1950–1951 és 1951–1952-ben két ízben is Franciaország miniszterelnöke, Charles de Gaulle későbbi köztársasági elnök bizalmi embere.

54 A századnál nagyobb, az ezrednél kisebb szárazföldi katonai alakulat. Létszáma változó, 400–800 fő közötti. Élén rendszerint őrnagy, olykor alezredes, esetleg ezredes áll.

javaslat így – katonai oldalán túl – jelentős politikai üzenetet is hordozott, hiszen az integrált haderő létrehozásához, integrált kormány megalakítására is szükség volt (M. Szebeni 2007. 179.).

Végül a koreai háború elhúzódása láttán, 1952. május 27-én Párizsban összeültek a Montánunió tagországainak képviselői az *Európai Védelmi Közösségnek – EVK (European Defence Agency – EDA)* elnevezett terv megvitatására és aláírására. A hat ESZAK-tagország vállalta, hogy a szerződés hatálybalépésekor szárazföldi és légierőt a felállítandó európai hadsereg rendelkezésére bocsátja. Az Alapokmány a közös hadsereg számára részletesen kidolgozott szabályzatot, kiképzést, sorozási rendet, fegyverzetet, oktatást és felépítést írt elő. A közös Parancsnokságot a szerződés az Európai Védelmi Közösség hadügyminisztériuma alá rendelte, amelyet a maga során a nemzetek feletti Európai Parlamentnek tett felelőssé (Bóka 2008. 77.).

Míg Nagy-Britannia politikai vezetése kezdettől fogva kivonta magát az EVK-ból, az új amerikai elnök, Dwight D. Eisenhower⁵⁵ és külügyi államtitkára, John Foster Dulles⁵⁶ viszont állandóan sürgették a szerződés elfogadását. Mivel azonban az aláíró államok szuverenitásuk egyik legfontosabb eleméről, az önálló nemzeti hadseregről mondtak le benne, parlamentjeik nehézkesen ratifikálták az EVK szerződését. Elsősorban éppen Franciaországban bontakoztak ki késhegyig menő viták ennek kapcsán. Végül, általános megdöbbenésre, a Francia Nemzetgyűlés 1954. augusztus 31-én leszavazta az Európai Védelmi Közösség tervezetét. Ezzel Párizs egy csapásra elveszítette addigi éllovas szerepét az európai integráció folyamataiban (M. Szebeni 2007. 182–183.).

Európa önvédelmének kérdése megakadt, és a német kérdés egyre akuttabbá vált. Ebben a helyzetben a megoldást aztán a britek kompromisszumra törekvő kezdeményezése hozta meg. Az angol javaslat – amerikai nyomásra – felvetette az NSZK-nak a NATO-ba való bevonását, de feltételnek az EVK terve által megfogalmazott biztonsági garanciákat írta elő. Anthony Eden⁵⁷ brit külügyminiszter sorra felkereste az európai kormányokat, és még Adenauert is sikerült meggyőznie terve kivitelezhetőségéről. Ezután 1954. szeptember 28. és október 3. között már sor kerülhetett Londonban az ún. *kilenchatalmi konferenciára*, amelyen a szerződésrendszert egyeztették, majd még ugyanazon év október 20. és 23. között a *párizsi konferenciára* is, amelyen formába öntötték. Még a párizsi tanácskozások első napján a nyugati megszálló hatalmak és a Német Szövetségi Köztársaság képviselői megállapodást kötöttek a megszállási rendszer megszüntetéséről, és

55 Ötcsillagos amerikai tábornok, a második világháború európai hadszínterén vezénylő katonai parancsnok. 1948-tól a Columbia Egyetem rektora, 1950–1952 között a NATO főparancsnoka, majd 1953–1961 között, két cikluson át, az Amerikai Egyesült Államok elnöke.

56 Amerikai republikánus párti politikus, szenátor, 1953–1959 között az Egyesült Államok külügyminisztere volt.

57 Brit diplomata, konzervatív párti politikus, 1935–1938, 1940–1945 és 1951–1955 között külügyminiszter, végül Winston Churchill lemondását követően, 1955–1957 között Nagy-Britannia miniszterelnöke.

a tárgyaló felek elismerték, hogy Nyugat-Németország belső és külső ügyeiben a szuverén államok minden jogával rendelkezik. Az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország ugyanakkor fenntartotta magának a jogot a döntésre Berlin, Németország újraegyesítése és a békeszerződés megkötésének kérdésében. Ezt Németország jóváhagyta, majd *október 21-én* aláírták a kilenchatalmi megállapodást az 1948-as brüsszeli egyezmény módosításáról. Ennek alapján felkérték az NSZK-t és Olaszországot, hogy lépjenek be a szerződő államok közé. Ugyanakkor a brüsszeli szerződés struktúráját megerősítették egy Nyugat-Európai Unió Tanácsa (*Conseil de l'Union de l'Europe Occidentale*) (a) elnevezésű miniszteri tanáccsal és egy parlamenti közgyűléssel. Végül a teljes szervezet nevét *Nyugat-Európai Unió-ra* (*Western European Union – WEU*) változtatták. Az európai védelmi szövetséget a lehető legszorosabban a NATO-hoz kapcsolták, teljessé téve ezáltal Nyugat-Európa intézményesített fegyveres védelmét (Dunay–Gazdag 1994).

A kialakuló katonai struktúrának egyik érdekes eleme volt, hogy a WEU és a NATO együttes rendelkezéseinek értelmében a felállítandó nyugatnémet katonai egységek, teljes egészükben, már kezdettől a NATO területi parancsnoksága alá tartoztak, míg a többi WEU-tagállam fegyveres erőinek csak egy bizonyos része került az észak-atlanti védelmi szervezet alárendeltségébe. E látszólagos hátrálynak fejében, mintegy kompromisszumként, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország leszögezte, hogy az NSZK kormányát tekintik az egyedüli legitim német kormánynak, amelynek joga van Németország nevében nyilatkozni és a német népet képviselni (Gazdag 1999. 46–47.).

10.4. A Triffin-terv és az Európai Fizetési Unió

Európa egyesülésében az ötvenes évek elején meginduló első nagy hullám – a gazdasági integráció és a védelempolitikai összehangolódás mellett – természetesen magába foglalta a pénzügyi szektor közösségi egységesülésének első formáit is. A Marshall-terv megvalósítása folyamán a negyvenes évek legvégére már egyre sürgetőbbé vált az európai valuták stabilizálása. Az 1946-ban tetőző inflációs hullám hatásai még évekkel később is érződtek az európai államok gazdasági életében. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a kontinentális pénzügyi egyensúly visszaállítását csakis egy közös, átfogó európai monetáris rendszer létrehozásával lehet elérni. A közös pénzügyi szervezet felállításának gondolatát az Amerikai Egyesült Államok is szorgalmazta, mert általa átláthatóbbá válhatott európai partnereinek gazdasági élete és a monetáris stabilizáció, a Marshall-segélyek folyósítását is gördülékenyebbé tehetette. Ennek megfelelően az amerikaiak által már 1949-ben megfogalmazott, ún. *Triffin-terv*⁵⁸ a közös európai valutarendszer

58 Robert Triffin (1911–1993) belga–amerikai közgazdászról elnevezett terv.

kidolgozására pontosan meghatározott, szakaszokra bontott forgatókönyvet írt elő. Nagy-Britannia azonban e kérdésben – elsősorban a sterling-övezet védelmének érdekében – kezdetben erős fenntartásokat fogalmazott meg. A hidegháborús hangulat félelmei és az egyre erősebbé váló amerikai nyomás viszont pénzügyi politikájának újragondolására készítette Londont.

Végül 1950. szeptember 19-én az OEEC tagországai aláírták az *Európai Fizetési Unió* (*European Payments Union – EPU*) alapokmányát, létrehozva az első közös európai monetáris szervezetet. Ezzel ugyanakkor hatalmas lépést tettek a nyugat-európai multilaterális fizetési forgalom megvalósítása felé is. Az EPU hivatonta átvette tagországainak valamennyi bilaterális igényét és deficitjét. Az illető ország havi követeléseinek és deficitjeinek különbségét a *Nemzetközi Fizetések Bankja* (*Bank for International Settlements – BIS*) az adott állam esedékes nettó pozíciójaként tartotta számon. Valamennyi pozíciót a Fizetési Unió *EPUNIT* elnevezésű elszámolási egységében fejezték ki, amelynek értéke, a Bretton Woods-i globális pénzügyi rendszer értelmében, 1 amerikai dollárnak felelt meg. A nettó pozíciókat összeadták, és a tagállamoknak minden hónap végén az EPU által benyújtott számlát ki kellett egyenlíteniük. Lényegében az Európai Fizetési Unió létrehozása által teremtettk meg Nyugat-Európában, a konvertibilis nemzeti fizetőeszközök hiánya mellett, a *multilaterális elszámolás* feltételeit, megakadályozva ezáltal a kereskedelmi többletekre és hiányokra hivatkozó bezárkózási-korlátozási pénzügyi politikák kialakulását. Az ekkor kiépülő rendszer képezte aztán az ötvenes évek végére megvalósított általános konvertibilitás egyik lényeges elemét (Gazdag 1999. 33.).

10.5. A Beyen-terv és a Spaak-jelentés

A Montánunió első éveinek sikere következtében az ESZAK tagállamai közötti kereskedelem, a szervezet által meghatározott területeken (vasérc, szén, ócskavas) gyors ütemben növekedett, és ennek nyomán a bányászat és az acélipar bérei is emelkedni kezdtek. A közösségi gazdaságpolitika eredményeinek hatására, elsősorban a Benelux államokban, felmerült az Európai Szén- és Acélközösség példáján a többi jelentősebb gazdasági szektor közösségi kiterjesztésének gondolata. Ennek megfelelően, az európai gazdasági integráció elmélyítésének folyamatában, Franciaország helyett hamarosan már a Benelux államok lettek a kezdeményezők. Még 1955-ben, a Montánunióon belül, a holland *Johan (Jan) Willem Beyen*⁵⁹ (1897–1976) vezetésével kidolgozták a később róla elnevezett *Beyen-tervet*, amelynek értelmében a csak hosszú távon lehetséges politikai integrációt előbb gazdasági összefogással gondolták előkészíthetőnek. Ezt a gondolatot aztán,

59 Holland bankár, politikus, a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap vezérigazgatója, 1952–1956 között holland külügyminiszter.

az 1955. június 1–2. között, Messinában tartott tanácskozásán az Európai Szén- és Acélközösség Miniszteri Tanácsa is elfogadta. A Tanács az ESZAK parlamentjének korábbi elnöke, a belga *Paul Henri Spaak*⁶⁰ (1899–1972) vezetésével *szakértői bizottságot* bízott meg a részletes javaslatok kidolgozására (Bóka 2008. 84.).

A *Spaak-bizottság* első ülését Brüsszelben tartotta meg 1955. július 9-én, és kezdeti lépésként *négy munkacsoportot* állított fel a Közös Piac, a hagyományos energia, a nukleáris energia, illetve a szállítás és a közmunkák összehangolási lehetőségeinek tanulmányozására. Annak ellenére, hogy Nagy-Britannia képviselői a szakértői bizottságból néhány hónap után visszaléptek, a munkacsoportok majdnem egyéves működése sikerrel járt, és végül 1956 áprilisában a Montánunión tagországainak kormányaihoz eljuttatták a később *Spaak-jelentés* néven ismertté vált dokumentumot. Ebben a gazdasági szakemberek egybehangzó véleménye alapján leszögezték, hogy Európa gazdasági integrációjának elmélyítéséhez az adott intézményi kereteket mindenképpen ki kell szélesíteni (Iglói–Récsey é. n. 69.).

A Spaak-jelentés kapcsán a nyugat-európai kormányok között folyamatos tárgyalások kezdődtek. A legtöbb vitát a Közös Piac létrehozásának gondolata váltotta ki. A bizottsági jelentés ennek kulcselemét a *vámhatárok lebontásában* jelölte meg, aminek végrehajtására háromszor négyéves átmeneti periódust javasolt, mialatt a behozatali illetékeket folyamatosan csökkentenék. A *mezőgazdaság bevonását* a *Közös Piacba* ugyanakkor létfontosságúnak minősítették, és ennek megvalósítására stabilizációs intézkedéseket (árszabályozás stb.) és egy viszonylag hosszú átmeneti időszak megállapítását javasolták. A számos vitát kiváltó, mezőgazdasággal kapcsolatos ellentéteket végül csak 1957 februárjára sikerült áthidalni (Horváth 2011. 27.).

Ekkor azonban az integráció további elmélyítése előtt újabb akadály merült fel. Franciaország és Belgium, mint gyarmattartó hatalmak, tengerentúli területeiknek tekintett fontosabb gyarmataikat is be szeretnék vonni az európai gazdasági rendszerbe. Végül kompromisszum született, és a szerződő felek elfogadták, hogy a francia és belga tengeren túli területek ötéves, átmeneti jelleggel társulhatnak a felállítandó Közös Piachoz. Meghatározták, hogy az egységes európai gazdasági térség ugyan nyitott lesz a tengerentúli területekről származó termékek előtt, de a tőke és a munkaerő szabad áramlása nélkül. Ugyanakkor viszont az észak-afrikai országok (Marokkó, Algéria, Tunézia stb.) speciális vámokkal védhetik saját gazdaságukat akár a Közös Piac országaiból származó termékekkel szemben is (Gazdag 1999. 51.).

A vitás kérdések kompromisszumos megoldása után a hat nyugat-európai ország: Franciaország, a Német Szövetségi Köztársaság, Olaszország, Hollandia, Belgium és Luxemburg képviselői a római városháza Michelangelo által épített,

60 Belga politikus és államférfi, 1935-től közlekedési miniszter, 1935–1966 között számos alkalommal külügyminiszter, valamint 1938–1939 között, 1946-ban és 1947–1949 között Belgium miniszterelnöke. Ő volt 1946-ban az ENSZ-közügyülés első ülészakájának elnöke, 1952–1953 között az ESZAK Közgyűlésének elnöke, valamint 1957–1961 között a NATO főtitkára.

patinás dísztermében 1957. március 25-én aláírták az *Európai Gazdasági Közösség* (*European Economic Community – EEC*) és az *Euratom* (*European Atomic Energy Community – EAEC*) létrehozásáról szóló szerződéseket (Herencsár et al. 2006. 126.; Bóka 2008. 84.). Az Európai Szén- és Acélközösség szervezeti felépítésének mintájára felállított két újabb Közösség az európai gazdasági együttműködést addig soha nem látott mértékben kiterjesztette. Valójában *a római szerződések alapvonalaiban határozták meg az európai integráció napjainkig tartó fejlődésének intézményi kereteit.*

A szerződéseket – az Európai Védelmi Közösség négy évvel azelőtti kudarca után, tüntető módon – elsőként, 1957. július 9-én a Francia Nemzetgyűlés ratifikálta. Néhány hónap alatt a többi öt aláíró állam parlamentje is követte példáját, utolsóként a holland törvényhozás, 1957 decemberében. A ratifikálási folyamatok sikeres lezárulása után végül mindkét szerződés 1958. január 1-jén életbe lépett (Bóka 2008. 85.). A kialakuló európai gazdasági egység leglényegesebb eleme, a *Közös Piac* 1958. március 19-én kezdte meg tényleges működését (Gazdag 1999. 51.). Ezzel az európai integráció újabb szakaszához érkezett, amit mi sem bizonyít jobban, mint az a tény, hogy a későbbi Európai Unió létrehozásának alapfeltételeit ekkor teremtték meg.

11. AZ EURÓPAI KÖZÖSSÉGEK MEGALAKULÁSA, AZ INTEGRÁCIÓS FOLYAMAT VÁLSÁGA ÉS A BŐVÍTÉS ELSŐ HULLÁMA 1958 ÉS 1973 KÖZÖTT

A római szerződések nyomán elmélyülő európai integrációs folyamat 1958-tól már három intézményre épülhetett, amelyek ugyanazt a hat nyugat-európai országot fogták egybe és szerkezeti felépítésük is azonos volt. Ez azonban nem jelentette azt, hogy ezek a közösségek „ikerszervezetek” lettek volna. A Montánunió továbbra is sokkal erősebb nemzetek feletti jelleggel bírt, mint az Európai Gazdasági Közösségek és az Euratom. Ez utóbbi kettő, bár strukturális felépítésében teljesen megegyezett az ESZAK-kal (Tanács, Parlamenti Közgyűlés, Bizottság és Bíróság), az alapító szerződésében lefektetett elveknek megfelelően kormányközi volt, és működését a tagállamok nemzeti parlamentjei erősen befolyásolták. Mindkét új közösség keretében a tagállami minisztereket tömörítő Tanács volt a fő döntéshozó fórum, míg a Bizottság mind az EGK-ban, mind az Euratom-ban javaslattevő funkcióval bírt. Az ekkortól 142 képviselőből álló, immár közös *Parlamentáris Gyűlés*nek nevezett korábbi Közgyűlés továbbra is konzultációs és véleményformáló feladatokat látott el. A szintén közös Bíróság pedig ezután is a római szerződésekkel kibővült közösségi jog egyedüli értelmező, betartását felügyelő intézményeként folytatta működését.

11.1. Az Európai Gazdasági Közösség és az Euratom céljai, eredményei

Az EGK-ról szóló, *hat címből* álló szerződés összesen 248 cikkelyben határozta meg a Közösség alapelveit, intézményi felépítését és fő célkitűzéseit. Az Európai Gazdasági Közösség hosszú távú stratégiáját, ennek alapján, a következőkben határozhatjuk meg: mindenekeelőtt vámunió létrehozása, majd a Közös Piac kialakítása, a belső korlátozások megszüntetése, közös külső vámpolitika bevezetése, a négy piaci alapszabadság (a tőke, a munkaerő, az áruk és a szolgáltatások) szabad áramlásának biztosítása, az integráció kiszélesítése a nyugat-európai gazdaság egészére, a gazdasági tevékenység összehangolása, közös szállításiügyi politika bevezetése. Emellett a stabilitás biztosítása, a fizetési egyensúlyhiány elkerülése, egységes gazdasági jogrend megalkotása, teljes jogharmonizáció felépítése, egységes bér- és munkavállalási viszonyok kiépítése, illetve egy *Európai Szociális Alap* létrehozása

is szerepelt az elérendő fő célok között. Mindezek alátámasztására végül egy *Európai Beruházási Bank* (*European Investment Bank – EIB*) létesítése, amely kölcsönök biztosításával új forrásokat tehet elérhetővé az EGK további gazdasági fejlesztésére és a nagyobb közösségi beruházások finanszírozására (Bóka 2008. 85.).

Emellett a másik új integrációs intézmény, az Euratom szerződése is hasonlóképpen részletesen kidolgozott programot írt elő. A szintén *hat címből*, de csak *224 cikkelyből* álló alapító okirat szerint az Euratom megalakulásának elsődleges céljai a következők voltak: a nukleáris kutatások előmozdítása, közös beruházási programok előkészítése, közös atomerőművek létesítése, a közös nyersanyag- és hasadóanyag-kereskedelem szabályozása, elosztása, valamint a biztonságos ellenőrzés megszervezése és a tagállamok atomenergiával való folyamatos ellátása. Mindennek sikeres eléréséhez az Euratom alapító okirata szoros együttműködést írt elő az ENSZ szakosított intézményeként működő, Bécs-központú, alig egy évvel korábban, 1957-ben létrehozott Nemzetközi Atomenergia Ügynökséggel (*International Atomic Energy Agency – IAEA*) (Gazdag 1999. 137.).

Az alapvető célkitűzések közül elsőként a legfontosabb elem, a *vámunió* valósult meg. Az eredetileg számított tizenkét év helyett már alig egy bő évtizeddel az EGK- és az Euratom-szerződések aláírása után, *1968. július 1-jén* megtörténhetett a bevezetése. A vámunió azzal, hogy a hat tagállam között a belső vámokat lebontotta, míg a külső vámrendszert egyforma tarifák felállításával egységesítette, megteremtette egy jól körülhatárolt, külön álló gazdasági térség kialakításának alapfeltételeit. Ennek kezdeti sikerei már 1970-ben általánosan érezhetőek voltak, hiszen az első tizenkét év alatt a tagállamok közötti kereskedelmi forgalom az ötszörösére emelkedett, és a közös export is két és félszeresére nőtt. A belső kohézió megerősödése aztán természetesen általános gazdasági fellendülést is hozott, ami ugyanezen időszak alatt, a teljes Közösségre számítva, elérte az évi 5%-ot. (Gazdag 1999. 52.).

Mindezek ellenére az egyik legfontosabb eredeti célt, a tőke, a munkaerő, az áruk és a szolgáltatások szabad áramlását a tagországok között távolról sem sikerült biztosítani, és a nemzetállami különállás e téren még sokáig érezhető volt. Ugyanakkor, bár a *Szociális Alapot* valóban létrehozták, az a *190 milliós* népességű Európai Gazdasági Közösségen belül oly reális problémát jelentő munkanélküliség visszaszorításában nem tudott kellő sikereket elérni. Nem alakult ki közös adó- és pénzügyi politika, illetve közös bevándorláspolitiká sem, a közszolgáltatások pedig továbbra is nemzeti hatáskörben maradtak. Az integrációs folyamat akkori szakaszának fő céljait az EGK és az Euratom mégis elérte. Számottevően jobb lett az energiaellátás, olcsóbbak és könnyebben hozzáférhetőbbek lettek a legfontosabb ipari nyersanyagok, lényegesen növekedett a piaci forgalom, tartós gazdasági fejlődés indult meg, folyamatosan nőtt az életszínvonal, az újabb háború kitörését sikerült megakadályozni, és az általános béke stabilabbá vált. Hosszú távon pedig megmutatkoztak a hat európai állam népeinek mind szorosabb uniója felé mutató egyértelmű jelek (Gazdag 1999. 52.).

11.2. Az EFTA létrehozása és jellegzetességei

A most már több pilléren nyugvó integrációs folyamat gyors sikereit – a fent említett tények mellett – elsősorban az addig magát távol tartó nyugat-európai nagyhatalom, Nagy-Britannia vezető köreinek az EGK-hoz és az Euratomhoz való hozzáállásában mérhetjük le igazán. London eleinte, mint ahogy már korábban is említettük, vehemensen integrációellenes magatartást tanúsított. A brit parlament még 1958-ban is ezt az álláspontot képviselte, és legfeljebb az EGK-országok, illetve az OEEC-tagállamai közötti szabadkereskedelmi övezet létrehozásáig volt hajlandó elmenni. Ezt az elképzelést azonban az 1958-ban újból Franciaország elnökévé választott *Charles de Gaulle*⁶¹ (1890–1970) hevesen ellenezte, mert benne Párizs európai nagyhatalmi ambícióinak visszafogását látta. A brit politikai erők döntő többsége ebben az időben még mindig hitte, hogy az Egyesült Királyság világhatalmi helyzete továbbra is fenntartható, holott ezt a korszak számos eseménye egyértelműen cáfolta. Az indiai függetlenségi mozgalom 1947-es sikerei, Görögország és Törökország kommunista felkelők elleni támogatásának kényszerű beszüntetése még ugyanabban az évben, valamint az 1956-os szuezi válság⁶² keserű tapasztalatai világosan megmutatták a globális hatalmi erőegyensúly eltolódását és Nagy-Britannia hatalmi státusának hanyatlását. Ezt viszont London nem volt hajlandó minden további nélkül tudomásul venni. Ezért még 1958-ban is a különállás és az önálló nagyhatalmi fejlődés lehetőségében bízva, a brit kormány a Commonwealthra támaszkodva próbálta meg visszavezetni az országot az első számú világhatalmak közé. Ennek elérésére az Amerikai Egyesült Államokhoz fűződő *különleges viszonyt (special relationship)* továbbra is fenntartotta, és mintegy kiegyenlítő tényezőként, külön kezelte a kontinentális Európával való együttműködést.

Az Európai Gazdasági Közösség korán megmutatkozó, jelentős sikerei láttán azonban az ötvenes évek legvégén Nagy-Britannia is elérkezettnek látta az időt egy szorosabb kontinentális kötődés kialakításához. Erős francia, sőt amerikai ellenkezés dacára, 1960. január 4-én London tető alá hozta az *Európai Szabadkereskedelmi Társulás (European Free Trade Association – EFTA)* megalakításáról szóló tervét. A mintegy „párhuzamos integrációként” is felfogható EFTA-t létrehozó *stockholmi megállapodást* végül az *Egyesült Királyság* mellett még hat nyugat-európai ország írta alá: *Dánia, Norvégia, Svédország, Svájc, Ausztria és Portugália*. A szervezethez később csatlakozott újabb három állam: 1970-ben *Izland*, 1985-ben *Finnország* és 1991-ben *Liechtenstein*. Az angol kezdeményezés egy, az EGK-

61 Francia tábornok, államférfi, 1940–1944 között a Szabad Franciaország vezetője, 1944–1946 között az Ideiglenes Francia Kormány tanácselnöke, 1958–1959 között miniszterelnök és honvédelmi miniszter, 1959–1969 között pedig az Ötödik Francia Köztársaság első államelnöke volt.

62 A Szezi-csatorna Egyiptom általi államosítása miatt kitört nemzetközi konfliktus 1956. október 29. és november 7. között, amely az Amerikai Egyesült Államok határozott fellépése miatt visszavonulni kényszerülő Izrael, Nagy-Britannia és Franciaország vereségével, utóbbi kettő nagyhatalmi nimbuszának megtörésével és nemzetközi tekintélyének súlyos csorbulásával járt.

nál lazább, minden területen kormányközi jellegű, gazdasági kooperációt célzó, kedvezményes európai egységet hozott létre. Az EFTA ambíciói ennél fogva már a kezdetektől jóval mérsékeltebbek voltak, mint az EGK-éi, és számottevően kevesebb lakost is érintett. Ráadásul a szervezet tevékenységére rányomta a bélyegét az erős földrajzi megosztottság, hiszen a brit szigetek mellett a skandináv térséget, az Ibériai-félsziget egy részét és három, a kontinens közepén levő országot fogott egybe. Mindezek mellett az sem vált a társulás előnyére, hogy gazdasági téren egyértelműen az Egyesült Királyság uralta az EFTA-t. Ennek ellenére például Dánia – mint hangsúlyosabban mezőgazdasági jellegű állam – igényeit egyelőre mégis inkább kielégítették az EFTA-n belüli előnyös vám- és kereskedelmi viszonyok, mint a fejlett ipari államokkal szemben az EGK keretén belüli szabad verseny kockázatos felvállalása (Herencsár et al. 2006. 128.).

Rövid időre úgy tűnt, hogy Európa gazdasági egyesülése két övezetben, párhuzamosan fog bekövetkezni. Ez a lehetőség azonban hamar szertefoszlott. Az új brit konzervatív kormány, *Harold Macmillan*⁶³ (1894–1986) vezetésével, korán felmérte az EGK és az EFTA közötti egyenlőtlenségeket. Az angol politikai vezetés nemsokára rádöbbsent arra, hogy a gazdasági integráció következtében – amennyiben London továbbra is távol marad tőle – a kontinentális Európa egyre inkább erős konkurenciát fog jelenteni a brit gazdaság számára. Ugyanakkor az EGK-tagság most már jóval nagyobb előnyöket jelentett, mint a Montánunió szűk-körű, szén- és acélipari együttműködést ígérő ajánlata. A gazdasági fellendülés és egyben a nagyhatalmi státusz ezáltal megerősödése kecsegtető lehetőségként kezdte ellensúlyozni a nemzetekfelettséggel szemben hagyományossá vált brit ellenszenvet (Gazdag 1999. 53.).

11.3. A brit belépés francia megvétózása

Az Egyesült Királyság politikájának fő irányvonalaiiban hamarosan gyökeres változás állott be, és alig másfél évvel az EFTA létrehozása után, *1961 júliusában a brit kormány bejelentette csatlakozási szándékát az EGK-hoz*. Az integráció első térbeli kibővülésének útjában ekkor azonban váratlan akadály merült fel. *A De Gaulle-vezette Franciaország ebben az esetben először élt vétőjogával, és az elhúzódo tárgyalások végén, 1963 januárjában elutasította az angolok felvételi kérelmét az Európai Gazdasági Közösségbe* (Gazdag 1997. 112–113.).

A francia különutas politika nemcsak az európai egységesülésnek állt útjában, hanem a már meglévő integrációs intézmények nemzetek feletti jellegének további fejlődését is megakadályozta. De Gaulle államelnök – régi francia hagyományokhoz

63 Brit konzervatív párti politikus és diplomata, 1951-ben lakásügyi, 1954–1955 között hadügy-, 1955-ben külügy-, 1955–1957 között pénzügyminiszter, végül 1957–1963 között Nagy-Britannia miniszterelnöke.

híven – kifejezetten nemzetállami alapon gondolkodott. A „nemzetek Európájának” elvét vallva, eleve ellenzett minden szupranacionális összeolvadást. A föderatív Európa-gondolattal ellentétben olyan nemzetállamok együttműködésén nyugvó Európa lebegett a szeme előtt, amelynek fő célja a második világháború vége óta tartó, egyre nyomasztóbbnak érzett amerikai befolyás ellensúlyozása. Ennek fokozatos megvalósításával De Gaulle Franciaország és egész Nyugat-Európa világpolitikai jelentőségének megnövekedését szerette volna elérni. A francia politikus-államférfi az integrációs intézményekre építő, nemzetek feletti jellegű unió helyett egy kormányközi együttműködés alapján fejlesztendő európai egységet képzelt el (Bóka 2008. 87–88.). Ennek keresztülvitelében partnert látott a Német Szövetségi Köztársaságban. A régi ellenfelet De Gaulle az esetleges brit belépés ellensúlyaként is számontartotta. Bár Konrad Adenauer nyugatnémet kancellár inkább a nemzetek feletti integráció híve volt, hamar felismerte, hogy a francia–német megegyezés a közös Európa építésében életbevágó fontosságú. Ugyanakkor Franciaország által, a második berlini válság⁶⁴ idején az NSZK-nak nyújtott támogatásért cserébe a német vezetés Párizs felé gesztusokat kívánt tenni. Így Adenauer kancellár az európai egység politikai aspektusaiban támogatásáról biztosította De Gaulle-t (Gazdag 1997. 115.).

Ennek következtében, Franciaország nyomására, az EGK tagországai még 1961-ben kénytelenek voltak elfogadni egy új szakbizottság megalakítását a francia *Christian Fouchet*⁶⁵ (1911–1974) vezetésével, amelynek feladata a leendő politikai egység pontos mibenlétének kidolgozása volt. A bizottság erőltetett menetben végzett munka után, még ugyanazon év decemberére elkészítette jelentését a *Hatok külpolitikai együttműködéséről*. A jelentésben megfogalmazott terv mindenben a „gaullizmus” jól látható jegyeit viselte magán. Legmarkánsabb újítása, a régi helyett egy olyan új, *Párizs-székhelyű Bizottság* létrehozása lett volna, amelynek tagjai *egyszerű nemzeti hivatalnokok* és nem a közös európai intézményekhez lojális nemzetközi tisztviselők lettek volna (Iglói-Récsey é. n. 35.). E merész tervet a többi öt EGK-tagállam csak az Egyesült Államokkal továbbra is fenntartandó atlanti szövetség árán volt hajlandó elfogadni. Ez azonban De Gaulle szemében teljes mértékben elutasítandó volt, így a viták egy egész éven át elhúzódtak. Végül a brit belépési szándékot ürügyként felhasználva, a Fouchet-tervet elvetették. Erre érkezett válaszként 1963 januárjában Nagy-Britannia belépésének francia megvetozása. De Gaulle e döntésében arra hivatkozott, hogy a briteken keresztül, azokat mintegy „trójai falónak” használva, valójában az Amerikai Egyesült Államok akarta volna betenni a lábát az egyesült Nyugat-Európába (Bóka 2008. 88.).

64 Nyugat-Berlin demilitarizált, szabad várossá alakításáról szóló, a nyugati nagyhatalmaknak 1958. november 27-én küldött szovjet diplomáciai jegyzékkel kezdődő és 1961. augusztus 13-ig, a berlini fal építésének kezdetéig tartó, kelet–nyugati diplomáciai konfliktus, amely az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország és az NSZK győzelmével, illetve a Szovjet-unió és az NDK vereségével zárult.

65 Francia politikus és diplomata, Charles de Gaulle bizalmi embere, 1954–1956 között marokkói és tunéziai ügyekért felelős tárca nélküli miniszter, 1958–1962 között dániai francia nagykövet, 1962–1967 között oktatásügyi miniszter, végül 1967–1968 között belügyminiszter.

11.4. Az „üres székek válsága” és a „luxemburgi kompromisszum”

A francia vétó, bár hatalmas vitákat váltott ki, még csak a kezdet volt. Párizs hamarosan ennél jóval tovább ment: kieroszakolta a Franciaország számára oly fontos *Közös Mezőgazdasági Politika* (*Common Agricultural Politics – CAP*) bevezetését. A gazdaság e lényeges területéről a római szerződés nem tett ugyan említést, de nyilvánvaló volt, hogy az ipari együttműködést kiegészítve, az integráció elmélyítésének terén nagy fontossággal bír. Igaz ugyan, hogy az Európai Gazdasági Közösség megalakulásának idején a tagállamok lakosságának már csak alig 20%-a dolgozott a mezőgazdaságban, Franciaország viszont arányaiban a többi tagországnál jobban érintett volt e téren. Ezért számára a gazdaság e vetülete kiemelt jelentőséggel bírt (Gazdag 1999. 53.). Bár az első rendszabályokat sikerült már 1962 januárjában bevezetni, az egész rendszer kiépítése mégis hamarosan elakadt. Többévi tárgyalások után, 1964 végére még mindig csak a közös gabonaárakról tudtak megegyezni, ezért az EGK belső bizalmi válsága egyre akuttabbá vált. Az integrációs folyamat lelassult, és úgy tűnt, hogy esetleg végleg meg is torpanhat.

A kialakuló válság első mozzanata abból eredt, hogy még a római szerződés értelmében 1966 januárjára a döntéshozatalban át kellett volna térni a minősített többségi elv alkalmazására. Ennek megfelelően az Európai Bizottság elnöke, *Walter Hallstein*⁶⁶ (1901–1982) javaslatot tett a közös agrárpolitika finanszírozásának reformjára is. A konkrét elképzelés szerint az *agrárkiadásokat* 1966-tól a tagállamok helyett, az EGK már *saját bevételeiből* finanszírozta volna. De Gaulle ezt teljességgel elfogadhatatlannak tartotta és visszautasította. Sőt, úgy tűnt, hogy Párizs képes elmenni a Közösséggel szembeni teljes szakításig, ugyanis 1965 júliusától Franciaország képviselői többé nem vettek részt az EGK testületi ülésein. Ez lett az úgynevezett „üres székek politikája”. A hat hónapig tartó válság a *Közösség első súlyos belső meghasonulása volt*. Végül ugyan 1966 januárjában a luxemburgi külügyminiszteri ülésen sikerült egy kompromisszumra épülő, áthidaló megoldást találni, ennek ellenére az európai integráció súlyos csapást szenvedett (Urwin 1998. 113.).

Franciaország tárgyalásokra való visszatérésének fejében, de Gaulle-nak sikerült elérnie a *Bizottság hatáskörének megnyirbálását*. Emellett *konkrét ütemtervet* is el tudott fogadtatni a *CAP bevezetésére*, és végül keresztülvitte az *egyhangúság elvének* további érvényben maradását is, annyi enyhítéssel, hogy csak akkor alkalmazható, ha a tárgyalás kérdése valamelyik tagállam szemszögéből „nagyon fontosnak” bizonyul. A vétójog fennmaradását így az ún. „luxemburgi kompromisszum” szentesítette, hozzájárulva ezzel a leglényegesebb kérdésekben való közös döntéshozatal vétójog általi megnehezítéséhez. Ez volt az igen magas ára annak, hogy az EGK túlélte a válságot, és a római szerződés lényegében továbbra is változatlan maradhatott (Bóka 2008. 89.).

66 Német jogász, politikus, diplomata, 1951–1958 között az NSZK külügyi államtitkára, 1958–1967 között az EGK Bizottságának első elnöke, 1969–1972 között Bundestag-képviselő a CDU színeiben. Az európai integrációban a föderalizmus elkötelezett híve.

11.5. A francia különutasság és az Európai Közösségek létrehozása

A francia politika ugyanakkor mégsem érte el céljait minden téren. De Gaulle ugyanis túlzottnak tartotta a NATO-n belüli amerikai befolyást, ezért a szervezet döntéshozási struktúráját hárompilléréssé (amerikai–brit–francia) szeretne volna átalakítani. Emellett igyekezett országát kivonni az amerikaiak által biztosított atomernyő alól, és saját nemzeti atom ütőerő (*force de frappe*) kiépítésének útján, Franciaország számára globális nagyhatalmi státust szeretett volna elérni. Ebben azonban a briteknél nem talált támogatásra. London az önálló nukleáris haderőfejlesztés helyett az amerikaiaktól vásárolt Polaris rakétákat. Párizs erre 1966 márciusában a NATO katonai szervezetéből való egyoldalú kilépés mellett döntött. Az Észak-atlanti Szerződés Szervezetének intézményeit és csapatait kiutasították Franciaország területéről. Ez tovább mélyítette a francia–brit ellentéteket, és az EGK belső válságát kivetítette a NATO-ra is. Nyugat-Európa addigi intézményi felépítése általánosan megrendülni látszott. A megtorpanás éveinek utolsó mozzanata az 1967-ben megismételt brit belépési szándék De Gaulle általi, másodszori visszautasítása volt. *Harold Wilson*⁶⁷ (1916–1995) brit miniszterelnök azonban országának csatlakozási szándékát ezúttal nem vonta vissza. E téren viszont érdemi tárgyalásokra már csak Charles de Gaulle 1969. április 28-án bekövetkező lemondása és a francia külpolitika gyökeres változása után kerülhetett sor (Gazdag 1997. 121., 128–134.).

A hatvanas évek végére az Európai Gazdasági Közösség első nagyobb válsága véget ért, sőt az integráció elmélyítésének folyamatában nem várt továbblépés is történt. A CAP teljes rendszere 1968-ra kiépült, és kiderült, hogy számos téren kedvező hatásokat ért el. A földművelőknek és gazdáknak magasabb életszínvonalat biztosított, elősegítette a Hatok gazdaságának egy kevésbé hatékony területen való általános fejlődését, és ami a legfontosabb, jelentősen növelte az EGK mezőgazdasági termékekkel való önellátását. Ezzel segítette az egységes európai gazdasági térség megszilárdulását, bebizonyítva, hogy a hat alapító tagállam nagyon kényes területeken is képes együttműködni, még akkor is, hogyha az ebből származó terhek egyenlőtlenül oszlanak meg. Természetesen a Közös Mezőgazdasági Politika bevezetéséből a legtöbbet Franciaország gazdasága nyert, míg a CAP elsősorban az iparilag fejlett Nyugat-Németországot nehéz kompromisszumok meghozatalára kényszerítette (Gazdag 1999. 53.).

A válság sikeres leküzdésének végső jele, a vámunió bevezetése mellett, az addig meglévő három integrációs intézmény, az Európai Szén- és Acélközösség, az Európai Gazdasági Közösség és az Euratom egyetlen szervezetbe való összevonása volt. A Brüsszelben 1965. április 8-án a Hatok által aláírt egyesítő vagy más néven *fúziós szerződés* 1967. július 1-jén hatályba lépett, és rendelkezéseinek megfelelő-

67 Munkáspárti brit politikus, 1964–1970 és 1974–1976 között két ízben is Nagy-Britannia miniszterelnöke.

en az addig *párhuzamosan működő integrációs intézményeket összevonták*. Ettől kezdve a három pilléren nyugvó egység az *Európai Közösségek – EK (European Communities – EC)* megnevezést vette fel (Földeák 2008. 28.). Ez az intézményi háttér jelentős egyszerűsödésével, hatékonyságának növelésével és költségvetési vonzatainak csökkenésével járt, ugyanis az ESZAK Főhatósága, illetve az EGK és az Euratom Bizottságai egy új, közös Bizottságot alkottak, és a három szervezet Tanácsai is egy közös Tanácsba álltak össze. Ugyanakkor az 1962-től már *Európai Parlament* nevet viselő egykori Közgyűlés, valamint a Bíróság – mint ahogy korábban szó volt róla – már 1958-tól a Montánunió, az EGK és az Euratom közös intézményei voltak, így működésüket változatlan formában folytatták tovább (Horváth 2011. 32.).

11.6. Az „északi bővítés”

Charles de Gaulle francia elnök távozása után utódja, *Georges Pompidou*⁶⁸ (1911–1974) igyekezett Franciaországot kivezetni a fokozódó elszigeteltségből. Ezért elsősorban arra törekedett, hogy a már nagyon terhesnek bizonyuló EK-n belüli és egyben az Egyesült Államokkal szembeni egyidejű konfliktushelyzetet feloldja (Iglói–Récsey é. n. 63.). Ehhez jó alkalomnak bizonyult a brit csatlakozási szándék újbóli bejelentése. Pompidou – ellentétben az addigi következetes francia visszaautasítással – merőben más szemszögből vizsgálta a kérdést. Az Egyesült Királyság csatlakozásának lehetőségét 1969-ben már a gyorsan növekvő nyugatnémet gazdasággal szemben, az Európai Közösségeken belül egyfajta ellensúlyként kezelte (Gazdag 1997. 142–144.). A Német Szövetségi Köztársaság gazdasági fejlődése ugyanis a hatvanas években robbanásszerűvé vált, és a *Willy Brandt*⁶⁹ (1913–1992) kancellár által kiszélesített *Ostpolitik*⁷⁰ külpolitikai sikereivel együtt, az EK-n belül Nyugat-Németország javára jelentős erőeltolódás következett be. A francia külpolitika e gyökeres fordulatának tudható be az Európai Közösségek 1969. decemberi, történelmi jelentőséggel bíró csúcstalálkozójának összehívása is. A hágai csúcson fontos döntések születtek az integráció felélesztéséről, illetve újbóli lendületbe

68 Francia irodalomtanár, banktisztviselő, politikus, államférfi, 1962–1968 között Franciaország miniszterelnöke, 1969–1974 között az Ötödik Francia Köztársaság második államelnöke volt. Nyírokrákban, 1974. április 2-án bekövetkezett, korai halála miatt hétéves elnöki mandátumát nem tudta végigvinni.

69 Eredeti nevén Herbert Ernst Karl Frahm Nobel-békedíjas német újságíró, szociáldemokrata politikus, 1957–1966 között Nyugat-Berlin főpolgármestere, 1966–1969 között az NSZK külügyminisztere, majd 1969–1974 között a Német Szövetségi Köztársaság kancellárja.

70 Kelet-politika: az NSZK-nak az NDK-hoz, Lengyelországhoz, a Szovjetunióhoz és a szocialista blokk többi országához fűződő kapcsolatai normalizálási folyamata. A főleg diplomáciai és gazdasági sikereket hozó politika jelentősen növelte a Német Szövetségi Köztársaság nemzetközi súlyát, és hozzájárult a hidegháborús feszültségek csökkentéséhez. Sikerességét jelzi, hogy 1971-ben Willy Brandtnak ítéltek meg a Nobel-békedíjat.

hozásáról, valamint az újabb tagállamok felvételéről. A Közösségek első bővítése azonban már nemcsak Nagy-Britannia jövőbeli tagságáról szólt, hanem annál jóval átfogóbban kezelve a kérdést, felvetette Dánia, Írország és Norvégia esetleges egyidejű csatlakozását is. Mindemellett a hágai csúcson megállapodás született – a római szerződés értelmében – a CAP Közösségek általi finanszírozásáról, valamint az integráció újabb gazdasági és politikai szférákra való kiterjesztéséről.

Végül Nagy-Britannia, Dánia, Írország és Norvégia belépéséről a tulajdonképeni tárgyalások 1970 júniusában kezdődtek meg. Az eljövendő tagság feltételeiként a közösségi jogrend átvételét, a jogharmonizációt, a közös politikák meghatározását és a költségvetésben való részvétel rendezését, illetve a pénzügyi stabilizációt szabták meg. A belépni vágyó új tagállamoknak el kellett fogadniuk az EK addigi eredményeit, és öt év haladékot kaptak az azokhoz való alkalmazkodásra. A gyors ütemben folyó tárgyalások nyomán 1971 májusára sikerült Londonnal megegyezésre jutni a Commonwealth-kereskedelem kérdésében, a font helyzetének ügyében és a CAP finanszírozásának problémájában is. Hasonlóképpen Norvégiával a halászati kvótákról folytatott tárgyalások is sikerre vezettek, így a négy ország csatlakozási egyezményét 1972. január 22-én aláírhatták (Herencsár et al. 2006. 129.). Nyolc hónappal később azonban példátlan dolog történt: *Norvégiában a belépésről szóló, 1972. szeptember 25-én megrendezett népszavazáson a lakosság enyhe többsége, 53,5%-a elutasította az Európai Közösségekhez való csatlakozást.*⁷¹ Az EK tehát 1973. január 1-től csak a többi három tagjelölt országot fogadhatta be: *az Egyesült Királyságot, Dániát és Írországot*, és ezzel az Európai Közösségek *kilenc tagúra* bővült. Érdekes motívuma az első csatlakozási hullámnak, hogy az ekkor belépő három új tagállam közül kettő EFTA-tagország volt, ráadásul egyikük éppen a szabadkereskedelmi társulás vezető tagja (Horváth 2001. 82–85.).

11.7. Az európai integráció új lendülete: a Davignon- és a Werner-jelentés

Az első bővítéssel párhuzamosan az integráció mélyítésének folyamatában is újabb nekilendülés következett be. Az egyre látványosabb gazdasági összehangolódás mellett természetsszerűleg felmerült a politikai és a pénzügyi integráció gondolata is. Az egységes politika kialakításának terén áttörést a belga Étienne Davignon⁷² (1932–) vezetése alatt álló szakbizottság által kidolgozott, ún. *Davi-*

71 Tanyi Attila: Norvégia és az Európai Unió. 2. https://www.attilatanyi.com/uploads/2/5/0/0/25004408/norge_eu.pdf [2020. április 12.]

72 Budapesten született belga politikus, üzletember, 1977–1981 között a Roy Jenkins vezetése alatt álló Bizottságban a belső piacért, vámunióért és iparügyekért felelős biztos, majd 1981–1985 között a következő, Gaston Thorn vezette Bizottságban az iparpolitikáért és energiaügyekért felelős biztos, egyben bizottsági alelnök.

gnon-jelentés hozott, amelynek következtében 1970 novemberében megindultak az egyeztetések a közös kül- és biztonságpolitika kialakításáról. Ennek megvalósítására a hetvenes évek elején külügyminiszeri találkozók sora zajlott le, amelyet később *Európai Politikai Együttműködés* (*European Political Cooperation – EPC*) név alatt emlegettek. Ez a konzultációsorozat az integrációs szervezetektől független volt ugyan, de a Közösség jövőjével kapcsolatban lényegbevágó kérdésköröket vetett fel. A tanácskozásokon a közös külpolitikai és biztonságpolitikai álláspontokat szerették volna kialakítani. Erre ugyan végül nem került sor, de a találkozók és egyeztetések számos kérdésben megkönnyítették az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet előkészítő tárgyalásait, és nagyban hozzájárultak az 1975-ös helsinki záróokmány legfontosabb alapelveinek, az ún. „helsinki dekalognak” a kidolgozásához. Maga az Európai Politikai Együttműködés azonban nem tudott nemzetek feletti szervvé válni, és csupán kormányközi egyeztető fórum maradt. A különböző állásfoglalások és nyilatkozatok nyomán, az EPC keretében fokozatosan kialakult egyfajta „deklarációs közös külpolitika”, amely azután a nemzetközi élet legkülönbözőbb kérdéseiben volt hivatott az Európai Közösségek közös álláspontját meghatározni, és ezáltal a tagországok, valamint a külső partnerek számára irányadó, magatartást meghatározó tényezővé vált (Bóka 2008. 91.).

Az EPC-nél azonnali eredményeiben jelentősebbnek volt mondható a pénzügyi harmonizációt előíró, ún. *Werner-jelentés*. A *Pierre Werner*⁷³ (1913–2002) luxemburgi miniszterelnök által vezetett szakcsoport jelentése alig egy hónappal a Davignon-jelentés előtt, 1970 októberében jelent meg, és az EK teljes gazdasági és pénzügyi uniójának gondolatát vetette fel. Az *Európai Monetáris Unió* (*European Monetary Union – EMU*) elnevezésű terv fő célja a tagállamok közötti gazdasági, adózási és költségvetési politikák fokozatos egységesítése volt, amihez első lépésként a tagországok valutái közötti stabil árfolyamrendszer, illetve a konvertibilitás elérését határozták meg (Herencsár et al. 2006. 162–163.; Bóka 2008. 91–92.). Az EMU bevezetéséről két évvel a jelentés közzététele után, az EK párizsi csúcstalálkozóján, 1972 októberében született döntés. Emellett Párizsban még számos ambiciózus határozat született, mint például a Kelet-Európával és a „harmadik világgal” szemben folytatandó közös kereskedelempolitika kialakítása, valamint a tudományos és környezetvédelmi téren folytatott együttműködés megvalósítása.

Összességében a hetvenes évek elején úgy tűnt, hogy az európai integráció felgyorsulóban van. Az olyan tényleges eredmények mellett, mint amilyen a váltság áthidalása után a sikeres intézményi összevonás következtében létrejövő Európai Közösségek vagy az új tagállamok csatlakozása volt, az egységesülés folyamata is új dimenziókat készült átfogni. A belső kohézió átmeneti megszilárdulásával az Európai Közösség előtt új lehetőségek tárultak fel.

73 Luxemburgi jogász, közgazdász, bankár és keresztény-szocialista néppárti politikus, 1953-tól pénzügyminiszter, 1959–1974, illetve 1979–1984 között két ízben is Luxemburg miniszterelnöke.

12. AZ EUROSZKEPTICIZMUS ÉVTIZEDE: AZ INTEGRÁCIÓ MEGTORPANÁSA 1973 ÉS 1984 KÖZÖTT

Az ötvenes években születő és a következő évtizedben, a válság ellenére megerősödő európai integráció kezdetben egyértelműen a piacok egyesítését szolgálta. Elsősorban a német és a francia ipar szoros összefonódását tűzte ki célul, és ennek megvalósítására intézmények sorát hozta létre. A hatvanas évek végére azonban az integráció vártnál gyorsabb fejlődése következtében a tagállami szuverenitás mind érzékenyebb része került átadásra, miközben a nemzetek fölötti struktúrák egyre nagyobb befolyásra tettek szert. Ez idővel maga után vonta az integrációs folyamat természetes lelassulását, egyre nehézkesebbé válását. Európa nemzetállamai, ahogy veszítettek szuverenitásukból, úgy kezdtek egyre görcsösebben ragaszkodni bizonyos területeken maradék önállóságukhoz. Így a hatvanas évek végén újból előtérbe került a hagyományos európai államközpontú modell. Ez azután igyekezett a közös intézmények hatáskörét visszafogni, és az európai egységesülés folyamatában a kormányközi jelleg megerősítését követte. A hetvenes évekre ezért egyfajta kettősség alakult ki. Míg egyfelől – az első bővítési hullám és a gazdasági sikerek nyomán megerősödő nyugat-európai egység következtében – természetesen előtérbe került az integráció azelőtt nem erőltetett politikai vetülete, addig másfelől éppen erre az időszakra erősödött meg a politikai függetlenséghez végsőig ragaszkodó nemzetállami ellenállás jelensége.

12.1. Az Európai Közösségek az 1970-es évek elején

A kilenctagúvá szélesedett Európai Közösségek lakossága 1973-tól újabb 60 millió fővel gyarapodott, összességében elérve a 250 milliót. Ezáltal, a jelentősen megerősödött EK az Amerikai Egyesült Államok, Japán, a Szovjetunió és a Kínai Népköztársaság mellett, egyike lett a világ nagy gazdasági térségeinek. Az informatikai forradalom évtizedében az egyesült Nyugat-Európa a minőségi ipari termékek terén most már kezdett valóban gazdasági és kereskedelmi vetélytárs lenni az Egyesült Államoknak és Japánnak. Az EK ekkor már a világkereskedelem egyötödét tudhatta magáénak, és 1968 után már egyértelműen a közép-kelet-európai szocialista országok első számú kereskedelmi partnerévé lépett elő. Ezt az 1975-ös helsinki záróokmány aláírása csak még jobban megerősítette azáltal, hogy az általános kelet-nyugati közeledés és párbeszéd az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEE) keretében intézményesített formát nyert. Ugyanak-

kor a hidegháborús hangulatot felváltó „békés egymás mellett élés” politikája, a nemzetközi kapcsolatokban bekövetkezett enyhülés folyamata nagymértékben hozzájárult az Európai Közösségek kelet-európai beruházásainak megnövekedéséhez, a technológia és az információáramlás kiszélesedéséhez.

Ezzel egy időben az EK, illetve azon belül elsősorban a Német Szövetségi Köztársaság felé irányult a keleti tömb nem kommunista országokba tartó exportjának fele, és a gyors ütemben felszabaduló volt gyarmati világgal is egyre szorosabb kapcsolatok kötötték össze az Európai Közösségeket. Az 1963-ban aláírt *yaoundéi*⁷⁴ konvenció 18 afrikai országot, Franciaország és Belgium volt gyarmatait fűzte gazdaságilag szorosabban Nyugat-Európához. A tizenkét évvel később, 1975. február 28-án tető alá hozott *első loméi*⁷⁵ konvenció pedig az EK gazdasági érdekszféráját Nagy-Britannia egykori gyarmataira is kiterjesztette. A megállapodás így már a „harmadik világ” 46 afrikai, közép-amerikai és csendes-óceáni fejlődő országát kapcsolta az egységesülő Európa kereskedelmi érdekköréhez (Gazdag 1999. 103.). Emellett később, 1980-ban, 1985-ben, illetve 1990-ben még három újabb loméi konvenciót írtak alá, tovább szélesítve az addigi kereteket. Így a kilencvenes évek első felében már 71 állam tartozott az Európai Közösségek gazdasági holdudvarához. Az utolsó loméi konvenciót ráadásul már tíz évre kötötték meg, majd annak 2000-ben bekövetkező lejárása után még az év június 23-án, Cotonou-ban⁷⁶ újabb, ezúttal már 20 évre szóló egyezményt írtak alá az EU tagállamai 77 fejlődő országgal. Magasabb szintre emelték az együttműködést is, hiszen a cotonoui megállapodásnak immár nemcsak gazdasági, hanem fejlesztési és politikai partnerségi perspektívája is volt. Az európai országokkal szerződéses kapcsolatba kerülő afrikai, karibi és csendes-óceáni államokból kialakuló Afrikai, Karibi és Csendes-óceáni Államok Csoportja (*African, Caribbean and Pacific Group of States – ACP*) így egyre szorosabb kapcsolatba került az Európai Unióval, illetve azon belül az egykori gyarmattartó országokkal. Az együttműködés mindkét fél számára jelentős eredményeket hozott. Az európai államok általa továbbra is biztosítani tudták a legfontosabb ipari nyersanyagokhoz való hozzáférésüket, illetve a gyarmatbirodalmak szétesése után is megőrizhették, sőt fejleszthették piaci jelenlétüket a demográfiai robbanás korszakát élő harmadik világban. Ugyanakkor az ACP-országok e megállapodások révén hozzáférhettek az európai fejlesztési forrásokhoz, valamint egyes termékeikkel megjelenhettek a közösségi piacon. A kölcsönös előnyökkel járó kapcsolatrendszer már az 1970-es évek elején általános gazdasági fellendülést hozott az Európai Közösségek kilenc tagállamában (Horváth 2001. 90–93.).

74 Kamerun fővárosa.

75 Togo fővárosa.

76 Benin legnagyobb városa, egyben kormányzati székhelye és gazdasági központja.

12.2. A második integrációs válság

A fejlődés lendülete 1973-ban egyszerre megtört. Ez az integráció folyamatában is hirtelen megtorpanáshoz vezetett. Amellett, hogy a föderalisták szupranacionális elképzeléseivel szemben nagymértékben fokozódott a nemzetállami ellenállás, az egységesülés erőteljes lelassulásának sokkal közvetlenebb, gazdasági okai is voltak. Az 1973-as arab–izraeli háború⁷⁷ után jelentkező olajválság⁷⁸ erősen befolyásolta Nyugat-Európa fejlődését. Az energiahordozók és a nyersanyagok árának drasztikus növekedése az Európai Közösségek gazdasági fellendülését megakasztotta, a nyugati jóléti államok társadalmi, gazdasági rendszerét alapjaiban rázva meg. Ennek következtében a kilenc EK tagállam mindegyikében, társadalmi nyomásra, protekcionista intézkedéseket vezettek be.

Az újabb válságot tovább súlyosbította az a szerencsétlen helyzet is, hogy az 1944-ben létrehozott Bretton Woods-i pénzügyi rendszer, amely a nyugati világ monetáris berendezkedését három évtizeden keresztül meghatározta, ekkorra már az összeomlás szélén állt. A vietnámi háború után értékében sokat veszítő amerikai dollár többé nem tudta maradéktalanul betölteni a Bretton Woods-i rendszerben meghatározott világpénz szerepét. Ennek kényszerű feladása éppen a hetvenes évek elején következett be, ami az európai valuták stabilitását megrendítette. Mindemellett a közösségen belül újabb problémák is felmerültek. A halászati kvóták meghatározása körül az EK tagállamai között komoly nézeteltérések merültek fel, és a „halháború” csak 1983-ra zárult le azzal, hogy végül az Egyesült Királyság megkapta a teljes közösség halászati kvótájának egyharmadát (Gazdag 1999. 59.).

A nyersanyagokhoz és természeti tartalékokhoz való hozzáférés problémája mellett a hetvenes évek első felében költségvetési aránytalanságok jelentkezése is súlyosbította az EK belső válságát. A közösségi költségvetés legnagyobb hányadát 1973–1974-ben is a közös mezőgazdasági politika kiadásai nyelték el, és ez főleg az ipari beállítottságú tagországok számára egyre nagyobb megterhelést jelentett. Ráadásul a hatvanas évek végén gyors ütemben növekvő mezőgazdasági termelés állandóan fokozta a CAP kiadásait, ami egyre erőteljesebb feszültségekhez vezetett. London folyamatosan azt hangoztatta, hogy a brit pénzügyi hozzájárulás aránytalanul nagy ahhoz képest, hogy az ország mennyit kap vissza

77 A jom kippuri háború néven ismert fegyveres konfliktus a negyedik arab–izraeli összecsapás, amelyben Egyiptom, Szíria, Jordánia és Irak koalíciója megkísérelte Izrael államot eltörölni. Az 1973. október 6–26. között vívott harcokból, jelentős veszteségek árán, Izrael került ki győztesen.

78 A Kőolaj-exportáló Országok Szervezete (Organization of the Petroleum Exporting Countries – OPEC) arab tagállamai által 1973. október 17-én kezdeményezett olajárrobbanás által kiváltott globális gazdasági válság. Az áremelés kezdeményezőinek célja a jom kippuri háborúban Izraelt támogató nyugati államok elleni megtorlás volt, azonban a nyersolaj árának drasztikus emelése az egész világot érzékenyen érintette. Az 1974 végéig tartó válság a fejlett országokat jelentős gazdasági átstrukturálódásra kényszerítette, és megrontotta az arab világ Szovjetunióval való kapcsolatait, miközben a harmadik világ fejlődő országaiban – közvetett módon – több millió áldozatot szedett.

az EK költségvetéséből. Az alapító tagállamok és a később csatlakozottak közötti állandósuló vitákra végül csak egy évtizeddel később, az 1984-es fontainebleau-i csúcstalálkozón sikerült kielégítő megoldást találni. Az itt született megállapodások nyomán a brit költségvetési részesedést a felére csökkentették, véget vetve a nézeteltéréseknek (Gazdag 1999. 60.).

Mindez azonban mély nyomot hagyott az európai integráció fejlődésében, és az *euroszkepticizmusnak* nevezett pesszimista, kiábrándult légkör egy egész évtizedre rányomta a bélyegét. Ezt az általános jelenséget érzékletesen mutatja az a tény is, hogy 1973-tól a nyolcvanas évek elejéig az Európai Községek nem bővült egyetlen új tagállammal sem. Ezzel ellentétben az EFTA-hoz másfél évtized alatt, 1970 és 1985 között újabb két ország is csatlakozott. Ugyanakkor az Amerikai Egyesült Államok és Japán a mikroelektronika bevezetésével, a hetvenes évek közepén az EK-val szemben egyre markánsabb technológiai fölényt ért el, komoly versenyelőnyre téve szert.

12.3. A válság hatása a pénzügyi integrációra

A hetvenes években bekövetkező, általános nyugat-európai gazdasági recesz-szió a nyolcvanas évek első felében maga után vonta a gazdaság neokonzervatív reformját és a jóléti állam kényszerű lebontását. Ezzel egy időben az Európai Községek döntéshozói megkísérelték a pénzügyi szektor általános átszervezését is. A Bretton Woods-i rendszer strukturális meggyengülése nyomán, már 1972-ben, a párizsi csúcstalálkozón tervbe vették, hogy 1980-ra önálló európai pénzügyi rendszert vezetnek be. Az *Európai Monetáris Unió* (*European Monetary Union – EMU*) kísérlete azonban az 1973-as olajválság után már csírájában kudarcha fulladt. A pénzügyi stabilitás reményében alighogy létrehozott *valutakígyó*,⁷⁹ az 1973-tól felszökő olajárak miatt gyakorlatilag összeomlott, bukásában magával rántva az ugyanazon év áprilisában felállított *Európai Monetáris Együttműködési Alapot* (*European Monetary Co-operation Fund – EMCF*)⁸⁰ is. Mindehhez a tagállamok közötti belső egyetértés hiánya is erősen hozzájárult. A közös árfolyamrendszerből kimaradó Nagy-Britannia, Olaszország és Írország mellett az EMU-ban Franciaország sem vett részt egyértelműen. Azzal, hogy a közösség államainak egyharmada kimaradt a pénzügyi reformintézkedésekből, és Párizs is állandóan

79 Egyes EK-tagállamok közötti megállapodás valutájuk egymás közötti árfolyamának szűk sávon belül tartásáról, miközben a többi valutához képest az árfolyamok szabadon mozoghattak. A valutaárfolyam grafikai ábrázolásban kígyómozgáshoz hasonló vonala nyomán kapta a „valutakígyó” elnevezést.

80 Az alap célja az volt, hogy erősítse a pénzügyi integrációban részt vevő államok együttműködését, közös tartalékot alkosson, és rövid távú finanszírozással segítse a gyengébben teljesítő tagállamokat.

ingadozó magatartást tanúsított, a német márka, és következésképpen a Német Szövetségi Köztársaság helyzete megerősödött a többi EK-tagországgal szemben.

Végül öt éven át tartó monetáris egyensúlyhiány után, csak 1979-ben sikerült a pénzügyi szektor alapvető problémáira megoldást találni. Közös megegyezéssel, ebben az évben felállították az *Európai Pénzügyi Rendszert* (*European Monetary System – EMS*), így a monetáris unió tervének felújításával sikerült a holtpontról kimozdulni. Az EMS kétpilléres rendszerének alapja egyfelől az átváltási mechanizmus (*Exchange Rate Mechanism – ERM*), másfelől pedig a *közös elszámolási egység* (*European Currency Unit – ECU*) volt, amely számlapénz formájában létezett (Polgár 2003. 352.).

Az új rendszer alapvető célja hosszú távon a közös fizetőeszköz, a majdani *euró* bevezetése volt, aminek előkészítésére a tagállamok valutái közötti markánsabb egyenlőtlenségek felszámolására törekedtek. Ahhoz, hogy ez sikeres legyen, az erősebb fizetőeszközzel rendelkező tagállamoknak segíteniük kellett a gyengébbeket, amit megkönnyített az a lehetőség, hogy pénzeiket egységesen az ECU százalékában fejezhették ki. Az EMS így bizonyos stabilitást és egyensúlyt teremtett a tagállamok pénzügyi kapcsolataiban, még akkor is, ha Olaszországnak és Írországnak a részvételért különleges engedményeket kellett biztosítani. Azzal, hogy a font sterlinget féltő Nagy-Britannia nem vett részt a rendszerben, és Franciaország sem tudott egységes és következetes hozzáállást tanúsítani, az EMS-ben, akárcsak azelőtt az EMU-ban, a domináns szerepet egyértelműen a nyugatnémet márka töltötte be. Ez utóbbi valuta, az angol font mellett, hamarosan Nyugat-Európa legstabilabb és legerősebb pénzegysége lett. Ez azonban távolról sem állt összhangban a Német Szövetségi Köztársaság EK-n belüli általános pozíciójával és befolyásával.

Az 1981-ben és 1983-ban többször is átalakított EMS a nyolcvanas évek folyamán az Európai Közösségeken belül lassanként monetáris stabilitást teremtett. Mindezzel együtt viszont az évtized végére a rendszer mégis nagyarányú, általános reformra szorult. Ebből kiindulva, az EK 1988-as hannoveri csúcstalálkozóján az Európai Bizottság akkori elnökét, *Jacques Delors*-t⁸¹ (1925–) megbízták egy olyan munkacsoport vezetésével, amelynek az volt a feladata, hogy az EMS-t továbbfejlesztve, egy új, átfogó pénzügyi konstrukciót dolgozzon ki. A Delors vezette szakbizottság egyéves előkészítő munka után, 1989 tavaszán tette közzé jelentését. Ebben egy olyan közös monetáris rendszer felépítését szorgalmazta, amely a római szerződések alapján biztosítaná a *teljesen szabad tőkemozgást*, és *rögzített átváltási árfolyamokat* határozna meg. A jelentés felvetette egy *Európai Központi Bank* létrehozásának gondolatát is, amely ellenőrzése alatt tartaná a nemzetállamok jegybankjainak pénzügyi politikáját, és biztosítaná a rendszer működését. Hosszú távon a Delors-szakcsoport *közös fizetési eszköz* bevezetését is javasolta. Ehhez azonban először a pénzügyi egyensúlymérleg

81 Francia politikus, 1979–1981 között európai parlamenti képviselő, 1981–1984 között Franciaország pénzügyminisztere, majd 1985–1995 között, két cikluson át, az Európai Bizottság elnöke. Egyike az európai integráció legfontosabb kezdeményezőinek, akinek nevéhez fűződik az Egységes Piac létrehozása és az euró bevezetése.

felállítására volt szükség, amit majd csak a kilencvenes évek második felében sikerült megvalósítani. Az Európai Közösségek 1989. júniusi csúcstalálkozója jóváhagyta az ún. *Delors-jelentést*, és ezzel egy tizenhárom éven át tartó általános nyugat-európai pénzügyi reformfolyamat kezdődött el (Gazdag 1999. 60.).

12.4. Sikeres integrációs kezdeményezések az euroszepticismus éveiben

A monetáris unió felé tett jelentős lépésekkel ellentétben, az európai integráció politikai vetülete a hetvenes években és a nyolcvanas évek elején erősen háttérbe szorult. Az 1973 és 1986 közötti majdnem másfél évtizedben ezen a téren csupán öt fontosabb, hosszú távú eredményekhez vezető kezdeményezés született. Első lépésként, még 1974 decemberében, a párizsi csúcstalálkozón, Valéry Giscard d'Estaing⁸² (1926–) francia elnök javaslatára elhatározták, hogy létrehozzák az Európai Közösségek legmagasabb döntéshozó fórumát, amelynek keretében a tagállamok államfői és miniszterelnökei évente két alkalommal tárgyalásokat folytathatnak egymással. Ez lett azután az *Európai Tanács* (*European Council* – *EUCO*), amely hosszú távon negatívan hatott a nemzetek feletti törekvésekre, ugyanis az EK, majd az EU intézményrendszerében elsősorban a tagállamok érdekeinek érvényesítő testületévé vált (Gazdag 1999. 108.; Horváth 2011. 104.).

Ugyancsak a párizsi csúcstalálkozón merült fel az az igény is, hogy az Európai Közösség jövőjéről, az integráció további fejlődéséről pontos ütemterv szülessen. Ennek megvalósítására Belgium miniszterelnökét, Leo Tindemans-t⁸³ (1922–2014) kérték fel. A végül 1976 januárjában közzétett, ún. *Tindemans-jelentés* az adott nemzetközi helyzetet figyelembe véve, az EK jövőjével kapcsolatban kezdetben csak *korlátozott lépéseket* javasolt, elsősorban *gazdasági és társadalmi téren*. A politikai integráció elmélyítését hosszú távra tervezte, és kijelentette, hogy a következő lépés az *unió* megvalósítása kell hogy legyen minden szinten. E távlati cél elérésére a jelentés a *Bizottság szerepének növelését* vetette fel, illetve a *közös kül- és biztonságpolitika kidolgozását* írta elő. Végül a Tindemans-terv az *európai állampolgárság bevezetését*, valamint a *tőke, a munkaerő, az áruk és a szolgáltatások szabad áramlásának kiteljesítését* szorgalmazta (Iglói–Récsey é. n. 70–71.). A hosszú távú céljait illetően kimondottan ambiciózus terv azonban a hetvenes évek második felé-

82 Francia politikus, 1962–1966, illetve 1969–1974 között gazdasági és pénzügyminiszter, majd 1974–1981 között Franciaország köztársasági elnöke. Az európai integráció egyik nagy tekintélyű személyisége.

83 Belga diplomata, politikus és államférfi, 1968–1972 között holland közösségi kapcsolatokért felelős miniszter, 1972–1973 között mezőgazdasági miniszter, 1973–1974-ben miniszterelnök-helyettes, 1974–1978 között Belgium miniszterelnöke. 1979-től európai parlamenti képviselő, 1994–1995 között a róla elnevezett Tindemans-csoport elnöke, amelynek feladata az európai intézmények jövőjéről és a keleti bővítésről szóló jelentés elkészítése volt.

ben kivitelezhetetlennek tűnt. Az euroszkepticizmus éveiben, az olajválság sújtotta gazdasági körülmények között, a föderalisták által eufóriával fogadott Tindemans-jelentés a nemzeti kormányok ellenállása miatt megvalósíthatatlannak bizonyult. A tagállamok mindenekelőtt a Bizottság hatalmának növelését utasították el, a szupranacionális eszmék pedig egy évtizedre háttérbe szorultak. Így a jelentés csupán szándéknyilatkozat értékű lehetett (Bóka 2008. 93–94.).

A hetvenes évek hátralevő részében az európai integráció intézményi fejlődésének terén két fontosabb lépésre került sor. Az első egy új közösségi intézmény, az Európai Számvevőszék létrehozása volt. Az 1973-as kőolajválság miatti gazdasági krízishelyzetben ugyanis, az egyre bővülő és már-már átláthatatlansággal fenyegető közösségi finansziális ügyletek ellenőrzésére sürgősen szükség lett egy erős ellenőrző funkcióval bíró nemzetek feletti szervre. Ez lett az 1975. július 22-i brüsszeli szerződéssel megszülető Európai Számvevőszék, amelynek alapító szerződése 1977. június 1-jén lépett életbe. A működését ugyanazon év októberétől megkezdő, luxemburgi székhelyű Számvevőszék eleinte nem rendelkezett intézményi státusszal. Azt csak másfél évtizeddel később, 1993-ban a maastrichti szerződés révén nyerte el (Horváth 2011. 132.). A másik jelentős strukturális változás az Európai Parlamentet érintette, amelynek keretében 1979-től bevezették a képviselők közvetlen választását. Ennek nyomán az EP szerepe és befolyása a Bizottsággal szemben ugyan megnőtt, a közös parlament azonban a nemzetállami törvényhozó testületek hatáskörét távolról sem érte el. Az EK-ban ezért továbbra is elsősorban a kormányközi jelleg maradt meghatározó (Horváth–Tar 2004. 21.).

Végül az egységesülés felé a korszakban tett utolsó, említésre méltó kezdeményezés az 1981-ben megjelent, ún. *Genscher*⁸⁴–*Colombo*⁸⁵-terv volt. A nyugatnémet és az olasz külügyminiszter által előterjesztett elképzelés alapja az Európai Parlament és az Európai Tanács jelentőségének növelése volt. Ebből kiindulva, a terv két névadó politikusa az EK-n belüli politikai együttműködés kiszélesítését javasolta (Iglói–Récsy é. n. 24., 39.). Az Európai Közösségek belső rendszerének illetlen átstrukturálása azonban, akárcsak a Tindemans-jelentés, papíron maradt. Az elképzelés egyedül anynyi gyakorlati eredményt tudott felmutatni, hogy 1983-ban elfogadták az Ünnepeles nyilatkozat az Európai Unióról (*Solemn Declaration on European Union*) című dokumentumot, amelyben először szerepelt az Európai Unió mint a közösségek jövőbeli hivatalos megnevezése. Ezen túlmenően viszont a dokumentum nem volt egyéb, mint pusztán megismétlése a korábbi hangzatos elveknek, amelyek megvalósításával az Európai Közösségek továbbra is adós maradt (Bóka 2008. 96.).

84 Hans-Dietrich Genscher (1927–2016) német jogász, politikus, a Német Szabaddemokrata Párt elnöke, 1969–1974 között belügyminiszter, 1974–1992 között külügyminiszter, 1982-ig egyben kancellárhelyettes is. Jelentős szerepet játszott Németország 1990-es újraegyesítésében.

85 Emilio Colombo (1920–2013) olasz keresztény-demokrata politikus, 1946-tól parlamenti képviselő, 1970–1972 között Olaszország miniszterelnöke, 1977–1979 között az Európai Parlament elnöke, majd 1980–1983, illetve 1992–1993 között olasz külügyminiszter.

13. A BŐVÍTÉS MÁSODIK HULLÁMA ÉS A NYUGAT-EURÓPAI INTEGRÁCIÓ ÚJBÓLI NEKILENDÜLÉSE A NYOLCVANAS ÉVEKBEN

13.1. Az 1979–1985 közötti „kishidegháború” hatása az európai integrációra

A nemzetközi kapcsolatokban jelentkező enyhülés korszaka után, a hetvenes évek második felében a kelet–nyugati hidegháborús ellentét újból felerősödött. Az új formában jelentkező kommunista térnyerés – amelyet afrikai szovjet érdekszféra kialakítására tett kísérletek és főképpen az 1979-es afganisztáni invázió⁸⁶ fémjelzett – természetesen a nyugat-európai integráció folyamatának felgyorsulását vonta maga után. A *kishidegháború* éveiben (1979–1985) lejátszódó *európai rakétatelepítési válság* pedig csak még nagyobb lendületet adott a Nyugat egységesülésének. A Szovjetunió a Varsói Szerződés tagállamai közül a Német Demokratikus Köztársaságba és Csehszlovákiába modern SS-20-as közép-hatótávolságú nukleáris rakétakomplexumokat telepített, ami-re válaszként az Amerikai Egyesült Államok nyugat-európai NATO-partnerei területén hasonló képességű, Pershing-II típusú atomtöltetű rakétákat indító berendezéseket állított fel. A végletekig hajszolt hidegháborús fegyverkezési verseny következtében újból felmerült az a lehetőség, hogy Európa a két szuperhatalom összecsapásának színtere lesz. Az általános fenyegetés példátlan mértékű békedemonstrációkhoz és fegyverkezés elleni tüntetésekhöz vezetett elsősorban a Német Szövetségi Köztársaságban és a Benelux államokban, de más nyugat-európai országokban is. A nukleáris hadszíntérré válás veszélye felerősítette a békevágyat, és a nemzeti érdekeken túlmenően ismét előtérbe helyezte egy szorosabb nyugat-európai egység megvalósításának igényét. Ez azután az Európai Közösségekre nézve hosszú távon két területen is jelentős változásokhoz vezetett. Egyrészt hozzájárult az Európai Közösségek további bővítéséhez, másrészt elindította az EK nagyarányú belső strukturális reformját, amely a kilencvenes években elvezetett az Európai Unió létrehozásáig.

86 Szovjet–afgán fegyveres konfliktus 1979. december 27. és 1989. február 15. között, amely egy afganisztáni belpolitikai válságból, a szovjetbarát afgán vezetés megdöntéséből alakult ki. Az Afganisztánt megszálló szovjet haderő jelentős veszteségeket szenvedett, és végül kénytelen volt kivonulni az országból.

13.2. A „déli bővítés”

A kilenctagú Közösségekhez a nyolcvanas években, két lépcsőben, három új tagállam csatlakozott. *Görögország*, majd *Spanyolország* és *Portugália* felvételi folyamatát később a „déli bővítés” megnevezés alatt emlegették. E területek bekapcsolásával az EK látszólag megerősödött ugyan, de az újabb bővítés számos nem várt problémát vetett fel. A három dél-európai ország mindegyike gazdaságilag az Európai Közösség régi tagállamainál fejletlenebb volt, iparuk sem vehette fel a Kilencekkel a versenyt, és politikai téren is jóval instabilabbak voltak azoknál. Ugyanakkor lakosságuk mentalitása részben eltért az EK-ban addig egyeduralgó gondolatvilágtól. A görög, a spanyol és a portugál mediterrán szellemiség sok mindenben különbözött például a német, a holland vagy a dán világnézettől. Ráadásul míg azelőtt az egyesült Nyugat-Európa vallási szempontból nagyjából egységes, katolikus-protestáns felekezeti volt, addig a görög tagfelvétellel a Közösségekben megjelent a keleti ortodoxia, amelynek a nyugati értékrendhez való igazítása komoly kihívást jelentett az EK számára.

A csatlakozni kívánó új tagállamok közül elsőként Görögország lépett be az Európai Közösségbe. A balkáni országgal még az EGK kötött 1962-ben társulási egyezményt, amely azonban az 1967 és 1974 között hatalmon levő görög katonai junta diktatúrája miatt érvényét veszítette. Csak a demokratikus változások után öt évvel merült fel ismét a hellén állam EK-ba való befogadása. Ekkor, 1979-ben írhatta alá *Görögország* a csatlakozási szerződést az Európai Közösségekkel, majd alig két évvel később, 1981. január 1-jén beléphetett tagjai sorába. Az aláírástól a tagfelvételig terjedő periódust Brüsszel azért szabta ilyen rövidre, mert ezáltal próbálta elérni azt, hogy Athénban egy újabb erőteljes belpolitikai jobbra tolódás ne következhesen be. A görög gazdaság számára azonban ez a szűk két év túl kevésnek bizonyult ahhoz, hogy a Közös Piac belső versenyére felkészülhessen. Elsősorban az ország nagy kereskedelmi deficitje okozott később számos problémát a gazdasági integráció terén (Herencsár et al. 2006. 130.).

Részben hasonló módon, *Portugália* és *Spanyolország* is csak a jobboldali diktatúrák 1974-ben,⁸⁷ illetve 1975-ben⁸⁸ való eltörlése után, 1978 októberében kezdhetett érdemi tárgyalásokat az Európai Közösségekkel. Számukra azonban – tanulva Görögország esetéből – Brüsszel már hosszabb alkalmazkodási időt hagyott, így az Ibériai-félszigeti államok csak 1986. január 1-jén válhattak az EK teljes jogú tagjává (Herencsár et al. 2006. 131.). Ennek ellenére a három csatlakozási szerződést egy bővítési hullámnak kell tekinteni, mivel a belépések gazdasági és társadalmi vonatkozásai mellett politikai körülményeik is számos hasonlóságot mutattak. Mindhárom állam korábban szélsőségesen nacionalista politikai vezetés alatt állt, majd a diktatorikus rendszerek bukása után Athénban, Madridban és Lisszabonban is egyaránt baloldali,

87 António de Oliveira Salazar jobboldali diktatúrája, az ún. Estado Novo Portugáliában a diktátor 1970. július 27-én bekövetkezett halála után, „hivatalosan” csak 1974. április 25-én ért véget.

88 Francisco Franco spanyol diktatorikus rezsimje 36 évi fennállás után, a diktátor 1975. november 20-án bekövetkezett halálával ért véget.

szocialista pártok kerültek hatalomra. Ezek valósították meg azután a belépést mind-egyik országban, nagymértékben támaszkodva közösségbeli testvérpártjaik, a német SPD és a francia Szocialista Párt EK-n belüli jelentős befolyására (Gazdag 1999. 62.).

A déli bővülés az Európai Közösség szemszögéből egyaránt hordozott pozitív és negatív elemeket. A területi kiterjedés megnövelése, illetve ennek következtében az újabb felvevőpiacok bekapcsolása egyértelműen jótékony hatással volt az EK gazdaságára. Hasonlóképpen, politikailag, a kontinens peremterületeinek demokratikus stabilizálása és befogadása ugyancsak egyértelmű sikernek könyvelhető el. Minde mellett azonban a bővítés e második hulláma újabb gazdasági egyenlőtlenségeket teremtett a Közösségen belül, drasztikusan növelve a különböző régiók közötti fejlettségbeli különbségeket. Az EK lakossága ugyanakkor, az újabb csatlakozási hullám eredményeképpen, elérte a 345 millió főt, ami viszont egyben a munkanélküliek Közösségen belüli számának drasztikus növekedésével is együtt járt. Ráadásul – mivel mindhárom állam hangsúlyosan agráripari jellegű volt – a CAP már addig is számottevő kiadásai 1986 után ugrásszerűen megemelkedtek. Az Európai Közösségen belüli versenyképesség növelése érdekében pedig a munkavállalók tovább-, illetve átképzését támogató Szociális Alaphoz benyújtott igények is megsokszorozódtak. Ez összességében komoly pénzügyi megterhelést jelentett a közösségi intézmények és így közvetve a régi tagállamok számára. Nem csoda, hogy a bővítés következő hullámát – minden kezdeti remény ellenére – a kilencvenes évek közepére kellett halasztani.

A déli bővítés nyomán felmerülő pénzügyi nehézségek ellenére maga az integrációs folyamat a nyolcvanas évek közepétől újból lendületet vett. Az egyre élesebbé váló nemzetközi gazdasági versenyben való aktív részvétel igénye, illetve az alacsonyabb fejlettségi szinten álló országok felvétele nyomán, az Európai Közösségekben megjelent a gazdasági és szociális kohézió megerősítésének egyre sürgetőbb követelménye. Ezt csak fokozta az EK belső homogenitásának 1986 utáni látványos csökkenése. Emellett az integráció jól érezhető felgyorsulása az évtized második felében a nemzeti érdekek konvergenciájából is származott. A nemzeti és a közösségi érdekek egyre nyilvánvalóbb egybeesése folytán ugyanis a tagállamok újból hajlandóknak mutatkoztak nemzeti szuverenitásuk egy részének feláldozására, hogy ezáltal, az integráció további elmélyítésével, a gazdasági fellendülés közös célja az egész EK-ban megvalósuljon. Ehhez azonban, első lépésként, a déli bővülés során csatlakozó három új tagállam gazdasági felzárkóztatását kellett megoldani, ami a nyolcvanas években az EK számára egyértelműen a legnagyobb kihívást jelentette (Laczkóné Tuka 1999).

13.3. Új európai közösségi alapok létrehozása

A regionális egyenlőtlenségek hosszú távon való csökkentése már a római szerződésekben is célként szerepelt. Ezért alakult meg később, 1975-ben az *Európai Regionális Fejlesztési Alap* – ERFA (*European Regional Development Fund* –

ERDF). Működésének első évtizede alatt nem hozott ugyan látványos eredményeket, de miután az Európai Bizottság 1984-ben átvette az Alap irányítását, annak tevékenysége a következő években jóval sikeresebb lett. A Bizottság vállalta, hogy a tagállamok által, a közösségi költségvetés részeként, az ERFA-ba befizetett összegeket újraosztja a regionális fejlesztés szempontjai szerint. Így azáltal, hogy az általános gazdasági fellendülést nem nemzetállami, hanem regionális keretekben képzelte el, a Bizottság valójában hosszú távon az integráció folyamatát gyorsította fel, az egész Közösség javát szolgálva. A Bizottság döntése alapján a legfejlettebb régiók legtöbb 20%-os támogatást kaphattak, a kevésbé fejlettek maximum 25%-ost, míg a legfejletlenebbek 30%-ost vagy annál nagyobbat. A részesedést végül 1984-től *aránysávval* (maximális és minimális értékkel) határozták meg. Az 1989-ben elfogadott Delors-jelentés nyomán azután a regionális és fejlesztési politika céljaira fordítandó pénzeszközök nagysága megkétszereződött (Horváth 2011. 363–366.).

Később, a kilencvenes években, a maastrichti szerződés révén újabb fejlesztési alapok jöttek létre. A legszegényebb tagországok támogatására útnak indították a *Kohéziós Alapot – KA (Cohesion Fund – CF)*. Általa a gazdasági és társadalmi különbségek minimálisra való csökkentését, valamint a felzárkóztatás folyamatának felgyorsítását kívánták elérni. Az Alap tényleges működését az 1992-es edinburghi csúcstalálkozó után kezdte meg. Célja azon tagállamok támogatása, amelyekben az egy lakosra jutó bruttó nemzeti jövedelem nem éri el az Európai Unió átlagának 90%-át. Támogatásából részesülnek a transzeurópai közlekedési és energiahálózatok kialakításának projektjei, illetve az ezekhez kapcsolódó környezetvédelmi programok (Horváth 2011. 366–369.).

A Kohéziós Alap támogatási rendszerének kiegészítéseképpen, 1994-ben végül létrehozták az *Európai Beruházási Alapot – EBA (European Investment Fund – EIF)* is. Ennek célja a kis- és közepes vállalkozások kockázati tőke biztosításával való rendszeres támogatása, a tagállamok gazdasági növekedésének és munkahelyteremtésének perspektívájával. Az EBA nem ruház be közvetlenül semmilyen vállalkozásba, hanem bankokon és más pénzügyi közvetítőkön keresztül nyújt támogatást. Többségi részvényese az Európai Beruházási Bank lett, amellyel együtt alkotják napjainkban az ún. „EIB-csoportot” (Horváth 2011. 142.).

13.4. Az integráció lendületben: a fontainebleau-i és a milánói csúcstalálkozó

A közösségi támogatási rendszer megújítása mellett, a déli bővítés által újra előtérbe kerülő európai integráció valódi lendületbe hozása elsősorban az 1984-ben megtartott fontainebleau-i, illetve a következő évben sorra kerülő milánói csúcstalálkozóznak volt köszönhető. Fontainebleau legfontosabb eredménye egy

szakbizottság létrehozása volt, amelynek feladata az európai együttműködés javítása lett. Az ír soros elnökség idején felállított, *James Doodge*⁸⁹ (1922–2010) által vezetett speciális testület egyéves munkájáról szóló jelentést azonban már az Európai Közösségek következõ, 1985. június 28–29-i, történelmi jelentõségû milánói csúcsértekezletén vitatták meg. Az ún. *Doodge-jelentés* elsõsorban egy kormányközi konferencia összehívását javasolta, egyrészt az EK átfogó intézményi reformja, másrészt pedig a Közösségek célkitûzéseinek kiszélesítése céljából. A római szerzõdésben lefektetett institucionális felépítés ugyanis már nem felelt meg a megnövekedett Európai Közösségek sokrétûbb igényeinek. Ugyanakkor az egyesült Nyugat-Európa globális helyzete is gyökeres változásokon ment át az 1957 óta eltelt majdnem három évtizedben, amit a fõ külpolitikai irányvonalak meghatározása csak részben követett. A Doodge-jelentés célja ezért új utak keresése lett a két bõvítési hullám következtében tagállamai számában megduplázódott EK részére (Gazdag 1999. 64.).

A Doodge-jelentés felvetéseinek megvitatása mellett a milánói csúcsértekezletnek más fontos eredményei is voltak. A tagállamok képviselõi elfogadták a Bizottság által összeállított, ún. *Fehér Könyv* ajánlásait az 1992. december 31-ig minden részletében kialakítandó *Egységes Piacról* (*Single Market*), amely az addigi, alacsonyabb szintû gazdasági integrációt megtestesítõ Közös Piacot lett hivatott felváltani. Ennek elérésére a Fehér Könyv gazdasági téren mintegy 300 konkrét feladatot tűzött ki, amelyeknek megvalósítására pontos menetrendet is készített. Ezzel tevõlegesen hozzájárult a tagállamok gazdasági átszervezéséhez, ami a kormányzati és a civil szféra új, magasabb szintû együttműködését vetette fel (Gazdag 1999. 104.).

13.5. A schengeni egyezmény

Ugyancsak a milánói csúcsértekezleten fogadták el a közismert *schengeni egyezményt* is. Az európai integráció egyik legnagyobb vívmányának tekinthetõ megállapodás aláírására 1985. június 14-én, jelképes helyen, a francia–német–luxemburgi hármashatáron, a luxemburgi Schengen városka közelében, a Mosel folyón horgonyzó *Princess Marie-Astrid* hajó fedélzetén került sor. A Német Szövetségi Köztársaság, Franciaország, valamint a három Benelux állam által aláírt schengeni egyezmény a tagállamok közötti belsõ határellenõrzés 1994 februárjától való megszüntetését irányozta elõ. Ezt azonban Nagy-Britannia és Írország nem fogadta el, így e két állam a schengeni rendszeren kívül maradt. A határellenõrzés nélküli térség kialakításának következõ lépcsõfoka a *schengeni* végrehajtási egyezmény 1990. június 19-i aláírása volt. Az ebben részt vevõ tagállamok vállal-

89 Liberális-konzervatív ír politikus, 1961–1987 között szenátor, 1981–1982 között Írország külügyminisztere.

ták, hogy 1995 márciusáig egységes vízümpolitikát vezetnek be, állampolgáraik számára pedig az immár *Schengen-övezet*nek nevezett térségben minden utazást korlátozó korábbi intézkedést teljességgel eltörölnék. Ezáltal az egyezmény a tőke, a munkaerő, az áruk és a szolgáltatások EK-n belüli teljesen szabad áramlásának már oly régen tervbe vett gondolatát újította fel, illetve annak gyakorlati megvalósítását készítette elő. Napjainkban a Schengen-övezet, folyamatos bővítések révén, már 26 európai országot fog át. Érdekessége, hogy miközben Nagy-Britannia saját elhatározásból sosem volt tagja, a később EU-tagfelvételt nyert Ciprus, Románia, Bulgária és Horvátország mindmáig nem nyerte el a benne való részvétel lehetőségét. Ugyanakkor a határokat lebontó térségnek ma már az EU-n különben kívül álló Norvégia, Izland, Svájc és Liechtenstein is szerves részét képezi, illetve a Vatikán, a Monacói Hercegség és San Marino Köztársaság is megnyitotta feléje határait, igaz, utóbbiak a hivatalos csatlakozás nélkül (Horváth 2011. 484–487.).

13.6. Az Egységes Európai Okmány

Visszatérve a nyolcvanas évekre, megállapítható, hogy mindezek mellett az európai integráció folyamatának felgyorsításában és kiszélesítésében a korszak talán legnagyobb eredménye, a hosszas előkészítő tárgyalások után, 1986. február 17-én, Luxemburgban aláírt *Egységes Európai Okmány* (*Single European Act – SEA*) megszületése volt. A dokumentum nem rögzített új határozatokat, hanem a római szerződések aláírásától a nyolcvanas évek közepéig eltelt, szűk három évtized alatt megkötött korábbi egyezményeket foglalta magába. Jelentősége tehát alapvetően a rendszerezésben és a harmonizációban, valamint az európai integráció fejlődésében addigra jelentkező hiányosságok pontos feltérképezésében állt. Mindezek mellett a SEA fontos eredménye volt, hogy a tagországokkal szemben kiszélesítette az Európai Közösségek jogköreit és tevékenységi területét is. Kibővítette az Európai Parlament hatáskörét, törvénybe iktatta a korábbi Európai Politikai Együttműködést és az Európai Tanácsot, megerősítette a pénzügyi unió létrehozásának szándékát, meghatározta az Európai Regionális Fejlesztési Alap pontos működését, összehangolta az áruforgalomra, a kereskedelemre és a fogyasztóvédelemre vonatkozó korábbi rendelkezéseket, valamint kiterjesztette az EK kompetenciáit a környezetvédelem, a technológiai együttműködés és a szociálpolitika területére. Ugyanakkor a dokumentumban foglaltak alapján tovább bővült az EK-ban a minősített többségi szavazási eljárással eldönthető kérdések köre, valamint a Bizottság nyomására a SEA megerősítette az Egységes Piac intézményi-döntéshozatali alapját rögzítő Fehér Könyv ajánlásait is (Herencsár et al. 2006. 129–130.).

Az Egységes Európai Okmány mindenekelőtt a három vezető európai ország: a Német Szövetségi Köztársaság, Nagy-Britannia és Franciaország állam- és kor-

mányfői közötti érdekegyeztetés és kompromisszum alapján valósulhatott meg. A tárgyalások eredménye valójában a „legkisebb közös nevező” meghatározása volt, amelyet mindegyik fél, a nemzeti szuverenitás túlzottnak érzett veszélyeztetése nélkül, el tudott fogadni. Ez tükröződik többek között a SEA egyik legjelentősebb újításában is, abban, hogy az EK döntéshozási folyamatába bevezette a szubszidiaritás elvét. Ennek értelmében a Közösségek szerepe ettől kezdve csak azokra a területekre korlátozódhatott, amelyeken kollektív döntéshozatalra volt szükség. Ezzel szemben minden olyan különleges, helyi vagy regionális jellegű problémát, amelyet nemzeti vagy tartományi, megyei szinten könnyebben meg lehetett oldani – ezen elvnek megfelelően –, meg kellett hagyni a tagállamok illetékességi körében. Hosszú távon ez a döntéshozási módszer megkönnyítette az EK működését, leválasztva a közösségi határozathozatalról a számos helyi jellegű, felső szintekről nehezen áttekinthető kérdés megoldásának kényszerét.

Mindent összevetve megállapítható, hogy az *1987. július 1-jén* hatályba lépő Egységes Európai Okmány, bár nem volt önálló alapszerződés, mégis az első érdemi egyezményt jelentette az euroszkepticizmus és az integrációs stagnálás hosszú évei után. Elfogadása nyomán az európai intézmények működési területe kibővült, munkájuk felgyorsult, és a SEA révén megnyílt az út az Európai Uniót a következő évtizedben megalapító maastrichti szerződés előtt.

14. AZ INTEGRÁCIÓ ELMÉLYÍTÉSE A KILENCVENES ÉVEK ELSŐ FELÉBEN, A MONETÁRIS UNIÓ ÉS A BŐVÍTÉS HARMADIK HULLÁMA

Az 1980-as évek második felére, a hidegháborús fegyverkezési verseny hatalmas költségei, valamint a tervgazdaság rugalmatlan rendszere miatt, a Szovjetunió teljes körű gazdasági válságba került. Az új szovjet pártfőtitkár, Mihail Gorbacsov ezért, közvetlenül az 1985. március 11-i hatalomra kerülését követően, kénytelen volt egyrészt belső reformokat bevezetni, másrészt a Nyugattal fennálló feszült viszonyt enyhíteni. Az Amerikai Egyesült Államokkal keresett megegyezés lehetősége 1986 végén, a reykjavíki csúcstalálkozón⁹⁰ csillant fel, amit Gorbacsov azzal sietett alátámasztani, hogy fokozatosan leépítette Moszkva amúgy is egyre terhesebbé váló globális hatalmi elkötelezettségeit. Az enyhülés jegyében a Kreml nem lépett fel többé kihívó félként, és feladta etiópiai, mozambiki és más harmadik világbeli pozícióit. Végül, hosszas tárgyalások eredményeképpen, 1988 februárjától megkezdődött a szovjet csapatok egy éven át tartó kivonulása Afganisztánból is.

14.1. A kelet-európai rendszerváltoztatások és hatásaik az Európai Közösségekre

A szovjet visszavonulás hamarosan az európai viszonyrendszerre is kiterjedt: nem várt fejleményként, Gorbacsov 1989 második felében lemondott a közép- és kelet-európai szocialista rezsimek fölötti, négy évtizede tartó, teljes körű ellenőrzésről. Ennek hatására a kontinens keleti felében hihetetlen gyorsasággal bomlott fel a kommunista diktatúrák addig oly stabilnak tűnő rendszere. Jugoszlávia hamarosan véres polgárháborúba bonyolódott és fokozatosan atomjaira hullott szét, ami hosszú évtizedekre káoszt és instabilitást okozott a Nyugat-Balkánon. Ezzel ellentétben a többi kelet-európai szocialista országban: Lengyelországban, Csehszlovákiában, Magyarországon, Romániában, Bulgáriában, Albániában, sőt még az önálló államiságában megrendült NDK-ban is, a lezajlott rendszerváltozások a

---

90 Ronald Reagan amerikai elnök és Mihail Gorbacsov szovjet pártfőtitkár második csúcstalálkozására Izland fővárosában, Reykjavíkban került sor 1986. október 11–12-én. A találkozón konkrét egyezmények ugyan nem születtek, de több nukleáris fegyverzetcsökkentési kérdésben sikerült elvi megállapodásra jutni, ami megnyitotta az utat egyrészt a későbbi újabb amerikai-szovjet csúcstalálkozók, másrészt a nukleáris leszerelés folyamata előtt.

demokratikus átmenet irányába mutattak, megteremtve a lehetőségét annak, hogy e hat kelet-európai államban meginduljon a Nyugathoz való közeledés. Ezek alapján a kilencvenes évek elején felcsillant a teljes földrajzi Európa egyesülésének reménye. A valamikori „nagy Európa-koncepció” új feltételek között, új formában tűnt ismét megvalósíthatónak.

Természetesen a közvélemény a kontinens egyesítését az időközben világ-politikai tényezővé előlépett Európai Közösségektől várta. Az euroszkeptizmus időszakán sikeresen túljutó EK-t immár az európai egység megteremtésének élvasaként tartották számon. Az 1989-es kelet-európai forradalmak és rendszerváltozások azonban felkészületlenül érték az ekkor éppen az integrációs folyamat intézményi kiszélesítésén, illetve az új nyugat-európai tagállamok szerves bekapcsolásán fáradozó Európai Közösségeket. A Szovjetunió által évtizedeken keresztül uralt kelet-európai befolyási övezet hirtelen és látványos összeomlása ráadásul az EK létrejöttétől fennálló geopolitikai alaphelyzetet változtatta meg. A semleges országok (Svájc, Ausztria, Svédország) felvétele mellett ezért – mondhatni a korszak követelményeként – a kelet-európai térség integrálásának gondolata is nagyon hamar előtérbe került. Ez azonban az Európai Közösségek számára óriási kihívást jelentett, és ennek megfelelően az elkövetkezőkben hosszú és nehézkes folyamatnak bizonyult.

14.2. A német egység és következményei

Az 1989-es rendszerváltozások részeként az NDK is gyors átalakuláson ment keresztül. Erich Honecker⁹¹ (1912–1994) diktatórikus rezsimjének összeomlása, majd nem egészen egy évvel később, az 1990. október 3-án megvalósult *német egység* megváltoztatta az Európai Közösségek belső rendszerét. A Német Demokratikus Köztársaság megszűnésével annak területe automatikusan a Német Szövetségi Köztársaság, illetve ezáltal az EK része lett. Az egyesülés révén az NSZK területe 108 109 km²-rel megnagyobbodott, elérve a 357 385 km²-t, lakossága pedig, az NDK 16 675 000 korábbi állampolgárával bővülve, immár 82 milliót tett ki. Németország így fél évszázad után újból Európa közepe lett, földrajzi és demográfiai szempontból egyaránt. A német egység a maga során alapvetően megváltoztatta az EK addigi belső egyensúlyi rendszerét is, ezért felmerült a megerősödött Németország politikai helyzetének újragondolása. Az Európai Közösségek struktúrájában addig elsősorban gazdasági jelentőséggel bíró német állam számára meg kellett adni a nemzetközi felelősség viselésének lehetőségét is (Horváth 2001. 144–150.).

Alapvető geopolitikai változást hozott a német egyesítés azzal is, hogy a vasfüggöny által képezett, Európa közepén húzódó, több évtizedes határ megbomlott,

91 Keletnémet kommunista politikus, 1971–1989 között a NSZEP Központi Bizottságának főtítkára és 1976–1989 között a Német Demokratikus Köztársaság Államtanácsának elnöke.

és az EK addigi stabil keleti határa nagy területen nyitott lett. Németország pedig hirtelen a „gazdag” és a „szegény” európai államok elválasztójának szerepébe került. Maga a német gazdaság is az egyesülés után nem várt nehézségekkel nézett szembe. A keleti országrész gazdasági felemelése jelentős pénzügyi megterhelést jelentett, ezért a vártnál jóval lassúbb ütemben haladt. Kelet-Berlin modern újjáépítése is hosszú időt vett igénybe. Végül az egyesült Németország gazdasági egyensúlyba hozása kitolódott a 21. század első évtizedére. Ez aztán kihatott az egész EK kilencvenes évekbeli gazdasági fejlődésére.

Mindezek ellenére a bipoláris szembenállás vége és Németország egyesülése politikai téren kedvező hatással volt az európai integráció folyamatára. Felszámolta az elkülönülést és Európa megosztottságát, valamint tovább erősítette az együttműködés iránti vágyat. A már 1985-től új lendületet nyerő integráció hamarosan előtérbe állította az évtizedek óta vajdó politikai egyesülés kényes kérdését is. Ehhez az utolsó lökést a Szovjetunió 1991. decemberi felbomlása, illetve ennek következtében az öreg kontinens politikai szerkezetének földindulásszerű, teljes átalakulása adta meg.

14.3. A maastrichti szerződés és az Európai Unió létrehozása

A megváltozott helyzetre adott válasz gyanánt, a soros holland elnökség 1991 őszén az Európai Közöség számára egy előremutató politikai unióról szóló tervet dolgozott ki, amelyet az Európai Tanács 1991. december 9–10-én, Maastrichtban⁹² tartott csúcstalálkozóján vitatott meg. E nagy jelentőségű ülésen a tizenkét EK-tagország állam- és kormányfői döntő lépéseket tettek az európai integráció elmélyítésének és visszafordíthatatlanná tételének irányában. Elhatározták egy új együttműködési formákat tartalmazó Európai Unió megalakítását. Ugyanakkor döntés született arról is, hogy a teljes gazdasági integráció megvalósítására, legkésőbb 1999-ig közös európai fizetőeszközt vezetnek be, és létrehozzák az ehhez elengedhetetlenül szükséges intézményi háttérrel. A felvázolt Európai Unió emellett felölelte a közös kül- és biztonságpolitikát, valamint az önálló védelempolitikát is. Utóbbi közös intézményeként a már évtizedek óta létező Nyugat-Európai Unióra terveztek támaszkodni. A WEU azonban emellett szoros kapcsolatban maradt a NATO-val is. Maastrichtban felvetették még az Európai Parlament jogkörének részleges kiszélesítését, mindenekelőtt a tudomány, a kultúra és az egészségügy terén folyó törvényhozási folyamatokban. Végül, a schengeni egyezménynek megfelelően, Maastricht ugyan előrevetítette az Európai Unió tagállamainak közös ví-

92 Város Hollandia déli részén, a Maas folyó két partján, az Ardennek-dombság északi lábánál, a belga határ közelében. Limburg tartomány fővárosa.

zumpolitikáját, de a bevándorlás és a menekültügy kérdését továbbra is a nemzeti kormányok hatáskörében hagyta (Gazdag 1999. 65.).

A maastrichti tárgyalások végén megszületett az *Európai Unióról* (*European Union – EU*) szóló szerződés, amelyet 1992. február 7-én írtak alá. A több mint másfél éven át elhúzóódó tagállami ratifikációkat követően a maastrichti szerződés 1993. november 1-jén lépett hatályba. A párizsi szerződéssel 1952-ben megszülető Montánuniót, valamint a római szerződéssel 1958-ban megalakított Európai Gazdasági Közösséget és az Euratomot az új szerződés beemelte az Európai Unió keretébe. A létrejövő új integrációs szerkezet *három pilléren* nyugodott. Az *első pillért* maga a három régi szervezetet 1967 óta magában foglaló *Európai Közösségek* képezte úgy, hogy a továbbra is érvényes római szerződést több téren kibővítették. Bevezették az *uniós állampolgárságot* (Navracsics 1998. 324–325.), megerősítették az *intézmények demokratizmusát*, a regionális érdekek érvényesítésére, tanácsadó szervként, létrehozták a *Régiók Bizottságát* (*Committee of the Regions – CoR*), elfogadták és alkalmazni kezdték a *szubszidiaritás elvét*, valamint rögzítették a *gazdasági és pénzügyi unió létrehozásának menetrendjét* is. A *második pillért* a megalakítandó közös kül- és biztonságpolitika alkotta, amelynek intézményi kerete a Nyugat-Európai Unió lett. A WEU feladatává az Európa biztonsága fölötti őrkdést tették meg, konfliktus esetén pedig az EBESZ-szel és a NATO-val együttműködve, a védekezési intézkedések kidolgozása hárult rá (Gazdag 2003). Végül a *harmadik pillért* a *belügyi és az igazságszolgáltatási együttműködés* képezte, amely a schengeni egyezmény előírásaira támaszkodott, és egyebek mellett a közös külső határvédelmet, valamint a nemzetközi bűnözés elleni küzdelemben a tagállamok közötti rendőri és igazságügyi együttműködést irányozta elő (Maller 2000. 135–137.; Horváth 2011. 37–39.).

Mindenképpen említésre érdemes, hogy e pilléreken nyugvó, új típusú szerkezet nem a maastrichti szerződést eredményező tárgyalások kezdetén felvetett eredeti elképzelést tükrözi. A holland kezdeményezés 1991 végén valójában az Európai Közösség hatáskörét akarta új területekre kiterjeszteni, ami azonban a tagállamok támogatását nem nyerte el. Ehelyett a pillérekre építő, ún. *luxemburgi modell* került elfogadásra, amelynek alapján az Európai Unió a korábbi EK-nál szélesebb hatáskörökkel rendelkezett ugyan, de ezek nagy része – a második és a harmadik pillér – nem tartozott a Bizottság döntési jogkörébe, hanem azokról a tagállamok közösen, *kormányközi módon* határoztak. Így, a tervezett nemzetek feletti jelleg megvalósítása helyett, a maastrichti szerződés az Európai Uniót jobbra kormányközi jellemvonásokkal ruházta fel (Fazekas 2000).

Mindent egybevéve elmondható, hogy a Maastrichtban elfogadott dokumentum voltaképpen a föderalizmus hívei és a nemzetekfelettség ellen küzdő tagállamok közötti számos kompromisszum terméke lett. Éppen ezért a szerződés nemzeti parlamentek általi ratifikációja nehézkesen haladt. Különösen hátráltatta a folyamatot, hogy a maastrichti szerződés eredeti formáját a *Dániában* 1992 júniusában rendezett népszavazáson elutasították, és a *Franciaországban* szeptemberben tartott népsza-

vazáson is csak minimális többséggel, *51,05%-kal fogadták el*. Az Európai Uniót létrehozó szerződést, részleges államokfelettsége miatt, életbelépése után is sokan bírálták, súlyos terheket és kööttségeket emlegettek, sőt borúlátóan a munkanélküliek számának jelentős növekedését és az infláció elkerülhetetlen emelkedését jósolták. A legnagyobb vitákat a közös fizetőeszköz bevezetése és az uniós állampolgárok szabad mozgását eredményező megállapodás életbeléptetése váltotta ki. Utóbbit ugyanis a vasfüggöny leomlása után felerősödött migrációs nyomás miatt a kilencvenes évek első felében állandóan halasztani kellett (Lützler 2004).

14.4. A Gazdasági és Monetáris Unió megvalósítása és az euró bevezetése

A maastrichti szerződés szigorú kritériumokat állított fel a közös monetáris politika bevezetésére. Az infláció, a kamatszint, a belső eladósodottság és a költségvetési deficit rendkívül alacsony szinten tartásának követelményét a tagországok jó része viszont képtelen volt teljesíteni. Egy részük ezért nyíltan a feltételek enyhítését követelte, míg mások, mint például a font sterlinget féltő Nagy-Britannia, eleve nem voltak hajlandók részt venni benne. Végül az Európai Unió 1993. júniusi koppenhágai csúcstalálkozóján Jacques Delors, az Európai Bizottság elnöke kiállt a majdani közös valuta szükségességéért, figyelmeztetve a tagállamokat, hogy ehhez ki kell tartaniuk a konvergenciaprogram szigorúan vett teljesítése mellett. Nem kis mértékben az ő következetes kiállásának volt köszönhető, hogy az egységes pénznem bevezetése az eredeti terveknek megfelelően megvalósulhatott (Marsh 2011).

A *Gazdasági és Monetáris Unió – GMU (Economic and Monetary Union – EMU)* több szakaszban végbemenő megvalósítása, a Werner-tervre épülő 1989-es Delors-jelentésnek megfelelően, valójában már 1990-ben elkezdődött. Az *1993. december 31-ig* tartó első szakasz fő célja a közösségen belüli tőkeforgalom korlátainak teljes körű lebontása, illetve a jegybankok függetlenségének megteremtése volt. Az *1994. január 1-jén* kezdődő második szakaszban létrehozták a tagállami központi bankok elnökeiből álló, átmeneti jellegű *Európai Monetáris Intézetet (European Monetary Institute – EMI)*. A báró Lámfalussy Sándor (1929–2015), Belgiumban élő magyar közgazdász és bankár vezetése alatt álló intézetnek az volt a szerepe, hogy a Központi Bankok Európai Rendszerének későbbi megalakítását előkészítse. Még ugyanebben a szakaszban el kellett érni, hogy a jegybankok 1997. január 1-ig váljanak függetlenné a kormányoktól, és a tagállamok valutáinak árfolyamát kizárólag az ECU-hoz viszonyítva határozzák meg. Ezek a teljes monetáris unió felé tett első, komolyabb lépések több tagországban áthidalhatatlannak tűnő gazdasági nehézségeket okoztak, ami átmenetileg lelassította a folyamatot (Horváth 2011. 134., 294–297.).

Az integráció jelképévé magasodó közös pénzegység bevezetésének problémája az évek folyamán egyre akutabbá vált, és az évtized közepére az egységesülés egész

folyamatára rányomta a bélyegét. Ezt jól érzékelteti, az 1996. március 29–30-án Torinóban lezajló és történelmi jelentőségűnek remélt „második Maastricht” eredménytelensége is. Az állam- és kormányfői csúcstalálkozó csak egyetlen kérdésben, a közös pénz – az 1995. december 15–16-i madridi csúcson elfogadott euró – 1999-re tervezett bevezetésében tudott nagy nehezen megegyezést elérni. A maastrichti szerződés által felvázolt átfogó intézményi reform azonban továbbra is váratott magára.

A kilencvenes évek végére, a Gazdasági és Monetáris Unió megvalósítási ütemterve alapján, át kellett térni az euró bevezetésének harmadik, végső szakaszára. Ekkorra már pontos *konvergenciakritériumokat* kellett teljesíteni, amelyek magukba foglalták azt a kitételt, hogy az állami költségvetési hiány egyik részt vevő tagállamban sem haladhatta meg a GDP 3%-át, az államadósság pedig a GDP 60%-át. Ugyanakkor az inflációs ráta egyéves referencia-időszakban nem haladhatta meg 1,5%-nál nagyobb mértékben a három legalacsonyabb mutatóval rendelkező tagállam inflációs rátájának átlagát, valamint a hosszú távú hitelek kamatlába legfeljebb 2%-kal lehetett magasabb, mint a három legalacsonyabb inflációs rátával bíró tagország átlagos kamatlába. E szigorú feltételeknek néhány tagország nem tudott eleget tenni (Dánia és Görögország), mások pedig eleve elutasították a programban való részvételt (Nagy-Britannia és Svédország). Ennek figyelembevételével, az Európai Bizottság és az Európai Tanács 1998. május 2-án tartott, történelmi jelentőségű ülésén meghatározták annak a *11 országnak* a listáját, amelyek készen álltak arra, hogy a létrejövő Gazdasági és Monetáris Unió tagjaiként bevezessék az eurót. Ezek között ott voltak a régi Hatok: *Németország, Franciaország, Olaszország, Hollandia, Belgium és Luxemburg*, illetve az első körben csatlakozott Írország, a nyolcvanas években felvételt nyert *Spanyolország és Portugália*, valamint az alig négy éve az EU tagjai sorába belépő *Finnország és Ausztria* (Horváth 2011. 40–42.).

Végül, a kellő feltételek megteremtése után, 1998. június 1-jén felállíthatták a *Központi Bankok Európai Rendszerét (European System of Central Banks – ESCB)*, amely az *Európai Központi Bankból (European Central Bank – ECB)* és az EU-tagországok jegybankjaiból épült fel. Ez aztán hozzájárult az árstabilitás gyors eléréséhez, aminek következtében, 1999. január 1-jétől az euró számlapénz formájában való bevezetésével át lehetett térni a Gazdasági és Monetáris Unió megvalósításának utolsó, harmadik szakaszába (Horváth 2011. 133., 298.).

Még az egységes pénznem konkrét fizetőeszközként való bevezetése előtt, az Európai Unió Tanácsának 2000. június 19-i ülésén döntés született a GMU-ban részt vevő államok körének első bővítéséről. A határozat alapján a létrejövő eurózóna *Görögország 2001. január 1-jétől* való belépésével *12 tagországból* fog állni. A tulajdonképpeni pénzcseré végül csak az ezredforduló után, *2002. január 1-től július 1-ig*, hat hónap leforgása alatt valósult meg, és a tizenkét GMU-tagország nemzeti valutáit mindenütt az euró váltotta fel. Az új, közös pénz bevezetése több országban áremelkedésektől való félelmet, bizonytalanságot és elégedetlenséget váltott ki, illetve a gazdaság monetáris szektorának átszervezése is nehézkesen haladt. Főleg olyan országokra volt ez jellemző, ahol a stabil nemzeti valutának nagy hagyománya

volt, így Németországban a márka, Franciaországban pedig a frank eltörlése okozott átmeneti zavarokat. Az egységes pénznem bevezetésének előnyei azonban már korán megmutatkoztak: az euró minden téren könnyebbé tette a kereskedelmi és finansziális kapcsolatok elmélyítését, szorosabbra fűzve az Unió egységét (Herencsár et al. 2006. 164–169.).

A siker hatására már a 21. század első évtizedének közepén felmerült az eurózóna további kiterjesztésének gondolata. Első lépésként 2007. január 1-jén, 13. GMU-tagállamként Szlovénia is bevezette az eurót, majd újabb három tagország, 2008. január 1-jén Málta és Ciprus, illetve 2009. január 1-jén Szlovákia is felváltotta saját fizetőeszközét a közös uniós pénzre (Horváth 2011. 302.). A következő évtizedben a három balti állam is ezt az utat választotta: 2011. január 1-jén Észtország, 2014. január 1-jén Lettország, valamint egy évvel később, 2015. január 1-jén Litvánia is csatlakozott a Gazdasági és Monetáris Unióhoz. Így jelenleg az eurózóna már 19 tagországból áll, azaz a napjainkban 27 tagú Európai Unió államainak túlnyomó többsége áttért a közös fizetőeszköze. Külön érdekessége az egységes pénzrendszernek, hogy Koszovó és Montenegró is az eurót használja hivatalos fizetőeszközeként, holott nem tagjai az Európai Uniónak. Esetükben voltaképpen a széles körben használt, megszűnő német márka euróval való felváltásáról van szó.

A fokozatosan kiterjedő eurózónának az Egyesült Királyságon kívül már a kezdetektől tagja volt az összes nyugat-európai nagyhatalom, amelyeknek világszinten versenyképes gazdasága megfelelő stabilitást látszott biztosítani a Gazdasági és Monetáris Unió számára. Ennek ellenére a finansziális egység övezetére a 2008-ban kezdődő globális pénzügyi válság mégis erőteljesen rányomta a bélyegét. A gyengébben teljesítő, perifériális tagállamok, mint amilyen elsősorban Görögország, de Spanyolország, Portugália, sőt egy időben már Olaszország is, egyre nehezebben tudták fenntartani részvételüket a szigorú követelményeket tartalmazó közös pénzrendszerben. Görögországot ugyan 2010-ben uniós pénzügyi segélycsomag mentette meg a teljes gazdasági csődtől, ez azonban nem biztosította az ország hosszú távú finansziális stabilizációját. A balkáni államot végül – komoly gazdasági megszorítások révén – sikerült benntartani az euróövezetben, és a közös pénzrendszer is túlélte a válságot.

14.5. Az Európai Gazdasági Térség létrehozása és a bővítés harmadik hulláma

A maastrichti szerződés révén meginduló intézményi reform és a monetáris egység fokozatos megvalósítása mellett az Európai Unió a kilencvenes években a tagállami bővítés terén is jelentős sikereket ért el. Az új tagállamok felvételének harmadik hullámát egy fontos megállapodás előzte meg. Az EU és az EFTA tagországai 1993. január 13-án létrehozták a két szervezet által egybefogott államok

területét lefedő *Európai Gazdasági Térséget* (European Economic Area – EEA). Ez a gyakorlatban a közösségi szabályozások átvételét jelentette a hét EFTA-tagország részéről, a döntéshozatali mechanizmusba való bevonásuk nélkül (Németh 2004. 571.). E közeledés a világ legnagyobb, 380 millió fogyasztót tömörítő, integrált piacát alakította ki, és az EU későbbi bővítését több téren is megkönnyítette.

Az EFTA-országok közül egyedül *Svájc vetette el* az Európai Gazdasági Térségről szóló szerződést a még 1992 decemberében rendezett népszavazáson. Így később az EU-hoz való csatlakozásból is kimaradt. Az Ausztria, Norvégia, Svédország és Finnország belépéséről folytatott tárgyalások viszont 1993 folyamán sikerre vezettek. Általános megrökönyödésre azonban a bő két évtizeddel azelőtti megdőböntő eset újból megismétlődött: *Norvégia lakossága a csatlakozásról 1994. november 28-án rendezett népszavazáson 52,2%-os többséggel ismét elutasította a belépést!*⁹³ Így Norvégiát leszámítva, 1995. január 1-jétől csak a többi három semleges, illetve az integrációból addig kimaradt nyugat-európai ország válhatott az Európai Unió teljes jogú tagjává. Csatlakozásukkal az addig tizenkét tagú EU ismét három újabb állammal bővülve, immár 15 tagúvá vált. *Ausztria, Svédország és Finnország* bevétele nagy sikernek számított, hiszen jelentősen hozzájárult az Európai Unió gazdasági súlyának növekedéséhez. A három csatlakozó állam gazdasági fejlettsége ugyanis magasabb szintű volt, mint az Unió átlaga (Horváth 2001. 185–191.; Maruzsa 2007).

Ugyanakkor a bővítés negatív hozadéka az EU belső egyensúlyának felborulása volt, ami már az Európai Tanács 1993. decemberi brüsszeli csúcstalálkozóján tapasztalt heves belső viták révén hamar szembevetődött. A hosszas tárgyalások végül sikertelenül végződtek, mert a Tizenötök nem tudtak megállapodni az intézményi reform kérdésében, és elmaradt a döntés arról is, hogy legyen-e változás az EU döntési mechanizmusában, valamint a féléves elnöki rotációs rendszerben. Az Európai Unió nagy tagállamai attól tartottak, hogy az elkövetkezőkben kisértelmekből álló hármas elnöki rendszerek alakulhatnak ki, ezért javasolták, hogy a leendő féléves elnökségi pozíciók egyike mindig a nagy tagországok valamelyikét illesse meg. Így alakult ki a soros elnökségi trojkákban az a rendszer, hogy összetételükben mindig egy nagy és két kisebb tagállam található (Gazdag 1999. 70.).

A harmadik bővítési hullám másik negatívuma az Európai Unión belüli kohéziós problémákban állt. A két fázisban végbemenő, nagyarányú területi kiterjedés ugyanis a nyolcvanas és a kilencvenes években egymástól nagymértékben különböző államok tagfelvételét eredményezte. Ezek gazdaságának, jogrendjének, kül- és biztonságpolitikájának összehangolása nagy kihívást jelentett az EU számára. Görögország és Svédország vagy Spanyolország és Finnország számos tekintetben igencsak különböző Európa-képpel, hagyományokkal és társadalmi szokásokkal rendelkezett. Ez aztán oda vezetett, hogy az Európai Uniónak fel kellett dolgoznia az új tagországok csatlakozását, a bővítés következő hullámát pedig

93 Tanyi Attila: *Norvégia és az Európai Unió*. 2. URL: https://www.attilatanyi.com/uploads/2/5/0/0/25004408/norge_eu.pdf [2020. április 12.]

ismét egy évtizedre el kellett halasztania. A közép-kelet-európai országok Unióba való felvétele elé így objektív akadályok gördültek, és nyilvánvalóvá vált, hogy az évezred vége előtt újabb bővítési hullám már nem következhet be. Ez Kelet-Európa kommunizmus alól frissen felszabadult államaiban általános kiábrándulást és a cserbenhagyottság érzését keltette.

15. AZ EURÓPAI UNIÓ INTÉZMÉNYI REFORMJA 1996 ÉS 2009 KÖZÖTT

A tizenöt tagú Európai Uniónak a kilencvenes évek második felétől két komoly kihívással kellett szembenéznie. Egyrészt a már évek óta vajúdó, átfogó *strukturális reform* egyre sürgetőbb problémáját kellett megoldania, másrészt pedig a megváltozott politikai viszonyok között a *Kelet-Európa felé való nyitás* kérdéskörét kellett megnyugtató módon, mihamarabb rendeznie. Bár mindkét téren a következő években számos előrelépést tett, az Unió egyik kérdést sem tudta teljesen lezárni, megoldani. Jelentősebb eredményeket az első évtizedben inkább csak a belső intézményi átszervezés terén ért el.

15.1. Az amszterdami szerződés és az Agenda 2000

Még a maastrichti szerződés írta elő, hogy a strukturális újjászervezés megvalósítására a tagállamok egy kormányközi konferenciát hívjanak össze 1996-ban. Ezt egyre égetőbb szükségletté tette az a tény, hogy az 1995 után immár tizenöt tagú EU konszenzusra épülő döntéshozatali mechanizmusai egyre nehezebbé váltak. A végül Torinóban valóban megnyitott, 1996-os kormányközi konferencia, a felhalmozódott problémák miatt, csak hosszas tárgyalások után, 1997 júniusában zárulhatott le. Eredményt azonban így is csak részlegesen hozott. Kidolgozták ugyan az EU új, módosított szerződését, az ún. *amszterdami szerződést*, de az továbbra is számos megoldandó kérdést nyitva hagyott, mindenekelőtt éppen a várva várt intézményi reformot illetően. Az 1997. június 16–17-e között lezajlott amszterdami záróértekezleten a cél az Európai Unióról szóló szerződést, vagyis a *maastrichti megállapodást felváltani hivatott új, átfogó szerződés kidolgozása* volt. Az új alapokmányt az állam- és kormányfők júniusi amszterdami ülése hagyta jóvá, majd a tagállamok meghatalmazott képviselői 1997. október 2-án írták alá Amszterdamban (Földeák 2008. 94.).

A csaknem kétszáz oldalas dokumentum fő feladata az volt, hogy *felkészítse az Európai Uniót az új tagállamok befogadására, megerősítse a belső együttműködést*, valamint hogy *organikus kapcsolatot teremtsen a Közösség és állampolgárai között*. Ezért a szerződés az EU-s intézményrendszer hatékonyságának és demokratikus működésének újragondolása céljával változtatásokat hozott a közös kül- és biztonságpolitikában, valamint a bel- és igazságügyi együttműködésben egyaránt. Az egyik fő probléma az volt, hogy miként lehetne az EU-n belül általánossá tenni a schengeni egyezmény előírásait, amelyet 1996 májusáig csak tizenhárom ország írt

alá. A két kimaradó tagállam, Nagy-Britannia és Írország esetében az amszterdami szerződés végül elismerte azok különleges voltát, és nem erőltette az állampolgárok szabad mozgásának általánossá tételét. A később belépő új államok esetében azonban már hosszú távon a schengeni egyezményhez való kötelező csatlakozást írta elő, vagyis Schengent az ún. „acquis communautaire” (közösségi vívmányok) részévé tette. Ezzel szoros kapcsolatban az új szerződés a menekültügyi és bevándorlási politikát és a polgári ügyekben való igazságügyi együttműködést átemelte a harmadik pillérből az elsőbe, miközben a harmadik pillérben megerősítette a rendőri és bűnügyi együttműködést. Ezzel voltaképpen Amszterdam lehetőséget adott az Európai Bizottságnak arra, hogy beleszóljon a menekültügyi és bevándorlási politika alakításába, kibővítvé Brüsszel jogköreit e téren. Ez mintegy két évtizeddel később, a 2015-ös migrációs válság kezelési kísérletei kapcsán igen jelentős következményekkel járt. Emellett az amszterdami szerződés még változtatásokat vezetett be a foglalkoztatáspolitikát illetően is, uniós szintre emelve e fontos gazdasági szegmenst. Aláírásakor a tagállamok vállalták, hogy nemzeti stratégiákat összehangolják, foglalkoztatáspolitikájukat pedig, átfogóbb gazdasági céloknak megfelelően, a következő években átalakítják. Mindezek a részsikerek azonban nem tudták elfedni azt a tényt, hogy a legfontosabb kérdésben, az intézményi reform ügyében, az amszterdami szerződés nem hozott kézzelfogható eredményt. Korlátozott volta dacára, az EU új alapokmányát jelentő amszterdami szerződés ratifikálása – akárcsak korábban a maastrichti szerződésé – a vártnál nehézkesebben haladt. A több mint másfél évig elhúzódó folyamat végül *1999 május elsején*, az új szerződés életbelépésével zárult le (Kende–Szűcs–Jeney 2018. 53–56.).

Az általános intézményi újjászervezés terén az amszterdami szerződés kudarca még a ratifikációk előtt nyilvánvalóvá vált. A strukturális reform folyamatát azonban tovább kellett vinni, ezért az Európai Bizottság még *1997. július 15-én* közzétette a CAP és a regionális politika megújítására fókuszáló ún. *Agenda 2000* című programját. A végső céljában az Európai Unió új stratégiáját kidolgozni hivatott dokumentum együtt tárgyalta az EU reformját és a jövődő keleti bővítés kérdéseit, de a fő irányvonalak meghatározásánál tovább egyik esetben sem jutott el. Az intézményi átalakítás kérdése így egyre akutabbá vált, ugyanis a legnagyobb horderejű kérdésekről való döntéseket ezúttal is elhalasztották (Herencsár et al. 2006. 178–179.).

15.2. A nizzai szerződés

Azért, hogy a számos lezáratlan ügyet még az ezredforduló előtt megoldhassák, az Európai Unió tagállamai 2000 tavaszán újabb kormányközi konferenciát tartottak. Az amszterdami szerződés által nyitva hagyott konkrét problémák itt újból felmerültek. Újra meg kellett határozni az Európai Bizottság összetételét és

méretét, újra kellett súlyozni a Tanács szavazatait, illetve ki kellett szélesíteni a minősített többségi döntések körét. Az egyre sokszínűbbé váló Európai Unióban ekkorra már világosan körvonalazódni látszottak az eltérő nagyságú és eltérő fejlettségű tagállamok közötti alapvető érdekkülönbségek. A nagy államok az EU fejlődésében a kormányközi jelleget tartották elfogadhatóbbnak, míg a kisebb államok éppen ellenkezőleg, az integráció szorosabbá tételében látták befolyásuk megőrzésének és pozícióik megerősítésének lehetőségét.

E jelentős kérdések megvitatására, a torinói után, 2000. február 14-én újabb kormányközi konferenciát nyitottak meg Feirában,⁹⁴ amely az elhúzóódó tárgyalások után végül csak december 11-én zárult le Nizzában. Az így később *nizzai szerződés* név alatt ismertté váló záródokumentumot már csak az ezredforduló után, 2001. február 26-án írták alá, és ratifikációja minden addiginál hosszabb időt igénybe véve 2003. február 1-jén zárult le. Az ekkor hatályba lépő dokumentum kifejezetten az intézményrendszer és a döntéshozatal átalakítását taglalta, ugyanis elsődleges célja az integráció további kiszélesítése helyett az *Európai Unió döntéshozatali eljárásának gyorsabbá és átláthatóbbá tétele* volt. A nizzai szerződés ugyanakkor először fogalmazta meg konkrétan azt, hogy a közeljövőben az EU 12 új tagállam felvételével számol, és az azokkal való *majdani hatékony együttműködés kereteit akarta lefektetni*. Ezért a szerződés elsősorban az uniós intézmények összetételét kívánta megfelelő módon rendezni, felkészítve így az Európai Uniót történetének legnagyobb bővítésére (Horváth 2011. 45–48.).

A szerződéshez számos dokumentumot csatoltak, amelyek közül a legjelentősebb az intézményi reformot kidolgozó *Jegyzőkönyv az Európai Unióról* című melléklet volt. Az ebben meghatározott változtatásoknak megfelelően az Európai Bizottság tagjainak számát megemelték, döntést hoztak a biztosok esetében az egyenlőségi elv alapján felépített rotációs rendszer bevezetéséről, valamint megnövelték az elnök szerepét. A Bizottság elnökének hatáskörébe utalták az egyes tagok feladatainak, felelősségi köreinek meghatározását, illetve az alelnökök kinevezését. Ugyanakkor, az új rendelkezéseknek megfelelően, az elnök ettől kezdve kérhette a bizottsági tagok lemondását is. Újabb változtatás volt, hogy az addigi egyhangúság helyett a Tanács immár minősített többséggel jelölhette ki a Bizottság elnökét és tagjait, amihez azonban az Európai Parlament jóváhagyása feltétlenül szükségessé vált.

Emellett a kormányközi konferencia talán legnehezebb feladatának a minősített többséghez szükséges szavazatok újraosztása bizonyult. Hosszas tárgyalások után végül a tagállamok képviselői abban állapodtak meg, hogy a majdani 27 tagú EU-ban a tagországok szavazatainak teljes száma 345 lesz, amiből 255 kell a minősített többség eléréséhez. Leszögezték ugyanakkor, hogy a Bizottság által javasolt vagy kezdeményezett minősített többségi döntésekhez a tagállamok több mint felének, azaz legalább 14 országnak a támogatása szükséges. Mindemellett

94 Teljes nevén Santa Maria da Feira, 140 000 lakosú város Portugália északi részén, az Aveiro kerületben, Porto kikötővárostól 23 km-re délre.

azt is meghatározták, hogy a minősített többségi döntések meghozatalakor a támogató tagországok együtt el kell hogy érjék az Európai Unió lakosságának legalább 62%-át. Ez az ún. *népességi küszöb* kizáró jellegű lett, vagyis amennyiben nem valósul meg, a döntés érvénytelen marad (Wallace et al. 2005; Horváth 2011. 99.).

Minden ellentétes igyekezet ellenére *az új rendszer a réginél jóval bonyolultabb lett*, és tovább nehezítette az EU amúgy is lassú döntéshozási mechanizmusát. A minősített többségi szavazás kiterjesztésével a határozathozatal ugyan kétségtelenül rugalmasabbá vált, viszont maga után vonta azt is, hogy a többséggel szemben a kisebbség érdekei nem érvényesülhettek. Ráadásul ebből kiindulva a nemzeti szuverenitás is bizonyos téren csorbát szenvedett, a Tanács pedig, mint a tagországok együttműködési fóruma, e meghatározó jellegéből jól láthatóan veszített.

A döntéshozási folyamat gyökeres átalakítása következtében az Európai Parlament szerepe felértékelődött, ami még a nizzai szerződés aláírása előtt nyilvánvalóvá vált. Ezért a születőben levő új alapdokumentum az amszterdami szerződés által 700 főben maximalizált EP-képviselői helyek számát, az új tagállamok későbbi felvételének figyelembevételével, 732-re emelte. Ennek bevezetését azonban csak az újabb bővítés utánra írta elő (Horváth–Tar 2004. 32–34.). Mindazonáltal a ma már 27 tagú Unió parlamentje 2007 és 2009 között átmenetileg 785 főt számlált, jelenleg pedig 751 képviselő alkotja.

A három fő intézmény bővítése következtében a többi testület átalakítása is szükségessé vált. Ennek megfelelően döntés született arról, hogy az addigi 15 tagú Európai Bíróság a 12 kelet-közép-európai állam felvétele után 27 tagból fog állni, azaz továbbra is minden tagállam egy bírót fog delegálni a testületbe. Hasonlóképpen megállapodtak arról is, hogy a kelet-európai államok csatlakozásának lezárulása után az Európai Számvevőszék létszáma ugyancsak 15-ről 27-re fog nőni. A mandátumok pedig mindkét intézményben továbbra is megújíthatók maradtak.

A nizzai szerződés egyik különlegessége volt az ún. „megerősített együttműködés” elfogadása, amely lehetővé tette a tagállamoknak egyes területeken az integráció gyorsabb elmélyítését, még akkor is, ha ebből más tagországok kimaradtak. Utóbbiaknak, ha döntésüket megváltoztatják, később még adódhat lehetőségük a csatlakozásra. Ezzel az Európai Unió a tulajdonképpen fő célja, az általános egységesülés felé vezető további jelentős lépéseket készítette elő (Vese–Ivan 2001).

Végeredményben a nizzai szerződés a bővítés kérdésében valódi győzelemnek volt nevezhető. Újításai nyomán az utolsó akadály is elhárult a csatlakozni kívánó kelet-európai országok előtt. Ugyanakkor viszont az intézményi reform alapvető célját, a hatékonyságot és átláthatóságot nemcsak hogy nem sikerült elérni, hanem éppen ellenkezőleg, a rendszer jóval bonyolultabb lett, a döntéshozatal pedig lényegesen nehezkesebbé vált. Igaz ugyan, hogy a nagyobb tagállamoknak a kisebbek figyelembevétele nélkül való döntése ettől kezdve ellehetetlenült, de a nagyoknak együtt már lehetősége nyílt bármilyen döntés megakadályozására.

A nizzai szerződés összességében mégis előrelépést jelentett, amit jól mutatott az a tény, hogy a csatolt mellékletek egyike, a *Nyilatkozat az Európai Unió*

jövőjéről című dokumentum már az Európai Unióval szembeni 21. századi kihívásokat fogalmazta meg. A legfontosabb kérdéskörök felvetésével, úgymint: az Unió demokratikus deficitje, a keleti bővítés következtében fellépő földrajzi kiterjedés problémája, az euró bevezetésének nehézségei, a szuverenitás gyakorlása, a nemzetállamok szerepe, a nemzetközi terrorizmus fenyegetése vagy a globalizáció nyomása, a nizzai szerződés Brüsszel új stratégiáját igyekezett a következő évtizedekre nagyvonalakban meghatározni (Vese–Ivan 2001).

15.3. A laekeni csúcstalálkozó és az európai alkotmányszerződés

Ehhez igazodva, az alig egy évvel a nizzai szerződés megszületése után, 2001. december 14–15-én Laekenben⁹⁵ tartott állam- és kormányfői csúcstalálkózón először foglaltak állást a válságok kezelésére létrehozott hatvanezer fős gyors reagálású haderőről, kimondva, hogy hamarosan teljes mértékben bevetésre kész lesz. Emellett, kissé elhamarkodottan, működőképesnek nyilvánították az európai közös kül- és biztonságpolitikát is, bár az EU és a NATO között akkor még nem született meg az Észak-Atlanti Szerződés Szervezete erőforrásainak igénybevételeéről szóló megállapodás. Az EU további fejlesztésének kérdésében viszont a laekeni csúcs több téren is eredménytelen volt. A tagországok képviselői nem tudtak megállapodni arról, hogy hol legyenek az új európai intézmények székhelyei, így a decentralizáció elmaradásával továbbra is Brüsszel maradt a központ. Hasonló módon – a hangzatos szlogen ellenére, amely kimondta, hogy a találkozó fő célja az EU demokratikusabbá tétele, átláthatóságának és hatékonyságának növelése – nem sikerült a közösségi intézményeknek az Unió polgáraihoz való közelítése sem. Végül pedig elmaradt az Európai Unió új helyének és a globalizálódó világban betöltött sajátos szerepkörének meghatározása is (Gazdag 1999. 88.).

Mindezek a megoldásra váró kérdések hamarosan előrevetítették egy újabb, ezúttal igazán számottevő reformokat tartalmazó, átfogó jellegű uniós szerződés megalkotásának szükségességét. A 21. századi követelményeknek megfelelő, újszerű európai közösség kialakítása ugyanis kiemelten fontos cél lett. Ennek megvalósítására a legmegfelelőbb formának egy *európai alkotmány* létrehozását tartották. Az alkotmányozás folyamatát lényegében már a laekeni nyilatkozat elindította, azzal, hogy rendelkezéseinek megfelelően felállították a több mint száztagú ún. *Európai Konventet*. A testületet a korábbi francia köztársasági elnök, az uniós fejlődésben oly fontos szerepet játszó Valéry Giscard d'Estaing vezette. A Konvent a tagállamokkal folytatott hosszas viták után, 2003. július 20-ig elkészítette az alkotmánytervezet szövegét, amelyet Írország EU-elnöksége

95 Brüsszel északnyugati kerülete, amelyben a belga királyi kastély, az Atomium, a Heysel-stadion és más híres látnivalók találhatók.

alatt, 2004 nyarán az összes tagállam és az Unió intézményeinek képviselői is elfogadtak (Horváth–Ódor 2005). A végül 2004. október 29-én, Rómában aláírt európai alkotmány életbelépése azonban nem történt meg. A ratifikációs folyamat során ugyanis a tagállamok közül a kérdésről parlamenti szavazás helyett népszavazás formájában döntő Franciaország 2005. május 29-én és Hollandia június 1-jén elutasította a nagy jelentőségű dokumentumot. Ez óriási csapást jelentett az integrációra nézve. Azáltal, hogy a korszakváltó jelentőségű okmányt az európai egységesülés folyamatának két hajdani kezdeményezője vetette el, az Európai Uniót saját tagállamai és az egész világ előtt is hatalmas presztízsvereség érte (Bóka 2008. 130–134.; Balázs 2011. 183.).

15.4. A lisszaboni szerződés megszületése

Mintegy két évvel később a soros elnökséget 2007 elejétől ellátó Németország megpróbálta kirángatni az EU-t a megrendítő kudarc utáni letargikus állapotból. Az év március 25-én, a római szerződés aláírásának ötvenedik évfordulóján tartott ünnepségek keretében a Merkel-kormányzat elfogadtatta a tagállamokkal az ún. *Berlini nyilatkozatot*. Ebben benne foglaltatott a tagországok azon közös elhatározása, hogy a soron következő, 2009-es európai parlamenti választásokat már egy új szerződés alapján bonyolítsák le. A gondolatot felkarolta a 2007 második felében hivatalba lépő portugál elnökség is, amely az alkotmány terjedelmes szövegét átdolgozva és lerövidítve, voltaképpen egy új, a korábbinak csak részelemeit tartalmazó dokumentumot dolgozott ki, amelyet nem hivatalosan *Reformszerződésnek* neveztek el. A 145 oldalas okmányt az Európai Tanács 2007. október 18–19-i ülésén kisebb változtatásokkal jóváhagyták, majd még ugyanazon év december 13-án a lisszaboni *Szent Jeromos-kolostorban*⁹⁶ aláírták (Kende–Szűcs–Jeney 2018. 60–61.).

A továbbiakban csak *lisszaboni szerződés* néven ismert dokumentum ratifikációja azonban a korábbi szerződésekhez hasonlóan elhúzódott, és mintegy két év után, csak 2009. november 3-án zárult le. A ratifikációs folyamatot számos buktató, több, pillanatnyilag áthidalhatatlannak tűnő probléma nehezítette meg. Először a 2008. június 12-én megtartott írországi népszavazás negatív eredménye (a szavazásra jogosult írek alig 53,1%-a élt ezzel a jogával, és közülük is 53,4% ellene voksolt) akasztotta meg a ratifikálást. Később, a következő év október 2-án megismételt – ezúttal az adópolitika nemzeti szuverenitásának uniós garantálása folytán – immár 67,1%-nyi támogató szavazattal sikeres írországi referendum után, a cseh államelnök, Václav Klaus állított feltételeket a szerződés elfogadása elé. Ezek közé tartozott egyebek mellett, hogy az új uniós okmány ne helyezze

96 Lisszabon Belém kerületében található legjelentősebb műemlék épületegyüttese, 1983-tól az UNESCO világörökség része.

hatályon kívül a *Beneš-dekrétumokat*,⁹⁷ valamint az, hogy a Cseh Köztársaságra a lisszaboni szerződésbe foglalt Alapjogi charta előírásai kivételesen ne legyenek érvényesek. E kényszerű kompromisszumok elfogadása után a közösségi dokumentum jogerőre emelkedése útjában immár egyedülként álló és ezért rendkívüli nemzetközi nyomás alatt tartott cseh államfő végül aláírta a lisszaboni szerződést. Ezzel az utolsó akadály is elhárult az új uniós szabályozás hatálybalépése előtt. Így hivatalosan 2009. december 1-től kezdve az Európai Unió már ennek alapján működik (Balázs 2011. 184.).

15.5. A lisszaboni szerződés legfontosabb újításai

A közhiedelemmel ellentétben a lisszaboni szerződés nem helyettesíti, hanem csak módosítja a korábbi EU-s szerződéseket, pontosabban az Európai Gazdasági Közösség létrehozásáról szóló okmányt (római szerződés) és az Európai Unióról szóló dokumentumot (maastrichti szerződés). Megalkotásának fő célja tehát nem az Európai Unió helyettesítése valamilyen más szerveződési formával, hanem a meglévő keretek felhasználásával, az EU felkészítése a 21. század új kihívásaira. Ehhez az egyik legszükségesebb feltétel az Unió – már az Agenda 2000-ben is megfogalmazott – *demokratikusabbá* és átláthatóbbá tétele, amit a lisszaboni szerződés elsősorban az Európai Parlament szerepének megnövelésével és az EU állampolgárai érdekeinek nagyobb mértékű és közvetlenebb érvényre juttatásával igyekszik elérni. Az intézményi reform kiteljesítése jegyében a szerződés előírja az Európai Unió Tanácsa és az Európai Parlament részvételével zajló együtt döntési eljárás kiterjesztését az uniós jogszabályok túlnyomó többségének megalkotására, bevonva ezáltal az EP-t a legfontosabb döntések meghozatalának folyamatába. A Parlament olyan területeken nyert valós jogszabályalkotói hatáskört, mint a legális bevándorlás, a büntetőügyekben folytatott igazságügyi együttműködés, a rendőrségi együttműködés, valamint a közös kereskedelempolitika és agrárpolitika egyes elemei. Mindezek alapján napjainkban az uniós jogszabályok legalább 70%-a meg sem születne az Európai Parlament valamilyen szintű beleszólása nélkül. Ugyanakkor, a *szubszidiaritás* elvére építve, a lisszaboni szerződés nagyobb teret enged a nemzeti parlamenteknek is, amelyek ellenőrizhetik, hogy az EU parlamentje valóban csak az uniós határozathozatalt igénylő kérdésekben hoz-e döntést. Ezáltal növekszik az Európai Unió átláthatósága, és állampolgárai szemében megerősödik a legitimitása.

97 Edvard Beneš csehszlovák államelnök nevét viselő, törvényerejű rendeletek, amelyek az elnök kezdeményezésére, közvetlenül a második világháború után, 1945-ben kerültek elfogadásra Csehszlovákiában. Céljuk a csehszlovákiai magyar és német kisebbség kollektív bűnösként való megbélyegzése az ország második világháború előtti szétesésében nekik tulajdonított szerep miatt.

A bürokrácia visszaszorítása és az uniós intézmények költségvetési vonzatainak csökkentése jegyében, a szerződés maximalizálta az Európai Parlament képviselőinek számát, amit 751 főben állapított meg. Ezzel egy időben szabályozta egyrészt, hogy ez a rögzített szám a későbbi tagállami bővítések után sem változhat, másrészt pedig leszögezte, hogy a tagállamok legalább 6 és leg több 96 képviselői mandátummal rendelkezhetnek. A 2009-es júniusi európai parlamenti választásokat még a nizzai szerződés előírásai szerint bonyolították le, viszont a még ugyanazon év decemberében hatályba lépett lisszaboni szerződés szerint a megválasztott 736 fős képviselői testületet hamarosan újabb 18 személlyel kellett kiegészíteni, akiknek helyét 12 tagállam között osztották szét. Ezzel egyidejűleg a leg több, 99 képviselővel bíró Németország delegátusainak száma hárommal csökkent, és a mandátum lejártá után, 2014-től már csak 96-ot tett ki. Addig azonban, a mandátumok parlamenti ciklus alatti megszakításának tilalma miatt, az Európai Parlament átmenetileg 754 fős tagsággal bírt (Kende–Szűcs–Jeney 2018. 62–64.).

Ami az Európai Unió másik igen nagy jelentőségű intézményét, az Európai Bizottságot illeti, a lisszaboni szerződés itt is változtatásokat vezetett be. Megszabta, hogy 2014-ig a Bizottságba továbbra is minden tagállam egy-egy biztost delegálhat, ezután viszont a testület létszámát a tagországok számának kétharmadára kívánta csökkenteni. A biztosi hivatalok betöltését a tagállamok között rotációs alapon cserélődve tervezte megoldani, viszont ez végül nem történt meg. Az Európai Tanács ugyanis egyhangúlag másként döntött a kérdésben, fenntartva a korábbi egy tagország – egy biztos elvet. A Bizottsággal összefüggésben fontos újítás volt, hogy a lisszaboni szerződés létrehozta az *EU Kül- és Biztonságpolitikai Főképviseelőjének* funkcióját, és meghatározta, hogy az azt ellátó személy tölti be a Bizottság kapcsolatokért felelős alelnökének posztját, illetve elnököli a külügyminiszteri tanács üléseit. Az eredetileg még az Európai Alkotmányszerződés által tervbe vett uniós külügyminiszteri funkció helyett így egy politikailag kisebb súlyú EU-s vezető pozíció jött ugyan létre, de annak megalapítása így is a nemzetekfelettség felé való elmozdulást jelentette (Horváth 2011. 107–108.). A Kül- és Biztonságpolitikai Főképviseelő hivatalát 2009 és 2014 között elsőként *Catherine Margaret Ashton* (1956–) brit munkáspárti politikus töltötte be. Munkájának segítésére a lisszaboni szerződés létrehozta az *Európai Külügyi Szolgálatot*, amely az Európai Unió külső államokkal folytatott kapcsolataiban tevékenykedő teljes diplomáciai apparátusát foglalja magába (Horváth 2011. 108–110.).

Fontos újítást jelent még a lisszaboni szerződés ún. „polgári kezdeményezésre” vonatkozó előírása is, miszerint amennyiben minimum 7 tagállamból összesen legalább 1 millió aláírást sikerül összegyűjteni egy bizonyos ügy érdekében, akkor fel lehet kérni az Európai Bizottságot bármilyen új szakpolitikai javaslat kidolgozására.⁹⁸ A Bizottságnak azonban joga van elutasítani a jogszabálytervezet kidol-

98 Ilyen kezdeményezés a 2017-ben indított és a kellő számú aláírás összegyűjtése után, 2020. január 10-én az Európai Bizottsághoz benyújtott *Minority SafePack*, amelynek célja, hogy a nemzeti, etnikai és nyelvi kisebbségvédelem bizonyos aspektusai az Európai Unió jogának részeivé váljanak.

gozására tett polgári kezdeményezést, amennyiben azt nem tartja indokoltnak. Ettől függetlenül a lisszaboni szerződés e kitételével az EU állampolgárai számára lehetőség nyílt arra, hogy immár közvetlenül is részt vehessenek a jogszabályalkotás kezdeményezési szakaszában.

Mindemellett az új alapidokumentum az Európai Unió Tanácsára vonatkozóan is igen fontos változtatásokat hozott. Kiterjesztette a *minősített többségi döntéshozatal* módszerének használatát majdnem minden területre, felváltva ezzel az addig használatos konszenzusos döntést. A szerződés megváltoztatta a minősített többség meghatározását is, kimondva, hogy ez a jogszabályalkotó forma akkor lép érvénybe, ha *a tagországok legalább 55%-a van egy javaslat mellett*, valamint ha ezek az államok *az EU állampolgárainak legalább 65%-át képviselik*. A népességi küszöb illetően megemelés mellett a szerződés leszögezte azt is, hogy egy javaslat blokkolásához legalább négy állam szavazata szükséges olyképpen, hogy ezeknek a tagországoknak az Európai Unió népességének legalább 35%-át kell képviselniük. Az előírások szerint ez az új szavazási módszer 2014-től lépett életbe. Használata viszont csak részben egyszerűsítette le a döntéshozatalt, miközben nagy hátránya az lett, hogy a nagyobb lakosságú tagállamoknak – vagyis jobbára az EU-n belüli nagyhatalmaknak – több lehetőséget biztosít akaratuk érvényre juttatására olyan körülmények között, hogy az Európai Unió mind több és több perifériális kis tagállammal bővül, és ez utóbbiak aránya egyre inkább megemelkedik a nagy tagországokéval szemben (Kende–Szűcs–Jeney 2018. 62–64.).

Az új szerződés által véghezvitt intézményi reformfolyamatból természetesen a tagállamok legfőbb döntéshozó szerve, az Európai Tanács sem maradhatott ki. Azzal, hogy a 2009-ben hatályba lépett alapokmány szerint hivatalosan is az Európai Unió intézményévé vált, véglegesen elkülönült az Európai Unió Tanácsától. Szerepköre is tovább növekedett, hiszen nagyobb beleszólást kapott a rendőri és büntetőjogi, külügyi, valamint belső szervezeti (az Európai Parlament és az Európai Bizottság összetétele, a tagállami jogok esetleges felfüggesztése stb.) ügyekbe. Ezeken túl a testület összetétele is átalakult azzal, hogy a lisszaboni szerződés létrehozta az *Európai Tanács elnökének* posztját, amelyet, előírásai szerint, két és fél éves, egyszer megújítható mandátummal, választások útján kell betölteni. Az e funkciót ellátó személy nem az Unió elnöke, feladata, hogy az Európai Tanácsot alkotó állam- és kormányfők munkáját megkönnyítse, valamint hogy legmagasabb szinten képviselje az EU-t a nemzetközi színtéren. E hivatalt elsőként Belgium volt miniszterelnöke, *Herman Van Rompuy* (1947–) látta el 2009 és 2014 között.

Az Európai Tanácshoz hasonlóan, a lisszaboni szerződés a Bíróságra nézve is változtatásokat hozott. A legfontosabb ezek közül az, hogy az intézmény addigi hivatalos megnevezését (Európai Közösségek Bírósága) az *Európai Unió Bíróságára* (*Court of Justice of the European Union – CJEU*) változtatta. Néhány más eljárásbeli pontosítás mellett pedig az új alapokmány leszögezte azt is, hogy „az Európai Unió Bírósága nem rendelkezik hatáskörrel a közös kül- és bizton-

ságpolitikára vonatkozó rendelkezések, valamint az azok alapján elfogadott jogi aktusok tekintetében” (Kende–Szűcs–Jeney 2018. 62–64.).

Mindezeken túl azonban a lisszaboni szerződés kétségtelenül legfontosabb vívmánya az, hogy felszámolta a maastrichti pilléres rendszert, most már nem csak az Európai Községeket (I. pillér), hanem *az egész Európai Uniót önálló jogi személyiséggel ruházta fel*. Ezáltal az EU hatékonyabban tud szerepelni a nemzetközi szinten, könnyebben mozdítva elő a közös európai érdekeket kívül álló országokkal és más nemzetközi szervezetekkel szemben, vagy éppen azokkal együttműködve. Ugyanakkor az Unió a saját tagállamaival való viszonyában is felértékelődött, súlya megnövekedett. Viszont ennek mintegy ellentételezéseképpen, a lisszaboni szerződés magába foglalta az ún. „önkéntes kilépési záradékot” is, amely kimondta, hogy a tagállamok bármikor szabadon dönthetnek az Európai Unióból való kilépésről (Horváth 2011. 52–64.). Ennek alapján került sor azután 2020-ban a Brexitre, vagyis Nagy-Britannia kiválására az EU-ból.

Végül említésre érdemes még, hogy a lisszaboni szerződés korszakváltó módon, az integráció fejlődésének történetében először szögezte le tételezen azt, hogy a tevékenységi területek közül melyek tartoznak az Európai Unió és melyek a tagállamok hatáskörébe. Ezzel világossá tette, hogy meddig terjed az EU befolyása, és e téren több évtizedes bizonytalanságnak vetett véget. A szerződés a hatásköröket három általános kategóriába sorolta: *kizárólagos hatáskörök*, amelyekben csak az Unió alkothat jogszabályokat (vámunió, közös kereskedelempolitika, versenypolitika), *támogató, összehangoló vagy kiegészítő intézkedések*, amelyekkel az Európai Unió csak pénzügyileg támogathat egyes tagállami tevékenységeket (kultúra, oktatás, ipar), és a *megosztott hatáskörök*, amelyeknek keretén belül az EU és a tagállamok a szubszidiaritás elvének jegyében osztoznak a jogszabályalkotás hatáskörén (környezetvédelem, közlekedés stb.) (Horváth 2011. 143–153.).

Mindent figyelembe véve megállapítható, hogy a lisszaboni szerződés – nagy elődeihez, a római szerződéshez és a maastrichti szerződéshez hasonlóan – egyike az európai egységesülés legfontosabb mérföldköveinek. Rendelkezéseinek bevezetésével és alkalmazásával az EU fejlődése új szakaszba lépett. Mindazonáltal, mint minden szerződés, ez sem tökéletes, a korábbiakhoz hasonlóan ugyanúgy hiányosságokkal bír. Legfőbb negatívuma az intézményi struktúra leegyszerűsítésének és az uniós bürokrácia felszámolásának felemás volta, illetve ezáltal az olyannyira áhított intézményi reform még mindig csupán részleges megvalósítása.

16. AZ EURÓPAI UNIÓ KELETI BŐVÍTÉSÉNEK SZAKASZAI 2004 ÉS 2013 KÖZÖTT

16.1. A keleti bővítés okai és feltételei

A belső intézményi reformfolyamat mellett az Európai Unió számára az ezredfordulót követő évek másik nagy kihívása egyértelműen a keleti bővítés volt. Az ezzel kapcsolatos vita nagyon kényes ügynek bizonyult, és éveken át elhúzódott. A régi tagállamoknak e kérdéskörhöz való hozzáállását ugyanis kezdettől fogva kettősség jellemezte. Abban teljes egyetértés uralkodott, hogy a keleti terjeszkedés szükségszerű, elsősorban az Amerikai Egyesült Államokkal, Oroszországgal, a Kínai Népköztársasággal és Japánnal folytatott világpolitikai és világgazdasági versenyt figyelembe véve. A felvevőpiacokért folytatott ádáz küzdelemben a földrajzi közelség az EU számára Kelet-Európa államait természetes partnerré tette. Felmerült az a gondolat is, hogy a térség által nyújtott olcsó munkaerő újabb lendületbe hozhatná Nyugat-Európa államainak gazdaságát. Mindemellett az a lehetőség is előtérbe került, hogy az új, még csak alig néhány éve létrejött kelet-európai demokratikus rendszereket az EU-ba való befogadással konszolidálni lehetne. Ezzel Brüsszelben a nyolcvanas évek déli bővítésének politikai sikereit is megismételhetőnek vélték.

A mérleg másik serpenyőjében viszont a keleti bővítés ellen szólt az a súlyos érv, hogy a közép- és kelet-európai térség több évtizedes megoldatlan vitáit a Nyugat nem akarta az Európai Unióba bevinni. Brüsszel ezért a helyi, elsősorban etnikai jellegű problémák megoldását, különösen a kisebbségvédelem kérdésének rendezését a csatlakozni kívánó országoktól várta, és befogadásukat többek között ezek eredményes lezárásától tette függővé. Ebből a megfontolásból kiindulva, a tagfelvétel kérdésében az EU az 1993. június 21–22-i koppenhágai csúcstalálkozón meglehetősen szigorú feltételeket szabott meg. Az ún. *koppenhágai kritériumok* között kiemelkedő helyet foglalt el a stabil demokratikus intézményrendszer kialakítása, az emberi és kisebbségi jogok érvényesülése és védelme éppúgy, mint az uniós versenyt kiállni képes, működő piacgazdaság. Ezeken túlmenően alapvető elvárás volt a jogharmonizáció, valamint a közösségi vívmányok teljes átvétele. Mindemellett a gazdaság átstrukturálása, az állami tervgazdálkodás leépítése és a piacgazdaság kiépítése, valamint a privatizáció felgyorsítása és a korrupció visszaszorítása ugyancsak a legfontosabb kritériumok közé tartozott (Herencsár et al. 2006. 176.; Földeák 2008. 32–33.; Horváth 2011. 577–578.).

16.2. A keleti bővítéshez vezető út

Kelet-Európa korábban szovjet érdekszférába eső államai előtt az EU-csatlakozások felé vezető utat a *Lengyelország, Csehszlovákia és Magyarország által 1991. február 15-én megalapított visegrádi együttműködés* nyitotta meg. A „visegrádi hármak” ugyanis alig pár hónappal később, 1991. december 16-án már közösen társulási megállapodást írtak alá az Európai Unióval (Balázs 2011. 30–33.). A Brüsszellel folytatott tárgyalásokban, pozícióik megerősítésére, valamint a szocialista tervgazdaságok válságából való kilábalás reményében a visegrádi csoport országai egy évvel később, 1992. december 21-én Krakkóban megalapították a *Közép-Európai Szabadkereskedelmi Megállapodást (Central-European Free Trade Agreement – CEFTA)*. Az új kereskedelmi kapcsolatrendszer – nem titokoltan – az EFTA mintájára lett kialakítva, abban a reményben, hogy a gazdasági liberalizáció és a piacok megnyitása révén felgyorsíthatja az uniós csatlakozási folyamatot. A ratifikációs folyamat lezárulása után, 1994 júliusától érvénybe lépő CEFTA el is érte célját, mert a térségen belüli gazdasági együttműködés megerősítésével már a kilencvenes évek közepén fellendítette a kereskedelmi kapcsolatokat. Ezáltal a részt vevő államokat a Brüsszellel való tárgyalásokban, a többi kelet-európai volt szocialista országgal szemben, átmenetileg előnyösebb helyzetbe juttatta.

A CEFTA sikerein felbuzdulva, a visegrádi csoport államai 1994 tavaszától kezdve sorra jelentették be csatlakozási szándékukat az Európai Unióhoz. Elsőként *Magyarország* nyújtotta be tagsági igényét 1994. április 1-jén (Balázs 2011. 60.), majd őt követte gyors egymásutánban még kilenc kelet-közép-európai ország: *Lengyelország* (1994. április 5.), *Románia* (1995. június 22.), *Szlovákia* (1995. július 27.), *Lettország* (1995. szeptember 27.), *Észtország* (1995. november 24.), *Litvánia* (1995. december 8.), *Bulgária* (1995. december 14.), *Csehország* (1996. január 17.) és *Szlovénia* (1996. június 10.) (Maller 2000. 122.).

Mellettük a kilencvenes évek közepén még további három ország is „várólistán” volt, amelyek már néhány évvel korábban felvételüket kérték az Európai Unióba. Közülük a legrégebbi aspiráns *Törökország* volt, amellyel még az EGK kötött 1963-ban társulási megállapodást. Ezt alapnak tekintve, Ankara – Görögország 1981-es, valamint Spanyolország és Portugália 1986-os csatlakozásának sikerét látva – 1987. április 14-én maga is bejelentette tagfelvételi igényét, amelyet azonban az EK nem fogadott el. Az egyesült Nyugat-Európa végül csak vámunióra volt hajlandó lépni Törökországgal, amely 1996. január 1-től lépett érvénybe. A mediterrán térség Nyugathoz való közeledése azonban ettől függetlenül is folytatódott a nyolcvanas évek második felében, amit jól érzékeltet a *Ciprus* és *Málta* által szinte egy időben, 1990. július 3-án, illetve 16-án bejelentett csatlakozási szándék. Összesen tehát a kilencvenes években 13 közép-, kelet- és dél-európai állam folyamodott az Európai Unióhoz tagfelvételért. Ez az EU történetében a legnagyobb arányú bővítési hullámot vetítette előre. Ennek is

tulajdonítható az, hogy a keleti bővítés a legtöbbet vitatott és nagyon elhúzódozó, többlépcsős csatlakozási hullám lett, amelynek problémája az Európai Unió fejlődését a következő három évtizedben meghatározta, és még ma sem zárult le teljesen (Horváth 2011. 583–587.).

16.3. A hivatalos tagjelöltek kiválasztása

Az aspiránsok közül az Európai Tanács 1997. decemberi luxemburgi ülésén az EU-tagállamok csak hat kelet- és dél-európai országot jelöltek ki, amelyekkel megkezdtek a csatlakozási tárgyalásokat. A kiválasztottak között volt: Észtország, Lengyelország, Csehország, Magyarország, Szlovénia és Ciprus (Herencsár et al. 2006. 136.). Szlovákiát a nacionalizmus által uralt politikai rendszere, Lettországot és Litvániát a gazdasági szerkezetváltás akadozása, Romániát és Bulgáriát a gazdasági rendszerük elmaradottsága, Máltát pedig az 1996-ban saját maga által felfüggesztett csatlakozási kérelem akadályozta meg abban, hogy az első körbe bekerüljön. A hat tagjelölttel 1998 márciusában kezdődtek meg a tárgyalások, majd 1999 decemberében az Európai Tanács helsinki ülésén döntés született arról, hogy újabb hat ország előtt nyitják meg a csatlakozás lehetőségét. Így vált hivatalos tagjelöltté Lettorság, Litvánia, Szlovákia, Románia, Bulgária és a kérelmét időközben megújító Málta is. Ez aztán jelentős mértékben lelassította a keleti bővítés folyamatát, ami érzékenyen érintette a „luxemburgi hatokat” (Borsányi 2000. 74–75.).

A keleti bővítés minél gyorsabb, sikeres megvalósítása azonban az Európai Uniónak is alapvető érdeke volt, ezért az ezredforduló idejére megérett a döntés arról, hogy az mégis több fázisban menjen végbe. Ellenkező esetben ugyanis a jobban teljesítő, de a többire várakozni kényszerülő tagjelöltek esetében a csatlakozási folyamat elakadására is számítani lehetett, amit Brüsszel mindenképpen el akart kerülni (Puşcaş 2007). Ezért a keleti bővítés ügyét már a 2001. decemberi laekeni csúcstalálkozón kimozdították a holtpontról, amikor a záródokumentum bővítésről szóló részében 10 országot soroltak fel, amelyeket esélyesnek tartottak arra, hogy 2002 végéig lezárja a csatlakozási tárgyalásokat. Ezek között volt mindekenelőtt a Csehszlovákia felbomlása után, 1994-től visegrádi hármak helyett „visegrádi négyeknek” nevezett csoport: Lengyelország, Magyarország, Csehország és Szlovákia, a három balti állam: Észtország, Lettorság és Litvánia, illetve a legfejlettebb volt jugoszláv tagköztársaság: Szlovénia, valamint a mediterrán térség országai közül Ciprus és Málta (Horváth 2011. 594–595.). A „luxemburgi hatok” mellé felsorakozott tehát a „helsinki hatok” nagy része is, viszont eldőlt, hogy Románia és Bulgária csatlakozására még éveket kell majd várni. Ugyanakkor Törökország esetleges tagfelvételének ügyében továbbra sem történt előrelépés (Dobre–Coman 2005).

16.4. A keleti bővítés első fázisa

Az ezredfordulót követő első években, a 10 hivatalos tagjelölt ország számára most már a legnagyobb problémát a több fejezetből álló csatlakozási feltételek teljesítése jelentette. Ezeket ugyanis nem minden állam tudta azonos gyorsasággal lezárni, és ezért a tulajdonképpeni bővítésig még újabb éveket kellett várni. Végül a csatlakozási tárgyalások sikeres befejezése után, 2004. május 1-jén a keleti bővítés nagy, első hulláma megvalósult. A tizenöt tagú Unió tíz új tagállammal bővíthetett. Ekkor nyert felvételt az EU-ba: *Lengyelország, Magyarország, Csehország, Szlovákia, Észtország, Lettország, Litvánia, Szlovénia, Málta és Ciprus*. Az Európai Unió ezzel hatalmas keleti területeket fogadott be, jelentős politikai sikert könyvelve el. Megkezdődött a hajdani „nagy Európa-koncepciónak” megfelelően, a földrajzi értelemben vett kontinens egyesítése (Herencsár et al. 2006. 183.).

A demokratikus átmenet másfél évtizedének sikeres lezárulását jelentő, látványos keleti bővülést az Amerikai Egyesült Államok is örömmel üdvözölte. Az általános euforikus hangulat azonban nem tartott soká. Az új tagállamok felvétele ugyanis számos olyan problémát vetett fel, ami a két évtizeddel korábbi déli bővítésre emlékeztetett, csak most jóval nagyobb méretekben. Az új tagállamok gazdasága távolról sem vehette fel a versenyt a Tizenötök organikus egésként működő belső piacával, miközben a néhol megdöbbentő elmaradottság minden téren látványosan megmutatkozott. A csatlakozási feltételek papíron való teljesítése a legtöbb országban nem járt együtt maradéktalanul a gyakorlati megvalósításokkal. A privatizáció folyamata, éppúgy, mint a jogharmonizációé, csak részlegesen valósult meg. Ilyen körülmények között a piacgazdaságra való áttérés is csak felemásra sikeredhetett. Ez aztán a nemzeti gazdaságok instabilitásához és természetesen belül elégedetlenséghez vezetett, ami kihatott a politikai életre is.

Összességében mindez az Európai Unió belső kohéziójára is negatív hatással volt. A nagymértékű bővítés ugyanis addig nem látott mértékben borította fel az amúgy is ingadozó belső egyensúlyt. Az EU „húzógazdaságait” (Németország, Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország, Svédország) megterhelte az új keleti területek felzárkóztatásának feladata, ami mindegyikük számára érzékeny pénzügyi kiadásokat jelentett. A keleti bővítés nyomán ugyanis az EU-ban számottevően megemelkedett a munkanélküliség, illetve a regionális egyenlőtlenségek is szembeszökőek lettek. Ezek nyomán a Kohéziós Alaphoz, valamint az ERFA-hoz benyújtott igények is hirtelen megháromszorozódtak. Mindemelllett a lengyel és a magyar mezőgazdasági területek befogadása is problémákat okozott, mert igencsak megemelte a folytonos problémát jelentő közös mezőgazdaságpolitika (CAP) kiadásait. Mindez az Európai Unió működéséhez szükséges tagállami hozzájárulások megemelkedését vonta maga után. Ráadásul az új keleti tagországok felzárkóztatása az eredetileg reméltnél lassabban haladt, amit talán a legszemléletesebben bizonyít az a tény, hogy az eurózónához mindeddig a 2004-ben tagfelvételt nyert tíz ország közül csak hét (Szlovénia, Málta, Ciprus, Szlovákia, Észtország, Lettország és Litvánia) csatlakozhatott.

Ugyanakkor a keleti bővítés első hullámának kétségtelenül több nagy horderejű pozitív vonatkozása is volt. Ezek közül talán a legfontosabb, hogy az Európai Unió területe 2004-től mintegy ötödével, pontosan 673 000 km²-rel megnagyobodott, ami meghaladta Franciaország és a három Benelux állam területét. Az EU teljes területe így 3 396 000 km²-ről 4 069 000 km²-re nőtt. Ezzel egy időben a lakosság is 76,47 millió fővel emelkedett, ami által a korábbi 396 321 000 helyett az Unió lakossága már 472 791 000 főt tett ki. Ennek nyomán az Európai Unió addig soha nem látott, hatalmas méretű felvevőpiacokhoz jutott, ami a globális gazdasági versenyben igen előnyös helyzetbe hozta (Kiss 2005).

16.5. A keleti bővítés második fázisa

A 2004-es nagy bővítés sikere és eredményei megerősítették Brüsszelben a keleti államok csatlakozási folyamatának továbbvitelét. Az ezzel járó jelentős pénzügyi kiadások ellenére ugyanis a területi kiterjedés alapvető fontosságú volt az Európai Unió pozícióinak világviszonylatban való megerősítéséhez. A kelet-európai régióból ekkor még visszahúzódott Oroszország által szabadon hagyott lehetőségek pedig adva adták magukat. Nem csoda, hogy Brüsszel már a 2000-es évek elején konkrétan is felvetette az első körből kimaradó *Románia* és *Bulgária* mihamarabbi tagfelvételét. Ehhez azonban talán még a korábbiaknál is több nehézséget kellett legyűrni, hiszen a két délkelet-európai állam gazdasága még a 2004-ben csatlakozókénál is elmaradottabb volt. Ráadásul Románia és Bulgária túlnyomórészt ortodox vallású lakossága – a görögökhöz hasonlóan – az EU-ra szinte kizárólag jellemző nyugati kereszténységtől merőben eltérő világfelfogást és szemléletmódot képviselt. Végül e két utóbbi ország 2007. január 1-től válhatott az Európai Unió teljes jogú tagjává (Niță 2007; Jinga 2008).

Az ekkortól már 27 tagállamot számláló Európai Unió területe ezzel ismét 350 000 km²-rel nőtt, elérve a 4 419 163 km²-t, miközben lakossága újabb 28,5 millióval gyarapodott és immár 501 000 000 főt tett ki (Horváth 2011. 511.). Az Unió ezzel területi és népességi szempontból már felzárkózhatott a világ legjelentősebb globális szereplői mellé. Teljes területe a Kínai Népköztársaságénak és az Amerikai Egyesült Államokénak megközelítőleg felét, Oroszországénak pedig az egynegyedét érte el, míg lakossága az USA-énak több mint másfélszerese, Oroszországénak pedig majdnem három és félszerese lett.

Románia és Bulgária csatlakozásával ugyanakkor az Európai Unió szárazföldi összeköttetést tudott teremteni a többi tagállammal 1981-es tagfelvétele óta csak tengeri és légi úton kapcsolatban álló Görögországgal, miközben 600 km széles, több jelentős kikötővel (Konstanca, Várna, Burgasz) rendelkező kijáratot nyert a Fekete-tengerre is. Ezáltal az EU sokkal közvetlenebb érintkezésbe került az Oroszország által uralt gazdasági térséggel, stratégiailag jelentősen megerősítve pozícióit Kelet-Európában és a Balkánon.

16.6. A keleti bővítés harmadik fázisa

Az Európai Unió keleti bővítésének folyamatában 2007 után a Nyugat-Balkán integrációja került előtérbe. A kilencvenes években véres belháborúban összeomló Jugoszlávia volt tagországainak felvétele azonban még a korábbi csatlakozásokhoz képest is nehezebb folyamat, amely a helyi etnikai konfliktusokkal terhelt kapcsolatok miatt egyszerre nem, hanem csakis az itteni országok egyenkénti tagfelvételének formájában képzelhető el. Ilyen körülmények között nem is csoda, hogy a térség irányába elért első sikeres bővítésre Románia és Bulgária csatlakozását követően még több mint hat évet kellett várni. Horvátország tagfelvétele viszont fontos stratégiai megvalósítást jelentett Brüsszel számára: az Adriai-tenger keleti partvidékének 1288 km hosszúságú sávját birtokló állam befogadása ugyanis nagymértékben megkönnyítette az Itáliai-félsziget és a Balkán nyugati fele közötti gazdasági-kereskedelmi kapcsolatokat.

A horvát csatlakozás különleges vonásokat mutatott: amellet, hogy Görögország után ez volt a második állam, amely egyedül nyert felvételt az Európai Unióba, a horvát háborús bűnösök (Vincenzo Stela Martinovici,⁹⁹ Mladen Naletilic Tuta,¹⁰⁰ Slobodan Praljak¹⁰¹ és társaik) hágai Nemzetközi Törvényszék számára való kiadatásának megtagadása hosszú ideig hátráltatta az ország EU-integrációját. Emiatt a hivatalos tagjelölti státust is csak többéves várakozás után, 2004 júniusában kapta meg *Horvátország*. Ráadásul az addigi 31 helyett már 35 fejezetből álló feltételrendszer szigorúsága miatt, a horvát állammal folytatott csatlakozási tárgyalások a szokásosnál is jobban elhúzódtak (Horváth 2011. 51.). Végül – nem kismértékben a soros magyar EU-elnökség erőfeszítéseinek köszönhetően – 2011. június 30-áig sikerült lezárni a tárgyalásokat, és még ugyanazon év december 9-én az Európai Tanács rendkívüli ülésén aláírták a horvát állam csatlakozási szerződését. Másfél éves ratifikációs folyamatot követően, 2013. július 1-től a volt jugoszláv tagköztársaság hivatalosan is az Európai Unió 28. teljes jogú tagállamává vált. Az egyébként nem túl nagy Horvátország csatlakozásával az Európai

99 Boszniai horvát vezető, az ún. Antiterrorista Csoport parancsnoka, akit a boszniai háború idején Mostarban és környékén, a bosnyák lakosság ellen, 1993 májusa és 1994 márciusa között elkövetett etnikai tisztogatások vezetésével, kínvallatások irányításával és gyilkosságokkal vádoltak. Horvátországban 1997-ben letartóztatták, majd 1999-ben átadták a hágai Nemzetközi Törvényszéknek, amely 2003-ban 18 évnyi börtönbüntetésre ítélte. 2012. január 9-én szabadon engedték.

100 Boszniai horvát paramilitáris csoport katonai parancsnoka a boszniai háború idején, 1992 és 1995 között. 1997-ben egy horvát bíróság gyilkosság vádjában bűnösnek találta, 2000-ig börtönben volt, majd kiadták a hágai Nemzetközi Törvényszéknek, amely háborús bűnök elkövetése miatt 20 évnyi börtönbüntetésre ítélte. 2013. február 18-án szabadon engedték.

101 A Horvát Nemzeti Védelmi Tanács tagja. 1993-tól a boszniai horvát haderő egyik vezető tábornoka. A mostari horvát-bosnyák harcok idején, 1993 májusában elkövetett háborús bűncselekmények miatt 2004-ben a hágai Nemzetközi Törvényszék vádat emelt ellene, és 2013-ban első fokon 20 évnyi börtönbüntetésre ítélte. Az ítéletet 2017. november 29-én másodfokon is megerősítették. Közvetlenül a másodfokú ítélet kihirdetése után a tárgyalóteremben mérget vett be, aminek következtében a kórházban elhunyt.

Unió elérte napjainkig tartó történetének legnagyobb kiterjedését. Teljes területe $4\,475\,757\text{ km}^2$ -re nőtt, lakossága pedig már stabilan meghaladta a félmilliárdot, összességében *508 450 000 főt* téve ki.

16.7. Tagjelöltek és potenciális későbbi csatlakozók

A keleti bővítés folyamata a horvát csatlakozás után sem állt le, igaz, jelentősen lelassult. A Nyugat-Balkán többi országa ugyanis egyrészt hosszas konszolidációs időszakon ment át a közelmúltban, másrészt pedig az Európai Unió tagállamaihoz képest jelentős a gazdasági, sőt bizonyos értelemben politikai és társadalmi elmaradottsága is. Napjainkban hat hivatalos és két potenciális tagjelölt állam várja, illetve reménykedik a jövőbeli EU-csatlakozásban.

Jelenleg a tagság elnyerésére legesélyesebb két balkáni ország a 2004. március 22-én tagfelvételi kérelmét benyújtó Észak-Macedónia¹⁰² és a függetlenségét 2006-ban elnyert Montenegró, amely 2008. december 15-én jelentette be uniós csatlakozási igényét. Előbbi 2005. december 17-én kapta meg a hivatalos tagjelölti státust, a csatlakozási tárgyalásokat viszont sokáig nem kezdték el Szkopjével. A kis balkáni állam és Görögország között ugyanis majdnem két évtizedig névvita állt fenn, amely végül csak 2019. február 12-én jutott nyugvópontra azzal, hogy a volt jugoszláv köztársaság Észak-Macedóniára változtatta a nevét. Ezt követően a tagfelvételével szemben támasztott görög, valamint az időközben emelt bolgár vétót feloldották, és 2020. március 25-én megkezdődhettek a csatlakozási tárgyalások. A 2010. december 17-e óta hivatalos tagjelölt Montenegró sem áll sokkal jobban a tagfelvételi eljárás terén. A csatlakozási tárgyalások Podgoricával ugyan már 2012. június 29-én megkezdődtek, de nagyon vontatottan haladtak, és éveken keresztül alig néhány fejezetet sikerült lezárni (Horváth 2011. 612–613.).

Esélyes még a tagfelvételre a 2009. április 24-én csatlakozási szándékát benyújtó Albánia is. A 2014. június 27-e óta hivatalos tagjelölt ország esetében elsősorban jogharmonizációs problémák miatt húzódott el az integrációs folyamat, és végül csak Észak-Macedóniával egyszerre, 2020. március 25-étől kezdődhettek el a csatlakozási tárgyalások. Hasonló helyzetben van Szerbia is, amely eddig utolsóként, 2009. december 22-én nyújtotta be tagfelvételi kérelmét Brüsszelhez, és 2012. március 2-án nyerte el a hivatalos tagjelölti státust. A 2014. január 21-én megkezdett csatlakozási tárgyalások ez esetben azonban még a többi nyugat-balkáni államhoz képest is lassabban haladnak, ugyanis az ország hagyományosan erőteljes orosz orientációja fékezi a nyugati integrációt. A Krím-félsziget 2014-es Oroszország általi annektálása és a kelet-ukrajnai válság kitörése miatt elmérgesedett kelet–nyugati viszony körülményei között

102 Akkori hivatalos megnevezésén: Macedónia Volt Jugoszláv Köztársaság.

pedig a szerb EU-csatlakozás folyamata szinte már egy helyben topog (Balázs 2011. 199–202.).

A balkáni integráció mellett egy ideig úgy tűnt, hogy az Európai Unió bővítésére kilátás lehet még az észak-atlanti régióban is. Izland ugyanis, amelyet a 2008-ban kezdődő globális pénzügyi válság igen érzékenyen érintett, megváltoztatta korábbi elutasító álláspontját, és 2009. július 16-án benyújtotta tagfelvételi kérelmét az EU-hoz. A szigetország így remélte a válság miatt hirtelen összeomlott bankrendszere és megrendült nemzetgazdasága helyreállításához szükséges hátteret biztosítani. A gazdag és demokratikus, ráadásul stratégiai elhelyezkedésű észak-atlanti állam csatlakozási szándékát örömmel fogadták Brüsszelben, és nem egészen egy év alatt, 2010. június 17-én meg is kapta a hivatalos tagjelölti státust (Horváth 2011. 614.). Ennek megfelelően a csatlakozási tárgyalások igen hamar, már 2011. június 27-én megkezdődtek. Az első fordulók gyors sikereit követően azonban, jó két év után, 2013 szeptemberében az egyeztetések mégis megakadtak. Ekkor kerültek ugyanis sorra az Izland gazdasága számára alapvetően meghatározó halászati és bálnavadászati kérdések, amelyekben az Európai Unióval felmerülő érdekellentéteket nem sikerült áthidalni. Holott ekkorra már a 35 tárgyalási fejezet közül 11-et sikeresen lezártak. Így az eredetileg 2014-re tervezett tárgyalási folyamat befejezése bizonytalan időre elnapolódott, majd az izlandi kormány 2015. március 12-én visszavonta tagfelvételi kérelmét, jelezve egyben azt is, hogy a csatlakozási tárgyalásokat később sem kívánja felújítani. Az Európai Unió számára ez komoly kudarcot jelentett, mert Norvégia korábbi kétszeri elutasító népszavazása után Izland kívülmaradása azt jelentette, hogy a skandináv térség teljes integrációja sikertelen, hiszen a régió több állama is elveti az EU-tagság gondolatát. Izland csatlakozásának nem területi vagy demográfiai szempontból lett volna jelentősége, hanem elsősorban a kontinens kulturális értelemben vett egyesülési folyamatának továbbvitelében, valamint az Unió észak-atlanti térségre való kiterjedésében és befolyási övezetének növelésében.

Mindezeket figyelembe véve, további bővítés, legalábbis a 2020-as évek első felében valószínűleg nem fog megvalósulni, hiszen a felsoroltakon kívül potenciális csatlakozó már csak a muzulmán Törökország lehetne. Az utóbbi években azonban az Európai Unió török állammal fenntartott kapcsolatai meglehetősen elhidegültek, amit még inkább felerősített a 2015-ös migrációs válság. Szemléletes példa erre a 2020 eleji görög–török határ menti konfliktus,¹⁰³ amely éppen a mig-

103 Miután 2020. február 28-án Törökország bejelentette, hogy már nem tartóztatja fel azokat a migránsokat és menekülteket, akik az ország területéről az Európai Unióba akarnak menni, hatalmas, több mint tízezer emberből álló tömeg torlódott fel a görög–török szárazföldi határon. Görögország ugyanis lezárta a határait, amelyek egyben az Európai Unió délkeleti határai is, és felfüggesztette a menedékkérelmek befogadását. A határsávban felgyülemlett, török határőrök által támogatott migránsok többször is összezsúrtak a görög határőrséggel, de a határvédelmet nem sikerült áttörniük. A konfliktusnak végül a 2020. március közepén Európát elérő koronavírus okozta világjárvány vetett véget.

ráció problémájának kiaknázásából eredően világított rá Ankara és Athén, illetve azon túlmenően Törökország és az EU közötti feszültségekre.

A stratégiai érdekellentétek és a már hagyományos görög–török viszály mellett nem elhallgatható, hogy az Iszlám Állam és más terrrorszervezetek által végrehajtott sorozatos merényletek miatt a muzulmán közösségekben – tévesen – mindenekelőtt terrorista fenyegetést látó nyugat-európai közvélemény nem támogatja a török csatlakozást. Az egyre erősebb társadalmi nyomás következtében Brüsszel mindinkább ódzkodik a török tagfelvételtől. Ez a már 1997. december 13-a óta hivatalos tagjelölt és 2005. október 3-tól hosszabb-rövidebb szünetekkel csatlakozási tárgyalásokat folytató kis-ázsiai ország lakosságának jó részében az utóbbi időben kiábrándultságot és ellenérzéseket szült. Jellemző a tárgyalások végtelenül lassú ütemére, hogy másfél évtized alatt a 35 tárgyalási fejezetből alig hármat tudtak sikeresen lezárni (Horváth 2011. 605–609.).

A török tagfelvétel teljes elvetése mindazonáltal hiba lenne, hiszen Törökország EU-integrációja sok szempontból előnyös lehet mindkét félnek. A laikus államként működő Törökország számára ugyanis a politikai, gazdasági és részben társadalmi modellként tekintett Nyugathoz való tartozás a demokratikus fejlődés és a modernizáció egyféle záloga, míg az Európai Unió részére a török állam befogadása komoly stratégiai és gazdasági sikert jelentene a nemzetközi szinten. Törökország ugyanis, csatlakozása esetén, az EU legnagyobb, 780 580 km²-es területű tagállama lehetne, és az egyesült Európa teljes területét több mint 5 millió km²-re növelné. Ami pedig még talán ennél is fontosabb, a török tagság az EU számára közvetlen szárazföldi kapcsolatot teremtené a kőolajban gazdag közel-keleti államok felé, megnyitva egyben az Unió számára a Földközi-tenger keleti medencéjét és a Fekete-tenger déli partvidékét, valamint biztosítaná a Márvány-tenger kereskedelmi útvonalai fölötti ellenőrzés lehetőségét is. Végül az esetleges török tagfelvétel pozitív vonatkozásai között érdemes azt is számításba venni, hogy az EU-csatlakozásra váró államok között egyedül a kis-ázsiai ország nagyhatalom, a többi mind szinte már jelentéktelen kisállam. A továbbiakban kifejtésre kerülő brit kilépés árnyékában, amikor egy igen fontos nagyhatalom távozott az Európai Unióból, egy másik, legalábbis középhatalmi státussal rendelkező ország tagfelvétele mindenképpen jót tenne az EU nemzetközi megítélésének és befolyási övezete növelésének.

Ezzel szemben viszont figyelembe kell venni azt a tényt, hogy egy esetleges török tagfelvétel – már csak az ország 82 millió főt meghaladó lakossága miatt is – minden bizonnyal teljesen felborítaná az Európai Unió belső egyensúlyát. Törökország ugyanis demográfiaiilag Németország után közvetlenül az Európai Unió második legnagyobb tagállama lenne. Mindezek alapján, csatlakozása esetén Ankarának az uniós döntéshozatalban nagyon fontos, majdhogynem meghatározó szerepe lehetne (Prieger 2016). Mindeközben, muzulmán volta okán, megváltoztatná a nyugati közösség hagyományos értékrendszerét is. Ráadásul Brüsszel szemében az egyesült Európát veszélyes, közvetlen szomszédsági közelségbe hoz-

ná egyrészt a szíriai háború, valamint a hivatalosan ugyan lezárult, de még mindig lappangó iraki konfliktus színteréhez, másrészt pedig az atomfegyver előállításán fáradozó, vehemensen nyugatellenes Iránhoz (Balázs 2011. 202–205.).

A török tagfelvétel e negatív kilátásai, valamint a nyugat-balkáni kisállamok csatlakozásának elhúzódása miatt az Európai Unió további bővítésére csak évek múlva, leghamarabb a 2020-as évek közepén lesz lehetőség. Izland felvétele esélytelen, Törökország integrációja már-már valószerűtlen, Norvégiaé is csak abban az esetben lehetséges, ha a skandináv állam lakossága megváltoztatja évtizedek óta tartó, mereven elutasító álláspontját, amire nincs túl sok remény.

Egyelőre maradnak tehát a Nyugat-Balkán kis országai, amelyeknek csatlakozása viszont inkább számukra és nem annyira az EU részére jelent tényleges előnyt. Ráadásul közülük is több ország helyzete bizonytalan: a két entitásból álló, ENSZ-főképviseelő által irányított Bosznia-Hercegovina és az önálló államként nemzetközileg még mindig el nem ismert Koszovó egyelőre legfeljebb csak potenciális tagjelöltekként jöhetnek számításba.

17. AZ EURÓPAI UNIÓ VÁLSÁGAI

A 21. SZÁZAD ELEJÉN

A hidegháborút követően Közép- és Kelet-Európa legnagyobb részére kiterjedő, a volt szocialista államok túlnyomó többségét integráló Európai Unió, mint a kontinens legbefolyásosabb nemzetközi szervezete, a 21. század első évtizedében megszilárdította helyzetét. Ugyanakkor ezen túlmenően az európai egység eszmájének legfontosabb letéteményese, mondhatni jelképe is lett. Az EU 2000 óta használatos „Egység a sokféleségben” (United in diversity) jelmondata éppen erre a béke és jólét érdekében létrehozott, nemzetek felettinek remélt uniós közösségre utal. Ezzel egy időben viszont kifejezi azt is, hogy az Európai Uniót számos különböző nemzeti, nyelvi, kulturális hagyomány és érték határozza meg, amelyek erőteljesen jelen vannak az EU-ban. A 21. század második évtizedére pedig éppen ezek a sokszor eltérő nemzeti értékrendek és világnézetek kezdték veszélyeztetni az Unió belső egyensúlyát, komoly regionális jellegű identitásbeli eltéréseket gerjesztve a kontinentális közösségben.

A rendkívül heterogénné váló Európai Unió a maga során – a csak részben megvalósult intézményi reformfolyamat miatt – megrekedt a kormányköziség és a nemzetkefelettség között. Így az EU keretében zajló integrációs folyamatok nem tudtak kiteljesedni, miközben egyre több fejlődésében korábban akadályozott kelet-európai kisállam sajátos érdekeit és bizonyos kérdésekben egyedi érzékenységet kellett tiszteletben tartani vagy legalábbis figyelembe venni. Mindez jelentősen leterhelte az Európai Uniót, amelynek túldimenzionált és egyre bürokratikusabbá váló, nehézkes intézményrendszere mind lassúbbá tette a döntéshozatalt.

A globalizációs folyamatok kiteljesedését élő 21. századi világban e tompuló reakciókészség azután sebezhetővé tette az EU-t. Az egymás után jelentkező válságokra Brüsszel nem tudott már megfelelően reagálni, és előtérbe került a több évtizedes gazdasági egységesülés sikerei mellett igencsak halvány eredményeket elérő politikai unió kettőssége, ami élesen rávilágított az integrációs folyamat hiányosságaira. Az éppen e korábbi mulasztásokat kiküszöbölni tervezett alkotmányszerződés 2005-ös elvetése után áthidaló megoldásként elfogadott lisszaboni szerződés nem tudott igazi megoldást nyújtani a több téren is kibontakozó válságra. A keleti bővítés folyamata szinte teljesen leállt, a gazdasági fejlődés jelentősen veszített lendületéből, és a globális versenyben főként az Egyesült Államokkal, a Kínai Népköztársasággal és Japánnal szemben ismét térvessztést elkönyvelni kénytelen Európai Unió 2008-tól történetének egyik legnehezebb korszaka elé nézett.

17.1. A 2008-as gazdasági válság

A 2008 és 2020 közötti bő egy évtizedben az EU-nak öt nagy, egyenként is megrendítő erejű válsággal kellett szembenéznie. Ezek közül csak egyiken, a legkorábban jelentkező gazdasági válságon tudott több év alatt sikeresen túljutni. Az 1929-es nagy gazdasági világválsághoz¹⁰⁴ hasonló súlyú pénzügyi katasztrófa az Amerikai Egyesült Államokból indult 2008-ban. A túlkínálatból eredő, ingatlan- és bankszektorra érintő válság során több jelentős cég tönkrement, a globális gazdaságban pedig összességében több százmilliárd dollárnyi kár keletkezett.

Az Egyesült Államokkal szoros kapcsolatban álló Európai Uniót hamar elérte a válság, és éppen az ingatlan gazdasági helyzetben lévő perifériális tagállamokban okozott óriási károkat. Ugyanakkor természetesen a jobban teljesítő nyugat-európai tagországokban is érezhető volt a pénzügyi megrázkódtatás – az eurózóna 2008-ban 0,2%-os recesszióba fordult –, de a stabil nyugati gazdaságok, nagyobb tartalékaiknak köszönhetően, viszonylag hamar kiheverték a válságot. Nem úgy az euróövezet gyenge láncszeme: Görögország. A balkáni állam gazdasága 2009-re 7%-kal zsugorodott, amin csak részben tudott enyhíteni a következő évben érkező EU-s pénzügyi mentőcsomag. A görög állam gazdasági recessziója hamarosan tovább folytatódott, és 2013-ra a hellén GDP a válság előtti értéknek már alig 73%-át tette ki. Athén erőteljes megszorító intézkedésekre kényszerült, miközben az államadósság is állandóan növekedett, és 2013-ra elérte a nemzeti össztermék 174%-át. Ez a több mint 13%-os államháztartási hiány mellett Görögország teljes pénzügyi csődhelyzetét vetítette előre. A görög állam voltaképpen már távolról sem tudta tartani a konvergenciakritériumok szigorú előírásait, és a fizetéseképtelenség határára sodródva megingatta az egész eurózónát. A fenyegető euróválságnak azonban – elsősorban Németország erőteljes beavatkozása révén – sikerült elejét venni, és az évtized második felére az Európai Unió egy időre kilábalta a gazdasági válságból. Maga Görögország azonban továbbra is igen nehéz helyzetben maradt. A válság tömeges munkanélküliséget okozott, csökkentek a bérek és a nyugdíjak, miközben a folyamatos áremelkedés jelentős életszínvonal-csökkenést eredményezett. Mindez kihatott a politikai életre is: Görögországban sorozatos tüntetésekre, kormányválságokra került sor, és a társadalmi elégedetlenség napjainkban is érezhető (Ágh 2011).

104 Az első világháborút követően a gazdasági kimerülés, az anyagi és emberi erőforrások pusztulása, a fedezet nélküli pénzkibocsátás, a kereskedelmi kapcsolatok szétzilálódása és főként a túltermelés miatt keletkezett első globális gazdasági válság, amely 1929. október 24-én, az ún. „fekete csütörtökön” a New York-i tőzsde összeomlásával kezdődött és a legtöbb országban 1933-ig tartott.

17.2. Az ukrainai válság és hatása az Európai Unióra

Még ki sem heverte az EU a gazdasági recessziót, amikor 2014-től egy újabb, ezúttal geopolitikai eredetű válsággal kellett szembenéznie. A kelet-európai térség leingatagabb állama, Ukrajna területén történt orosz beavatkozás erőteljesen rávilágított a kontinens mindaddig meg nem oldott politikai problémáira.

A többlépcsős keleti bővítés mind a NATO, mind az Európai Unió esetében 2014-re elérte az orosz állam tűrőképességének határát. Az egykori szovjet tagköz-társaság, Ukrajna 1991 után is a kelet-európai orosz érdekszféra legfontosabb pillére maradt, amely fölötti befolyását Moszkva semmiképpen sem akarta kiengedni a kezéből. Az igen jó orosz kapcsolatokkal bíró Viktor Janukovics ukrán elnök, a Kreml sugallatára, 2013. november 21-én megtagadta az EU-társulási egyezmény aláírását, ami igen erős tiltakozásokhoz vezetett a Nyugathoz közelíteni igyekvő Ukrajnában. Az ellenzéki csoportok az ún. Euromajdan mozgalomba tömörültek, és 2014. február 22-re elérték az időközben Oroszországba távozó Janukovics államelnöki funkcióról való leváltását. Moszkva azonban továbbra is a volt elnököt ismerte el Ukrajna vezetőjének, majd amikor a belpolitikai válság Kelet-Ukrajnában tömeges tüntetésekké fajult, február 26-tól oroszbarát fegyveresek vették át a Krím-félsziget fölötti ellenőrzést. Ukrajna mozgósítást rendelt el, és a területi épségeért garanciát vállaló nagyhatalmakhoz fordult segítségért. Időközben az orosz beavatkozás kiterjedt Donyeck és Luhanszk területekre is, azaz Ukrajna legkeletibb, többségében orosz ajkú lakossággal bíró régióira. Moszkva azonban hamarosan ennél jóval tovább ment, és a két nappal korábban rendezett népszavazással legitimálva a kialakult helyzetet, 2014. március 18-án bekebelezte a Krím-félszigetet. Áprilisban szakadár csoportok sorra kikiáltották a Donyeckit, a Harkovit és a Luhasznki Népköztársaságot. Úgy tűnt, hogy Ukrajna darabokra hull.¹⁰⁵

Az Amerikai Egyesült Államok és az Európai Unió azonnal kiállt Ukrajna területi épsége mellett, és április 17-ére négyoldali találkozózt szervezett Genfben Oroszországgal és Ukrajnával. Ezen azonban nem sikerült a válságra tényleges megoldást találni. Brüsszelben ezért az a döntés született, hogy Oroszországot fokozatos gazdasági szankciókkal kell sújtani, amitől azt remélték, hogy a Kreml meghátrál. Vagyonbefagyasztásokkal, nagyvállalatok uniós feketelistára kerülésével bizonyos mértékig valóban sikerült Oroszország gazdaságában nehézségeket támasztani, de az évekig fenntartott szankciók összességükben nem értek el sikert. Moszkva továbbra is orosz területnek tekinti a stratégiai fontosságú Krím-félszigetet, miközben a kelet-ukrainai válság befagyott konfliktussá vált.

Ukrajnával végül 2014. június 27-én az Európai Unió aláírta ugyan a társulási megállapodást, de a majdani ukrán EU-csatlakozás gondolata voltaképpen kilátástalanná vált. A politikailag instabil, gazdaságilag romokban heverő, etnikai konfliktusoktól sújtott és Oroszországgal határvitákban álló Ukrajna nagymértékben destabilizálta

105 Sudár István: *Az ukrán válság összefoglalása. Elemzés*, 2014. július 21. URL: http://azatlasz.hu/2014/07/az_ukran_valsg_osszefoglalasa [2020. április 19.]

az Európai Unió keleti szomszédsági övezetét. A válság véget vetett a további keleti bővítés lehetőségének, és mélypontra juttatta az Oroszországgal való kulcsfontosságú kapcsolatokat. A Moszkva elleni gazdasági szankciók hosszú távon többet ártnak az Európai Uniónak, mint Oroszországnak. Az energiaellátás tekintetében az orosz földgáz-, kőolaj- és villamosenergia-szállításoktól függő EU egyre kiszolgáltatottabb helyzetbe kerül, miközben a Kreml fokozatosan kiépíti saját gazdasági övezetét, lassan elfordulva a nyugati együttműködéstől. Ennek első egyértelmű jele volt a 2015. január 1-jén működését megkezdő *Eurázsiai Gazdasági Unió* – EÁGU (*Eurasian Economic Union* – EAEU), amely az Orosz Föderáció mellett Fehéroroszországot, Kazahsztánt, Örményországot és Kirgizisztánt foglalja magába. Ez a tőke és a szolgáltatások szabad áramlását célzó, alapvetően Moszkvának kedvező gazdasági közösség egyelőre ugyan nem jelent még komoly kihívást az Európai Unió számára, de jelenléte a későbbiekben érzékeny pozícióvesztésekhez vezethet (Ara-Kovács 2014. 16–18.).

Összességében az elhúzódó krím-félszigeti és kelet-ukrajnai válság – természetesen magát Ukrajnát leszámítva – főként az EU és általában a Nyugat számára járt negatív következményekkel. Az orosz nyersanyagforrásoktól való függőség csökkentésére jelentős gazdasági átstrukturálódásra van ugyanis szükség, ami az Európai Unió gazdaságát közvetlenül érintő, igen jelentős anyagi kiadásokat feltételez a közeljövőben. Ezek elmulasztása esetén az EU hátrányba kerülne az egyre több szereplős és mind élesebbé váló globális gazdasági versenyben.

17.3. A migrációs válság

Az Európai Uniót az utóbbi években egymás után érő kihívások nemcsak gazdasági vagy politikai jellegűek voltak, hanem társadalmi vonatkozásúak is. Ez utóbbi téren a legsúlyosabb problémát a tömeges és ellenőrizetlen imigráció jelenti. Az 1950-es évektől jelentős gazdasági növekedést elérő európai államok mindig is a bevándorlás célországai voltak. A dekolonizáció időszaka alatt a korábbi afrikai és ázsiai gyarmatokról az európai anyaországok (Nagy-Britannia, Franciaország, Hollandia, Belgium, Spanyolország és Portugália) irányába tartó migráció még nagyobb méreteket öltött. A gazdasági okok mellett ennek kulturális, sőt oktatáspolitikai vetületei is voltak, ugyanis a nyugat-európai egyetemek megnyíltak a volt gyarmatok irányából érkező, tanulni vágyó tehetséges fiatalok előtt. A bevándorlást az NSZK is szorgalmazta, ahol az 1960-as években végbemenő nagyarányú gazdasági fejlődés következtében megemelkedett a munkaerőigény, és az ún. „német gazdasági csoda” által teremtett számos munkalehetőség vonzotta a külföldi munkavállalókat. A nyugatnémet gazdaságban jelentkező munkaerőhiányt Bonn főleg jugoszláv, majd török vendégmunkások alkalmazása révén próbálta meg enyhíteni. A német egység megvalósulása, azaz 1990 után egy ideig a korábbi NDK több millió állampolgára biztosította a szükséges munkaerőt.

Az ezredfordulót követően azonban ez már nem volt elegendő. Európa kedvezőtlen demográfiai helyzete, az egyre öregedőbb helyi társadalmak a kontinens minden országában komoly szociális problémát jelentenek. Mindez olyan körülmények között, amikor az európai integráció folyamatának pozitív hatásai a gazdasági életben már mindenütt megmutatkoztak, és a fejlett nyugati országok, de a felzárkózás szakaszában lévő közép-európai államok is minden korábbinál több munkalehetőséget kínálnak.

A munkaerőimport megnövekedett igénye a 21. század elejére párosult a fejlett és a fejlődő országok között mind mélyebbé váló globális gazdasági szakadékkal, valamint az ez utóbbiakban érezhető, egyre nyomasztóbb demográfiai robbanással. Összességében mindez a 2010-es évekig addig soha nem látott migrációs válsághoz vezetett. Az, hogy ennek első jelei már 2011-ben megmutatkoztak, nagymértékben az illető év tavaszán lezajlott ún. arab tavasznak¹⁰⁶ volt köszönhető. A Tunéziában, Algériában, Jordániában, Jemenben, Líbiában, Egyiptomban, Szíriában kitört zavargások a legtöbb esetben a kormány bukásával jártak, Szíriában pedig hosszú évekig tartó, véres polgárháborúba torkolltak. A felbolydult arab világból hamarosan – az addigi szokásosnak is mondható migráció mellett – hatalmas menekülthullám indult el. A migránsok és menekülők áradatát csak még inkább szították egyrészt a továbbra is gyakori iraki robbantások és szörványos tűzharcok, másrészt az Afganisztánból éppen akkor kivonuló amerikai hadsereg után maradt rendezetlen állapotok, valamint nem kis mértékben a tálibok pakisztáni rémtettei is.

A Közel-Keletről, Afrikából, Közép-Ázsiából és a Nyugat-Balkán EU-hoz még nem csatlakozott országaiból érkező, politikai és vallási okokból menekültek, valamint jobb életkörülményekre vágyó migránsok tömege 2015-re annyira felduzzadt, hogy az Európai Unió bevándorláspolitikai rendszere már nem tudott megbirkózni vele. A kialakuló válság valódi humanitárius katasztrófához vezetett, mert a Földközi-tengeren keresztül, valamint Törökországból az Égei-tengeren át Európa felé igyekvő, túlszűfolt bárkák és csónakok közül több is elsüllyedt, emberek ezreinek halálát okozva. Brüsszel ugyan még 2014-ben megindította a *Poszeidón-hadműveletet*, majd a következő évben az azt felváltó *Triton-hadműveletet*, megsokszorozva az európai partvidék ellenőrzésére fordított összegeket, de csak igen csekély eredményt ért el. A válság mértékére jellemző, hogy 2015-ben 1 005 504 menekült, illetve migráns érkezett az Európai Unióba,¹⁰⁷ és számuk

106 Az arab államokban 2011 elején kirobbant kormányellenes tüntetéssorozatok összefoglaló megjelölése. Az elnevezés az 1848-as európai forradalmi hullámra vonatkozó, 19. századi népek tavasza kifejezésből ered. A zavargások a legtöbb országban 2011 márciusára megszűntek, kivéve Líbiát és Szíriát.

107 Miles, Tom: EU gets one million migrants in 2015, smugglers seen making \$ 1 billion [Az EU-ba egymillió migráns érkezett 2015-ben, az embercsempészek 1 milliárd dollár nyereségre tehettek szert] URL: <https://www.reuters.com/article/us-europe-migrants-idUSKBN0U50WI20151222> [2020. április 23.]

még a következő évben is 370 000-et tett ki.¹⁰⁸ Legtöbbjük a tengeren át jutott el főleg Olaszországba, Görögországba és Spanyolországba. Az EU-t elérők túlnyomó többsége a gazdag és befogadónak tartott nyugat-európai országokba, elsősorban Németországba, valamint Nagy-Britanniába, Franciaországba, Svédországba és a Benelux államokba akart eljutni. Ehhez nagymértékben hozzájárult az Angela Merkel vezette német kormány bevándorlásösztönző politikája, amely azonban eredetileg nem számolt ekkora mértékű imigrációval (Murray 2018. 95–105.).

A külső határokra nehezedő nyomás az elmúlt években felerősítette az Európai Unión belüli politikai ellentéteket, és egyike lett a tagállamok közötti legnagyobb vitákat kiváltó problémáknak. A migráció által leginkább érintett tagországok – az Európai Bizottság támogatását is élvezve – az érkezők kvóták szerinti elosztását szorgalmazták, míg más tagállamok elutasították a migránsok és menekültek tömeges befogadását. Előbbiek között főként Németország, Svédország és a Benelux államok találhatók, utóbbiak között pedig Magyarország, Csehország, Lengyelország, illetve egy idő óta Nagy-Britannia említhető.

Míndez oda vezetett, hogy miközben a migrációs válság – bár továbbra is tart – jelentősen enyhült, az Európai Unióban ennek nyomán felerősödtek a belső törésvonalak, strukturális megrendülést okozva. A visegrádi csoportba tömörült közép-európai országok a nyugat-európai államokkal szemben egyre erőteljesebb kritikáknak adnak hangot, az Egyesült Királyság pedig – egyéb okok mellett az uniós bevándorlási politika miatt is – az EU-tagságról szóló népszavazás kiírása mellett döntött. Ez utóbbi vezetett el azután Nagy-Britanniának az Európai Unióból való kilépéséhez.

17.4. A Brexit és következményei

A 2010-es évek kétségtelenül legnagyobb belső válsága, amivel az Európai Uniónak szembe kellett néznie, az Egyesült Királyság kiválása, vagy közismertebb nevén a Brexit¹⁰⁹ volt. A brit kilépés többéves folyamat volt, amelyhez hosszú út vezetett. A 2008-as gazdasági válság utóhatásai, valamint az egész Európai Uniót megrázó migrációs válság csak a közvetlen okait képezték. Ezek mellett számos politikai, gazdasági és kulturális tényező is fontos szereppel bírt abban a folyamatban, amelynek végére az EU-ból való távozásról szóló döntés Londonban megszületett. Figyelembe kell venni mindenekelőtt azt, hogy az Egyesült Királyság nem volt alapító tagja a mai Európai Uniónak, és az Európai Közösségekhez való

108 Europe`s refugee and migrant crisis in 2016. In numbers [Az európai menekült és migráns válság 2016-ban. Számokban]. World Economic Forum URL: <https://www.weforum.org/agenda/2016/12/europes-refugee-and-migrant-crisis-in-2016-in-numbers> [2020. április 23.]

109 A kifejezés két angol szó: a British (magyarul: brit) és az exit (magyarul: távozás, kijárat) összevonásából származik. A korábbi „grexit” kifejezés mintájára született meg, amely Görögországnak a 2008-as gazdasági válság miatt az eurózónából, illetve az Európai Unióból való esetleges kilépésére vonatkozott.

1973. január 1-jei csatlakozásakor éppen történetének egy nehéz időszakában, a gyarmati függetlenedési folyamat utolsó fázisában volt. A dekolonizáció miatti globális térvesztés keretei között, Londonban gazdasági szempontból mintegy „mentőövnek” tűnt az EK-ba való belépés. A korábbi többszöri francia vétó után ez egyben fontos politikai sikert is jelentett az akkori brit konzervatív kormánynak.

Az Egyesült Királyság azonban sosem volt egy szorosan vett kontinentális unió híve, miközben önmagára nem is kizárólag európai országgént, hanem sokkal inkább euroatlanti államként tekintett. A történelmi hagyományai alapján is főként a tengeri kereskedelem felé nyitott szigetország számára már kezdettől túl szorosnak tűnt az európai Közös Piac zárt egysége. Amikor aztán ezt 1993-tól már az Egységes Piac szigorú szabályrendszere váltotta fel, a britekben még erősebb ellenérzések jelentek meg. Az európai egységesülés foyamatában London által elfogadott tűréshatárt jelzi, hogy Nagy-Britannia nem volt hajlandó részt venni a Schengen-övezetben, és kimaradt az eurózónából is. A világ legerősebb fizetőeszközének számító font sterlinghez, valamint a jól működő sterlingövezethez való ragaszkodás tekintetében egyetértés volt az amúgy alkotmányosan is több államalkotó részből, sajátos hagyományokkal bíró régióból álló országban. A britek ellenezték a szabadkereskedelmi szabályozásoknál sokkal szorosabb gazdasági uniót, nehezményezve a közös költségvetésből való részesedés szerintük túlzott mértékét is. Előbb a CAP kiadásai, majd az uniós intézmények fenntartási költségei, később a közös európai határvédelemhez szükséges pénzügyi források nagysága váltott ki éles bírálatokat Londonban. Emellett olyan különleges problémák is rányomták a bélyegüket az Egyesült Királyság és az EK, majd az EU viszonyára, mint az északi-tengeri halászati kvóták vagy az ottani kőolajkitermelés körüli nézeteltérések, amelyek komoly vitákhoz vezettek Nagy-Britannia és az e kérdésekben érdekelt többi uniós tagállam között.

Mindemellett nem elhanyagolhatók az EU-tól való brit eltávolodás politikai okai sem. Az Amerikai Egyesült Államokkal ápolt különleges kapcsolatrendszer – amely kisebb-nagyobb súrlódásokat leszámítva, voltaképpen a 19. század elejétől kezdve a brit politika egyik fontos sarokköve volt – a kifejezetten kontinentális, európai kötődésekkel szemben erőteljes húzóhatást gyakorolt. Emellett számításba kell venni a mai formájában 1949-től létező Nemzetközösség nyújtotta kereteket is, amelyek a gyarmatbirodalmat felváltva fokozatosan egyre nagyobb befolyást gyakoroltak London politikai, kulturális, sőt gazdasági orientációjára is. Ugyanakkor az EFTA Európai Unió melletti fennmaradása, illetve az Európai Gazdasági Térség keretében Svájc, Liechtenstein, Norvégia és Izland jól működő kapcsolatrendszerének példája ösztönzőleg hatott az EU-tól való eltávolodás szigetországbeli hívei számára.

A 2008 után mind erőteljesebben jelentkező kiválási szándékot érzékelve, David Cameron¹¹⁰ brit miniszterelnök 2013-ban kilátásba helyezte az EU-tagságról

110 Brit politikus, 2001-től parlamenti képviselő, 2005–2016 között a Konzervatív Párt vezetője, 2010–2016 között az Egyesült Királyság miniszterelnöke.

szóló népszavazás jövőbeli kiírását. Ezt aztán a lisszaboni szerződés által nyújtott önkéntes kilépési lehetőséget megragadva, az éppen zajló migrációs válság csúcsidejét közvetlenül követően, 2016. június 23-án rendeztek meg. Cameron voltaképpen az EU-tagságot megerősítő referendummal akarta alátámasztani a Konzervatív Párt pozícióit a mind népszerűbb euroszeptikus Függetlenségi Párttal szemben. A politikai számítás azonban nem vált be, mert a népszavazáson 72,2%-os részvétel mellett az urnákhoz járuló állampolgárok 51,9%-a a kilépés mellett voksolt, miközben a bennmaradásra szavazók csak 48,1%-ot tettek ki. A főváros és a skót területek túlnyomórészt az EU-tagság fenntartása mellett szavaztak, miközben a vidéki Anglia főképp idősebb korosztályt képviselő szavazói jobbra a kilépést támogatták.¹¹¹ Az érvényes népszavazás kényszerítő ereje miatt David Cameron kormányfő lemondott, és az új miniszterelnök, Theresa May¹¹² 2017. március 29-én bejelentette, hogy a brit kormány aktiválja a lisszaboni szerződés 50. cikkelyét. Ennek értelmében az Egyesült Királyságnak két éven belül, azaz legkésőbb 2019. március 29-ig ki kellett volna lépnie az Európai Unióból. Erre azonban a határidőig nem került sor, ugyanis a brit parlament alsóháza 2019 január–márciusában háromszor is elvetette a kormány Európai Unióval kötött, Brexitről szóló megállapodását. A mély politikai válság ódiúmat nem vállaló Theresa May miniszterelnök lemondott hivataláról, és az új brit kormányfő, Boris Johnson,¹¹³ az ún. „hard Brexit”¹¹⁴ híveként ígéretet tett arra, hogy kivezeti országát az Európai Unióból. Erre végül az eredetileg tervezett 2019. október 31-e helyett – előrehozott parlamenti választások rizikóját is vállalva – 2020. január 31-én került sor. Az Egyesült Királyság így 47 évi tagság után elhagyta az Európai Uniót. A történelmi lépést 2020. december 31-ig tartó átmeneti időszak követi, amelynek ideje alatt Nagy-Britanniában továbbra is az uniós jogot kell alkalmazni, és a szigetországban munkát vállaló EU-állampolgárok, illetve az Unió tagállamaiban dolgozó brit állampolgárok státusát és jogait is szabályozni kell.¹¹⁵

Nagy-Britannia kilépése súlyos következményekkel jár mind az országra, mind az Európai Unióra nézve. Az Egyesült Királyság kikerült az Egységes Piac védett rendszeréből, és a következő években jelentős külkereskedelmi fordulat-

111 Becker, Sasha O.–Fetzer, Thimo–Novy, Dennis: Who voted for Brexit? A comprehensive district-level analysis. [Ki szavazott a Brexitre? Egy átfogó, kerületi szintű elemzés]. *Economic Policy* 32. 92. October 2017. 601–650. URL: <https://academic.oup.com/economicpolicy/article/32/92/601/4459491> [2020. április 24.]

112 Brit politikus, 1986–1994 között önkormányzati, 1997-től parlamenti képviselő, 2010–2016 között az Egyesült Királyság belügyminisztere, 2016–2019 között a Konzervatív Párt vezetője és miniszterelnök.

113 Brit újságíró, politikus, 2008–2016 között London polgármestere, 2016–2018 között az Egyesült Királyság külügyminisztere, 2019-től a Konzervatív Párt vezetője és miniszterelnök.

114 Kemény Brexit, azaz az Európai Unióból való teljes kiválást szorgalmazó brit politikai irányzat, szemben az ún. „soft Brexittel” (puha Brexit), amely az EU-val való laza kapcsolatok fenntartását, többek között a közös vámrendszerben való további részvételt célozta.

115 *Az Európai Unió és az Egyesült Királyság – új partnerség kialakítása*. URL: https://ec.europa.eu/info/european-union-and-united-kingdom-forging-new-partnership_hu [2020. április 24.]

ra kényszerül. Az EU-tagországokkal való gazdasági kapcsolatok csökkenését a Nemzetközösség államaival folytatott kereskedelem jelenlegi formájában nem ellensúlyozhatja. Nagy-Britannia ezért kénytelen lesz szorosabb gazdasági kapcsolatokat kiépíteni az Amerikai Egyesült Államokkal, Oroszországgal, a Kínai Népköztársasággal, valamint más lehetséges piaci partnerekkel, ami hosszas folyamatot feltételez, és nem minden tekintetben lesz kedvező az Egyesült Királyságra nézve. Ugyanakkor a Brexit komoly belpolitikai problémákhoz is vezethet, ugyanis a 2016-os népszavazáson túlnyomórészt az EU-ban való bennmaradás mellett voksoló skót lakosságban felerősödtek a Londontól való függetlenedési törekvések, amelyek idővel akár az ország egységét is veszélyeztethetik.

Az Európai Unió számára szintén negatív következményekkel járt a brit kilépés, elsősorban magában a tényben, hogy egyáltalán megtörténhetett. A Brexit ugyanis először világított rá arra, hogy az európai integráció folyamata nem végleges és nem visszafordíthatatlan. A brit távozás figyelmeztetés is volt Brüsszel számára, hogy az erőltetett integrációs folyamatok akár a visszajukra is fordulhatnak. Ezen túlmenően Nagy-Britannia kilépése az EU-ból komoly geopolitikai, védelempolitikai, gazdasági és demográfiai következményekkel is jár az Unióra nézve. Jelentős atomhatalom és az egyik legütőképesebb tengeri haderővel rendelkező ország hagyta el az EU-t, amely jelenleg a világ hetedik legnagyobb katonai költségvetésével rendelkezik. Ez nagymértékben visszavetette az Európai Unió védelmi képességeit egy olyan multipoláris világban, amely jelenleg az erőviszonyok átalakulásának korát éli. Ezzel összefüggésben az Egyesült Királyság kiválása az Európai Unió térvésztesét is maga után vonta az észak-atlanti térségben. Az EU világpolitikai meggyengülése súlyos gazdasági vonatkozásokkal is bír, hiszen a második legnagyobb uniós gazdasággal rendelkező, nettó befizető állam elvesztése az Európai Unióban bennmaradó Németország további térnyerését eredményezi. Ezzel még inkább növekszik a belső egyensúlytalanság, miközben a közös EU-s költségvetés is érezhetően alacsonyabb lesz. Mindez hosszú távon sem fog jelentősen enyhülni, hiszen a brit kilépés gazdasági veszteségeit a csatlakozásra váró államok egyike sem pótolhatja, nemhogy külön-külön, de még együtt sem.

Érvényes ez a földrajzi és demográfiai helyzetre is: a Brexit 244 820 km²-rel csökkentette az Európai Unió területét és több mint 66 millió fővel állampolgárainak számát, így az EU területe jelenleg 4 230 937 km²-t tesz ki, lakossága pedig a korábbi több mint félmilliárd helyett immár alig éri el a 440 milliót. A jövőbeli csatlakozó államok összterülete ugyanakkor – a belépésre jóformán esélytelen Törökország nélkül, de még a potenciális tagjelölt országokéval együtt is számolva – maximum 207 977 km² lehet, miközben összlakosságuk alig éri el a 18 millió főt. Gazdasági jelentőségük pedig eltörpül az Egyesült Királyságé mellett. Így annak elvesztését semmilyen módon nem ellensúlyozhatják.

Végül a brit kilépésnek egy másik hozadéka is említésre érdemes: a Brexit precedens erejű lehet a jövőben, akár példaként szolgálva más tagállamok számára, amennyiben az Európai Unió vezető intézményeivel való nézeteltéréseik elmérge-

sednének. Ezt az ismét 27 tagúvá váló Uniónak mindenképpen el kell kerülnie, hiszen további kilépések esetén akár az egész európai konstrukció veszélybe kerülhet.

17.5. A COVID–19 világjárvány és hatásai az Európai Unióra

Miközben a 2019–2020-as évek fordulóján még javában tartott a Brexit végső előkészítése, az Európai Uniónak hirtelen szembe kellett néznie történelmének legsúlyosabb egészségügyi katasztrófájával. Az új típusú koronavírus (*Severe Acute Respiratory Syndrome coronavirus 2* – SARS-CoV-2) által okozott világjárvánnyal kellett felvenni a küzdelmet. A majdnem pontosan egy évszázaddal korábban, 1918–1919-ben a Föld akkori népességének mintegy 3–5%-át elpusztító spanyolnáthához hasonlóan, a koronavírus-pandémia is légúti fertőző betegségként jelent meg. Ezúttal viszont, a spanyolnáthától eltérően, a világjárvány nem az Amerikai Egyesült Államokból, hanem a Kínai Népköztársaságból indult ki. Az első gócpont Hupej tartomány székhelyén, Vuhan városában alakult ki, ahol 2019. november 17-én regisztrálták a koronavírus-törzs első előfordulását.¹¹⁶ Vírusos tüdőgyulladás lévén, az influenza elleni gyógyszerek és az antibiotikumok hatástalannak bizonyultak ellene, és a COVID-19 igen hamar szétterjedt a világban.

Az állandó mozgásra épülő, fejlett globális közlekedési infrastruktúrájának köszönhetően, az új pandémia a spanyolnáthánál gyorsabban érte el Európát. Mire az Egészségügyi Világszervezet (*World Health Organization* – WHO) 2020. március 11-én világjárvánnyá nyilvánította a COVID–19 koronavírus-járványt,¹¹⁷ az EU tagállamai közül elsőként Franciaországot és Olaszországot már igen erősen sújtotta a betegség. Az első igazolt esetet Európában 2020. január 21-én jegyezték fel Bordeaux-ban. Különösen fájdalmas csapás volt az Európai Unió számára, hogy a pandémia legnagyobb arányú terjedésére éppen a leginkább fejlett és legnagyobb lakossággal bíró nyugat-európai tagállamok zsúfolt nagyvárosaiban került sor. Hamarosan minden EU-tagállamban nemzeti válságstábok alakultak, és egyre több országban vezettek be szükségállapotot, illetve azzal együtt kijárási korlátozásokat, valamint állítottak fel karantént. Ezekkel az intézkedésekkel azonban csak enyhíteni sikerült valamelyest a járvány terjedését, megállítani nem. A szükségállapot miatti korlátozásokat ugyanakkor az emberek egyre nehezebben viselték el, és társadalmi nyomásra nyár elején, eltérő mértékben ugyan, de mindegyik államban a ható-

116 Josephine Ma: Coronavirus: China's first confirmed Covid-19 case traced back to November 17. *South China Morning Post*. URL: <https://www.scmp.com/news/china/society/article/3074991/coronavirus-chinas-first-confirmed-covid-19-case-traced-back> [2020. szeptember 28.]

117 WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19 – 11 March 2020. *World Health Organization*. URL: <https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020> [2020. szeptember 28.]

ságok enyhítő intézkedések bevezetésére kényszerültek. Ennek következtében a pandémia hamarosan ismét intenzív terjedésnek indult, és 2020. szeptember 28-ára már 2 658 000 igazoltan koronavírus-fertőzöttet és 146 668 halálos áldozatot tartottak nyilván az Európai Unió mind a 27 tagállamában. A legtöbb megbetegedésre Spanyolországban került sor (735 198), miközben a betegség szövődményeiben a legtöbben Olaszországban hunytak el (35 835). Ugyanakkor feltűnően sok esetet regisztráltak az EU-ból éppen csak kilépett Egyesült Királyságban (434 969), ahol a szomorú statisztika szerint Európában a legtöbb halálos áldozatot (41 988) is kénytelenek voltak elkönyvelni. Összességében az öreg kontinens vált a világ egyik leginkább fertőzött területévé az Amerikai Egyesült Államok, India és Brazília után.¹¹⁸

A COVID-19 pandémia azonban nemcsak egészségügyi problémát jelentett, hanem igen jelentős negatív gazdasági hatásokat is kiváltott. A légi járatok ideiglenes leállításával és a hajóforgalom, valamint a közúti és vasúti közlekedés korlátozásával az EU-n belüli utazás jóformán megbénult. Egész közösségek, sőt társadalmak szigetelődtek el. Az Unió tagállamainak többségében jelentős pénzügyi bevételi forrásnak számító turizmus sosem látott mélypontra zuhant, ami elsősorban a tengerparti üdülőközpontokat fenntartó mediterrán országokat érintette súlyosan. Az egységes piac nyitott gazdaságaiban és különösképpen a gyengébb teljesítményre képes délkelet-európai tagállamokban mindez jelentős recesszióhoz vezetett. A részvénypiacok zuhanását legerőteljesebben Olaszország és Görögország sínylette meg.¹¹⁹ A kijárási korlátozások miatt egyes termékekre (liszt, fertőtlenítőszeres stb.) hirtelen hatalmasra nőtt a fogyasztói kereslet, és a tartós cikkek piaca is jelentős emelkedésnek indult. Ugyanakkor a kereskedelmi sokkra jellemző, hogy egyes termékek (főleg ruházati cikkek) egyik napról a másikra jóformán eladhatatlanokká váltak, és vendéglők, illetve szórakozóhelyek sora zárt be mindegyik EU-tagállamban. Ennek következtében a piac igen gyors átalakuláson ment keresztül, ami számos munkahely megszűnésével vagy ideiglenes felfüggesztésével járt együtt, és cégek, vállalatok tömegének csődbe jutását eredményezte. Leghamarabb az alacsony tőketartalékkal bíró kis- és középvállalkozások mentek tönkre, ami az elsősorban ezekre építő (főként keleti) tagállamok gazdaságát igen súlyosan érintette.

Mindemellett a COVID-19 világjárvány nem várt pozitív hatásokkal is járt. Jelentősen visszaesett a környezeti szennyezés, a légi és közúti forgalom hirtelen csökkenésével mérséklődött az üvegházhatású gázok kibocsátása,¹²⁰ és ezzel va-

118 *Worldometer. COVID-19 Coronavirus Pandemic.* URL: https://www.worldometers.info/coronavirus/?utm_campaign=homeAdvegas1? [2020. szeptember 28.]

119 Ekkora pusztítást végzett két nap alatt a koronavírus a tőzsdéken. URL: <https://www.portfolio.hu/uzlet/20200226/ekkora-pusztitast-vegzett-ket-nap-alatt-a-koronavirus-a-tozsdéken-417187> [2020. szeptember 28.]

120 Koronavírus: csökkent a nagyobb városok légszennyezettsége a járványügyi intézkedéseket követően. URL: <http://ecolounge.hu/nagyvilag/koronavirus-csokkent-a-nagyobb-varosok-legszennyezettsége-a-jarvanyugyi-intezkedeseket-kovetoen> [2020. szeptember 28.]

lamelyest lassult a légköri felmelegedés folyamata is.¹²¹ Tisztulásnak indultak az élővizek, és a turizmus visszaszorulásával számos túlterhelt környezet élővilága indult ismét fejlődésnek.

Pozitív hatásnak tekinthető az is, hogy a pandémia által okozott hatalmas kihívások, elsősorban az egészségügyi rendszerekre nehezedő rendkívül nagy nyomás az Európai Unió tagállamait szorosabb együttműködésre készítette. Az integráció folyamatában addig jobbra háttérben maradó egészségügyi együttműködés 2020-ban hirtelen elsőrendű feladattá vált, és a tagországok közötti információcsere, illetve a határokon átnyúló közös járványügyi védekezések programjai előtérbe helyezték az Unió belső megerősítésének szándékát. Az európai integráció történetében ezzel kétségtelenül új szakasz kezdődött.

Összefoglalásképpen megállapítható, hogy a 2008-tól sorra jelentkező gazdasági, biztonságpolitikai, társadalmi, strukturális és egészségügyi válságok alapjaiban rengették meg az Európai Unió napjainkra kiépített rendszerét. Mindennek ellenére az EU mégis fenn tudott maradni. Ez életképességének bizonyítéka mellett egyben az európai államok közötti mind szorosabb kapcsolatokat építő integrációs folyamat tagadhatatlan eredménye is. Ugyanakkor az Egyesült Királyság kilépése, de a maga során a COVID-19 pandémia is rávilágított a belső reformok folytatásának szükségességére, valamint arra, hogy az Uniónak új együttműködési rendszert kell kiépítenie, amely miközben tagállamaival harmonikusabb viszony kialakításához vezet el, a legfontosabb célt, az integráció továbbvitelét sem veszíti szem elől. Mindezt olyan módon kell elérnie, hogy az a 21. századi igényeknek és kihívásoknak hosszú távon is megfelelhessen, biztosítva ezáltal az Európai Unió további megmaradását és hatékony működését mindinkább globálissá váló világunkban.

121 Koronavírus – tisztább levegő. Űrvilág. Űrkutatási hírportál. URL: http://www.urvilag.hu/kornyezetunk_vedelme/20200302_koronavirus_tisztabb_levego [2020. szeptember 28.]

ZÁRSZÓ

AZ EURÓPAI UNIÓ GLOBÁLIS KITEKINTÉSBEN

Az Európai Unió napjainkban az Amerikai Egyesült Államok és a Kínai Népköztársaság mellett a Föld legnagyobb kereskedelmi hatalma, amely a világkereskedelemből csaknem 20%-kal részesedik. A világ vásárlóerő-paritáson számolt GDP-jének felét is e három nagy gazdaság adja (Horváth 2011. 510.). Az EU ilyen erős pozíciója egyértelműen a hagyományos európai nagyhatalmak tagságának köszönhető. Még az Egyesült Királyság kilépése után is az Unió tagjai között található ugyanis a glóbusz tíz legerősebb gazdasága közül három: Németország, Franciaország és Olaszország. Együttes GDP-jük azonban az Egyesült Államokénak felét sem éri el. Mindez jól mutatja az Európai Unió korlátait, vagyis azt, hogy további jelentős államok csatlakozásának elmaradása esetén az elkövetkező években az EU sokat veszíthet súlyából a világ gazdaságban.

Az Unió legnagyobb külkereskedelmi partnere egyértelműen az Amerikai Egyesült Államok, amelyet a Kínai Népköztársaság követ. Míg Washingtonnal politikailag hagyományosan jó és gazdaságilag – a kereskedelmi nézeteltéréseket leszámítva – viszonylag kiegyensúlyozott a viszony, Pekinggel egyre élesebb a gazdasági verseny, amely olykor politikai színezetet is kap. Ebben elsődleges szerepe van a Kínai Népköztársaságból az EU-ba érkező aránytalanul nagy behozatalnak, amely az EU Kínába irányuló kivitelének majdnem kétszeresét teszi ki (Horváth 2011. 527.). Emellett az utóbbi években a közép- és kelet-európai infrastrukturális fejlesztésekbe történő jelentős kínai befektetések szintén árnyékot vetnek a két nagy gazdasági hatalom kapcsolataira.

A Kínai Népköztársasággal egyre élesedő gazdasági versengés és az ezzel egy időben mind gyakrabban megmutatkozó politikai nézeteltérések természetesen jelentősen módosították az Európai Unió Indiával fennálló kapcsolatait is. A világ második legnépesebb országával és legnagyobb demokráciájával sokáig annak valódi súlyához mérten igen szerény kapcsolatokat ápolt az EU. Ez azonban – nem kis mértékben a kínai–indiai feszült viszonyoknak és stratégiai versengésnek köszönhetően – az utóbbi években megváltozott. A hatalmas felvevőpiacot kínáló indiai szubkontinens és annak gyors ütemű – bár nem teljesen zökkenőmentes – gazdasági fellendülése olyan új kereskedelmi és politikai lehetőségeket teremtett az Európai Unió számára, amelyek merőben átértékelik az Újdelhivel folytatott partneri kapcsolatokat jelentőségét. Ennek megfelelően az EU és India napjainkban egyre bővülő kereskedelmi és mind élennebb politikai együttműködést folytat.

Az Unió Japánnal ápolt viszonyát ezzel szemben sokáig negatívan befolyásolta a kereskedelmi egyensúlyhiány, amely azonban az utóbbi évtizedben már jelentősen mérséklődött. A „felkelő nap országával” elsősorban a mikroelektro-nika terén kialakult, immár hagyományosnak mondható technológiai versengés, és ezzel összefüggésben a felvevőpiacokért folytatott ádag küzdelem okoz néha súrlódásokat. A politikai kapcsolatok viszont évtizedek óta stabilak és barátiak, amihez az évi rendszerességgel tartott csúcstalálkozók nagymértékben hozzájárulnak (Horváth 2011. 527.).

Ausztrália és Új-Zéland Európai Unióval való kapcsolata ugyanakkor a lehető legjobb. Brüsszel e két állammal hagyományosan szoros párbeszédet tart fenn, miniszteri tanácskozások és parlamenti küldöttségek cseréje révén. Az EU – alapvetően a nagy távolság miatt – nincs jelen ugyan Ausztrália és Új-Zéland termékeinek legfontosabb felvevőpiacai között, viszont mindkettő behozatali cikkeinek az Unió a negyedik-ötödik legnagyobb szállítója.

Mindemellett talán a legellentétesebb kapcsolata az EU-nak Oroszországgal van. Míg a Szovjetunió összeomlása utáni első években a volt szuperhatalom örökösének számító állammal egyre intenzívebb lett az együttműködés (Horváth 2011. 526–527.), ez az ezredforduló után, majd különösképpen 2014-et követően igencsak leépült. E fordulatnak több oka is van, amelyek között elsőként említésre érdemes a 2004-től több lépcsőben véghezvitt nagyarányú keleti bővítés. Az Európai Unió ugyanis ennek révén bekebelezte a Moszkva által azelőtt több mint négy évtizeden át uralt kelet-európai területeket, ami a Kremlben ellenérzéseket váltott ki. Brüsszel és Moszkva kapcsolatát csak még tovább rontotta az utóbbi években felmerülő esetleges ukrán EU-csatlakozás, ami a Krím-félsziget elcsatolásához és a kelet-ukrajnai válsághoz, valamint az Oroszország elleni nyugati gazdasági szankciókhoz vezetett. A kapcsolatok Moszkvával mind politikai, mind gazdasági téren mélypontra süllyedtek, ami az Európai Unió geostratégiai helyzetét tekintve, hosszú távon tarthatatlan. Egyelőre az orosz gazdaság nem versenyképes az EU-val, de néhány évtizedes távlatban e téren is változások lehetségesek. Gazdasági fellendülésében Oroszországot nagymértékben segíti hatalmas nyersanyagtartaléka. Ebből a szempontból viszont az Európai Unió keleti szomszédjával szemben komoly hátrányban van, hiszen természeti forrásai nem elegendőek az önellátásra, és egyre növekvő igényei nyersanyag-beszállítóival, közöttük is elsősorban éppen Oroszországgal szemben kiszolgáltatottá teszik (Ludvig 2008).

Az Európai Unió globális gazdasági súlya leginkább a „harmadik világban” érezhető, hiszen az EU a világ legnagyobb segélyszállítója. A fejlődő országoknak Brüsszel nagyarányú fejlesztési és újjáépítési támogatásokat nyújt, és különleges kereskedelmi megállapodások révén biztosítja, hogy a szegényebb országok termékei jelen lehessenek az Unió piacain. Emellett az ENSZ különböző afrikai, ázsiai és dél-amerikai segélyprogramjaiban, elsősorban a FAO¹²² élelmiszer-stratégiai

122 Food and Agriculture Organization (magyarul: Élelmézésügyi és Mezőgazdasági Világszervezet).

terveinek megvalósításában az Európai Uniónak kiemelt szerepe van (Földeák 2008. 74.; Horváth 2011. 510.).

Az EU napjainkban már több mint 150 országgal, vagyis a létező államok zömével tart fenn diplomáciai kapcsolatot, és megfigyelői státusza van az Egyesült Nemzetek Szervezetében is (Horváth 2011. 517.). Az Európai Unió külföldi kapcsolataira általánosságban a partnerségi viszony a jellemző. Ellentétei főleg gazdasági, illetve részben politikai jellegűek, katonailag nem állt és nem is áll nyílt konfliktusban más nemzetközi szereplőkkel. A 21. század új kihívásaival (nemzetközi terrorizmus, klímaváltozás stb.) való szembenézésben pedig az Amerikai Egyesült Államokkal, Japánnal, sőt bizonyos mértékig Oroszországgal és a Kínai Népköztársasággal együtt partnerségi viszonyra építő, egyre szélesebb körű együttműködést folytat.

SZAKIRODALOM

Szakkönyvek

ÁGH Attila (ed.)

2011 *European Union at the crossroads: the European perspectives after the global crisis* [Az Európai Unió választúton: európai perspektívák a világválság után]. Budapest, Budapest College of Communication, Business and Arts.

BALÁZS Péter

2011 *20 év után. Magyarország és Európa*. Budapest, Napvilág Kiadó.

BERSTEIN, Serge–MILZA, Pierre

1998 *Istoria Europei: naționalismele și Concertul european: secolul XIX: 1815–1919* [Európa történelme: nacionalizmusok és az Európai Koncert: 19. század: 1815–1919]. Vol. IV, Iași, Institutul European.

BÓKA Éva

2008 *Az európai integráció. Elméletek történeti perspektívában*. Budapest, Corvina Kiadó.

COUDENHOVE-KALERGI, Richard

1997 *Pan-Europa* [Páneurópa]. Târgu Mureș, Editura Pro Europa.

DOBRE, Ana Maria–COMAN, Ramona

2005 *România și integrarea europeană* [Románia és az európai integráció]. Iași, Institutul European.

DUNAY Pál–GAZDAG Ferenc (szerk.)

1994 *A Nyugat-Európai Unió. A megalakulástól a megvalósulásig*. Budapest, Stratégiai és Védelmi Kut. Intézet.

DURAND, Yves

2008 *Franciaország a második világháborúban*. Balatonszabadi, Imedias Kiadó (Fordította: L. Hermann Pál)

FAZEKAS Judit (szerk.)

2000 *Az európai integráció alapszerződésai (Róma, Maastricht, Amsterdam)*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

FÖLDEÁK Iván

2008 *Az én Európai Unióm*. Budapest, Korona Kiadó.

GAZDAG Ferenc

2003 *Az Európai Unió közös kül- és biztonságpolitikája*. Budapest, Osiris Kiadó.

GAZDAG Ferenc

1999 *Európai integrációs intézmények*. Budapest, Osiris Kiadó.

GAZDAG Ferenc

1997 *Franciaország története 1945–1995*. Budapest, Zrínyi Kiadó.

- HERENCSÁR Lajos–SCHOTTNER Krisztina–VASALI Zoltán
2006 *Bevezetés a nemzetközi intézmények és szervezetek világába*. [Budapest], L'Harmattan Kiadó.
- HORVÁTH Jenő
2001 *Az európai integráció története napról-napra 1945–2000*. Budapest, Osiris Kiadó.
- HORVÁTH Zoltán
2011 *Kézikönyv az Európai Unióról*. Budapest, HVG-ORAC, Lap- és Könyvkiadó Kft. (nyolcadik, átdolgozott, bővített kiadás).
- HORVÁTH Zoltán–ÓDOR Bálint
2005 *Az Európai Unió Alkotmánya*. Budapest, HVG-ORAC, Lap- és Könyvkiadó Kft.
- HORVÁTH Zoltán–TAR Gábor
2004 *Az Európai Parlament*. Budapest, Földkör Kiadó.
- IGLÓI Gabriella–RÉCSEY Zsuzsanna
é. n. *Ki kicsoda az Európai Unióban?* h. n., a szerző kiadása.
- JÁSZI Oszkár
1918 *A Monarchia jövője. A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok*. Budapest, kiadja az Új Magyarország Részvénytársaság (Reprint, 1988).
- JINGA, Ion
2008 *Uniunea Europeană în căutarea viitorului. Studii Europene [Az Európai Unió a jövő keresésének útján. Európai tanulmányok]*. București, Editura C. H. Beck.
- KANT, Immanuel
2019 *Az örök béke*. Budapest, Helikon Kiadó (Helikon Zsebkönyvek 71.).
- KENDE Tamás–SZŰCS Tamás–JENEY Petra (szerk.)
2018 *Európai közjog és politika*. Budapest, Wolters Kluwer Kft. (negyedik, átdolgozott kiadás).
- Dr. KERTÉSZNÉ Dr. VÁRADI Szilvia
2014 *Az Európai Unió bővítésének jogi aspektusai*. Budapest, Wolters Kluwer Kft.
- KISS J. László (szerk.)
2005 *A huszonötök Európai*. Budapest, Osiris Kiadó.
- LACZKÓNÉ TUKA Ágnes
1999 *A „kis Európától” a tizenketek közösségéig. Az Európai Parlament politikai csoportjai és az Európai Közösségek bővítése*. Pécs, Jannus Pannonius Tudományegyetem.
- LUDVIG Zsuzsa
2008 *Oroszország és a kibővült Európai Unió gazdasági kapcsolatai*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- LÜTZLER, Paul Michael
2004 *Europa după Maastricht. Perspective americane și europene [Európa Maastricht után. Amerikai és európai perspektívák]*. Iași, Institutul European.

MALLER Sándor

2000 *Az Európa-eszme. A kezdetektől a megvalósulásig*. Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó.

MARSH, David

2011 *The Euro. The Battle for the New Global Currency* [Az euró. Csata az új világpénzért]. New Haven–London, Yale University Press.

MARUZSA Zoltán Viktor

2007 *Az osztrák külpolitika a szövetséges megszállástól az európai integrációig*. Baja, Eötvös József Főiskolai Kiadó.

MEZEI Géza (szerk.)

2001. *Európa és a hidegháború a dokumentumok tükrében 1. Európa kettészakítása és a kétpólusú nemzetközi rend születése (1945–1949)*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.

MITRANY, David

1975 *The Functional Theory of Politics* [A politika funkcionalista elmélete]. New York, St. Martin's Press.

M. SZEKENI Géza

2007 *Alcide ds Gasperi. Egy kereszténydemokrata a 20. században*. Budapest, Magyar Szemle Könyvek.

MURÁDIN János Kristóf

2011 *Nemzetközi intézmények és szervezetek*. Kolozsvár, Scientia Kiadó.

MURÁDIN János Kristóf

2009 *Nemzetközi kapcsolatok elmélete*. Kolozsvár, Scientia Kiadó.

MURRAY, Douglas

2018 *Európa furcsa halála. Bevándorlás, identitás, iszlám. Mit tartogat számunkra a jövő?* Pécs, Alexandra Kiadó.

NAVRACSICS Tibor

1998 *Európai belpolitika. Az Európai Unió politikatudományi elemzése*. Budapest, Korona Kiadó.

NÉMETH István

2004 *Európa 1945–2000. A megosztástól az egységig*. Budapest, Aula Kiadó.

NÉMETH István

2001 *Európa tervek 1300–1945. Visszapillantás a jövőbe*. Budapest, ELTE, Eötvös Kiadó.

NITĂ, Ion

2007 *Integrarea României în Uniunea Europeană: acquis-ul comunitar; negocierile* [Románia integrációja az Európai Unióba: közösségi vívmányok, tárgyalások]. București, Lumina Lex.

ORMOS Mária

1987 *Mussolini. Politikai életrajz*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

ORTEGA Y GASSET, José

2003 *A tömeges lázadása*. Budapest, Nagyvilág Kiadó (fordította Scholz László).

PRITZ Pál

1999 *Pax Germanica. Német elképzelések Európa jövőjéről a második világháborúban*. Budapest, Osiris Kiadó.

PUȘCAȘ, Vasile

2007 *România spre Uniunea Europeană [Románia az Európai Unió felé]*. București, Institutul European.

ROMÁN József

1963 *Mítoszok könyve*. Budapest, Gondolat Kiadó.

ROTSCHILD, Joseph

1996 *Întoarcerea la diversitate. Europa Est-Centrală după Al Doilea Război Mondial [Visszatérés a különbözőséghez. Kelet-Közép-Európa a második világháború után]*. Iași.

SAINTPIERRE, Abbé de

1979 *Az örökbéke tervezet rövid foglalata*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.

SCHUMAN, Robert

1990 *Pour l'Europe [Európáért]*. Geneve, Éditions Nagel.

TOTH Szilárd

2014 *A hidegháború története. Kultúra, propaganda és stratégiai politikák*. Kolozsvár, Presa Universitară Clujeană / Kolozsvári Egyetemi Kiadó.

URWIN, Derek W.

1998 *A közös Európa. Az európai integráció 1945-től napjainkig*. Budapest, Corvina Kiadó.

VESE, Vasile–IVAN, Adrian Liviu

2001 *Tratatul de la Nisa. Text tradus și comentat [A Nizzai Szerződés. Fordítás és magyarázatokkal ellátott szöveg]*. Cluj-Napoca, Editura Dacia.

WALLACE, Helen–WALLACE, William–POLLACK, Mark A. (eds.)

2005 *Policy-making in the European Union [Politikacsinálás az Európai Unióban]*. Oxford, Oxford University Press.

Tanulmányok

ARA-KOVÁCS Attila

2014 A birodalom kísértete. *BBC History* 4. 7. 16–18.

BALOGH András

2000 Az 1947–1948-as fordulat a világpolitikában. In: Feitl István–Izsák Lajos–Székely Gábor (szerk.): *Fordulat a világban és Magyarországon 1947–1949*. Budapest, Napvilág Kiadó Kft., 9–24.

- BECKER, Sasha O.–FETZER, Thiemo–NOVY, Dennis
2017 Who voted for Brexit? A comprehensive district-level analysis [Ki szavazott a Brexitre? Egy átfogó, kerületi szintű elemzés]. *Economic Policy* 32. 92. 601–650. URL: <https://academic.oup.com/economicpolicy/article/32/92/601/4459491> [2020. április 24.]
- GERGÓ Zsuzsanna
1996 Európa határai. In: Beszteri Béla–Kalmár Zoltán–Szilágyi István (szerk.): *Hazánk és Európa. Hungary and Europe*. Veszprém, 21–31.
- GILINCSEK Edgár
2003 A Bretton Woods-i pénzügyi rendszer születése. *Múltunk* 48. 1. 127–158.
- POLGÁR Éva Katalin
2003 Az Európai Monetáris Rendszer és az ERM-2. *Közgazdasági Szemle* 50. 4. 350–369.
- POMOGÁTS Béla
2019 Trianon évszázada. In: Bereczky-Veress Bíborka–Székely Hornyák Gyöngyi (szerk.): *Trianon évszázada. Hogyan tovább?* Stockholm, EKE–Erdélyi Könyv Egylet, 25–44.
- PRIEGER Adrienn
2016 Törökország Európai Unióhoz csatlakozásának jogi kihívásai. *Európai Jog* 16. 2. 5–12.
- Dr. PRIEGER Adrienn–Dr. POMEISL András József
2019 Az európai integráció modelljei – igen, nem vagy hogyan? *Valóság* 62. 1. 1–13.
- SZÉKELY Gábor
2000 A Kominform 1947–1949. In: Feitl István–Izsák Lajos–Székely Gábor: *Fordulat a világban és Magyarországon 1947–1949*. Budapest, Napvilág Kiadó Kft., 62–74.
- SZŰCS Jenő
1981 Vázlat Európa három történeti régiójáról. *Történelmi Szemle* 1981/3. 313–359.
- TANYI Attila
Norvégia és az Európai Unió. URL: https://www.attilatanyi.com/uploads/2/5/0/0/25004408/norge_eu.pdf [2020. április 12.]
- VARGA Balázs
2010 Az Európa-gondolat fejlődéstörténete a második világháborúig. In: Háda Béla–Ligeti Dávid–Majoros István–Maruzsa Zoltán–Merényi Krisztina (szerk.): *Nemzetek és birodalmak. Diószege István 80 éves*. Budapest, ELTE, Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 663–672.

Cikkek

XXX

Az Európai Unió és az Egyesült Királyság – új partnerség kialakítása. URL: https://ec.europa.eu/info/european-union-and-united-kingdom-forging-new-partnership_hu [2020. április 24.]

XXX

Ekkora pusztítást végzett két nap alatt a koronavírus a tőzsdéken. URL: <https://www.portfolio.hu/uzlet/20200226/ekkor-pusztitast-vegzett-ket-nap-alatt-a-koronavirus-a-tozsdeken-417187> [2020. szeptember 28.]

XXX

Europe`s refugee and migrant crisis in 2016. In numbers [Az európai menekült és migráns válság 2016-ban. Számokban]. World Economic Forum. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2016/12/europes-refugee-and-migrant-crisis-in-2016-in-numbers> [2020. április 23.]

XXX

Koronavírus: csökkent a nagyobb városok légszennyezettsége a járványügyi intézkedéseket követően. URL: <http://ecolounge.hu/nagyvilag/koronavirus-csokkent-a-nagyobb-varosok-legszennyezettsége-a-jarvanyugyi-intezkedéseket-kovetoen> [2020. szeptember 28.]

XXX

Koronavírus – tisztább levegő. Űrvilág. Űrkutatási hírportál. URL: http://www.urvilag.hu/kornyezetunk_vedelme/20200302_koronavirus_tisztabb_levego [2020. szeptember 28.]

MILES, Tom

EU gets one million migrants in 2015, smugglers seen making \$ 1 billion [Az EU-ba egy millió migráns érkezett 2015-ben, az embercsempészek 1 milliárd dollár nyereségre tehettek szert]. URL: <https://www.reuters.com/article/us-europe-migrants-idUSKBN0U50WI20151222> [2020. április 23.]

SUDÁR István

Az ukrán válság összefoglalása. Elemzés, 2014. július 21. URL: http://azatlasz.hu/2014/07/az_ukran_valsak_osszefoglalasa [2020. április 19.]

XXX

WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19 – 11 March 2020. World Health Organization. URL: <https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020> [2020. szeptember 28.]

XXX

Worldometer. COVID-19 Coronavirus Pandemic. URL: https://www.worldometers.info/coronavirus/?utm_campaign=homeAdvegas1? [2020. szeptember 28.]

REZUMAT

Istoria și teorii ale integrării europene

Această carte este nu numai o descriere strict cronologică a istoriei integrării europene, dar în același timp este și o sinteză filosofică-ideologică a ideii unității continentale, care stă la baza integrării. Potrivit acesteia, obiectivul principal al cărții este pe de o parte prezentarea nașterii ideii de Europa și a schimbărilor istorice legate de ea, iar pe de altă parte descrierea înființării, dezvoltării și situației actuale ale Uniunii Europene așa cum o știm astăzi.

După prolog, într-o scurtă introducere este prezentată extinderea geografică a Europei, precum și originile concepției asupra Europei. Mai apoi este analizată nașterea și dezvoltarea ideologiei unificării continentale, în strânsă legătură cu procesul integrării europene. Sunt prezentate, pe rând, bazele ideii de Europa din Antichitate, atribuțiile comunității creștine medievale, primele planuri de unificare din perioada Renașterii, planurile de pace din epoca Iluminismului și caracteristicile concepției de *Europa* din secolul al XIX-lea. După acestea, un capitol aparte descrie în detaliu acele planuri de unificare apărute în prima jumătate a secolului XX – între care și planul Paneuropa de Coudenhove-Kalergi – care au fost în directă conexiune cu integrarea europeană. Tentativele regimurilor totalitariste naziste și fasciste de întemeiere ale unor imperii continentale, și în același timp, eforturile mișcărilor de rezistență pentru unificare bazate pe federalism sunt prezentate în următorul capitol. Anii plini de evenimente ai perioadei de tranziție postbelică sunt de asemenea tema unui alt capitol.

În cele ce urmează, cartea descrie procesul integrării europene de la planul Schuman din 1950 până la întemeierea Comunității Economice Europene. După aceasta, este prezentată înființarea Comunităților Europene, criza integrării și prima extindere. Deceniul euroscepticismului dintre 1973 și 1984 este tema unui alt capitol. Integrarea țărilor mediteraneene și noile căi ale unificării Europei în anii 1980 sunt analizate într-o nouă parte, urmată apoi de către prezentarea Tratatului de la Maastricht, cea a înființării Uniunii Europene, precum și a celui de al treilea val de extindere. Un nou capitol este dedicat reformei instituționale a UE, prin descrierea detaliată a Tratatelor de la Amsterdam, Nisa și Lisabona. Mai apoi, sunt puse sub lumina reflectoarelor diferitele faze ale extinderii spre est, iar în cele din urmă, ultimul capitol analizează crizele Uniunii Europene din zilele noastre, cu o atenție deosebită asupra părăsirii UE de către Marea Britanie. La finalul volumului există o sinteză asupra situației actuale a Uniunii Europene din perspectivă globală, urmată mai apoi de o bibliografie specială.

ABSTRACT

History and Theories of the European Integration

This textbook is not merely a simple, chronological description of the history of European integration but much more: it offers a philosophical-ideological synthesis of the idea that stands at its foundation, that of the continental unification. Accordingly, its main goal is, on the one hand, to present the formation and historical changes of the idea of unified Europe and, on the other hand, to give an overview of the foundation and development of the European Union as we know it today.

Following the preface, a brief introduction presents the geographic extensions of Europe and the origins of the name. The next chapters describe the formation and development of the unification idea as well as the process of European integration. First, the ancient conceptions of Europe are presented and then the attributes of the mediaeval Christian community, the first plans of unification in the age of the Renaissance and the continental peace programmes emerging in the Enlightenment era as well as the characteristics of the Europe conception in the 19th century. A full chapter is dedicated to the unification plans that emerged in the first part of the 20th century, such as the Paneuropa plan of Coudenhove-Kalergi, which are considered as direct sources of the European integration. The attempts of Nazi and fascist totalitarian regimes to build continental empires and, at the same time, the efforts of the resistance movements aiming at unification based on federalism are presented in another chapter. The eventful years of the period of postwar transition are detailed in yet another separate chapter.

The process of European integration from the 1950 Schuman Plan to the foundation of the European Economic Community, and after that, the formation of the European Communities, the crisis of integration, and the first enlargement are laid out in the next chapters. The decade of Euroscepticism between 1973 and 1984 is the topic of another chapter. The integration of Mediterranean countries and the new routes of European unity during the 1980s are analysed in the next part, followed by the presentation of the Treaty of Maastricht and the foundation of the European Union, together with the third wave of enlargement. A further chapter is dedicated to the institutional reform of the EU, presenting in detail the Treaties of Amsterdam, Nice, and Lisbon. Further on, the different phases of the Eastern enlargement come under scrutiny, while the last chapter is dedicated to the crisis of the EU in our days, with special attention to Brexit. The book ends with a synthesis of the European Union's current situation from the global perspective, followed by the bibliography.

A SZERZŐRŐL

Dr. habil. Murádin János Kristóf történész, egyetemi docens. Marosvásárhelyen született 1980-ban. Tanulmányait Kolozsváron végezte: 1999 és 2003 között a Babeş–Bolyai Tudományegyetem történelem szakán alapképzést, 2003 és 2004 között ugyanott mesterképzőt, 2004 és 2010 között pedig doktori fokozatot szerzett. 2008 februárjától adjunktus, 2020 februárjától pedig docens a Sapientia EMTE Kolozsvári Karán, a Nemzetközi Kapcsolatok és Európai Tanulmányok Tanszéken. 2014 februárjától a Kar kancellárja. Több tudományos társaság tagja: Erdélyi Múzeum-Egyesület (1999), Bolyai Társaság (2006), MTA Külső Köztestülete (2011), Gulágkutatók Nemzetközi Társasága (2014). Kutatási területei: az Erdélyi Párt története 1940 és 1944 között, erdélyi magyar civilek szovjet fogságban 1944 és 1953 között, magyar kultúrintézmények Erdélyben 1944 és 1948 között. Több mint 50 tudományos konferencián tartott előadásokat. Két szakkönyv és két egyetemi jegyzet szerzője, két kötet társszerzője, valamint több mint 70 tanulmány, cikk és recenzió szerzője. Díjai: Magyar Arany Érdemkereszt (2017), Közép-Európa Kutatásáért Díj Junior fokozata (2017).

This image shows a full page of dot grid paper. The background is white, and it is covered with a regular pattern of small, dark grey dots. The dots are arranged in a precise square grid, with equal spacing between them both horizontally and vertically. There are no margins, text, or other markings on the page.

Scientia Kiadó

400112 Kolozsvár (Cluj-Napoca)

Mátyás király (Matei Corvin) u. 4. sz.

Tel./fax: +40-364-401454

E-mail: scientia@kpi.sapientia.ro

www.scientiakiado.ro

Korrektúra:

Szenkovics Enikő

Műszaki szerkesztés:

Metaforma Kft.

Tipográfia:

Könczey Elemér

Nyomdai munkálatok:

F&F INTERNATIONAL Kft.

Felelős vezető: Ambrus Enikő igazgató

Konrád György világszerte ismert magyar író szerint a legfontosabb európai érték a tapintat. Ez az egyetemi jegyzet arra törekszik, hogy e gondolat jegyében összefoglalja az európai integráció történetét, miközben az olvasó elé tárja az annak alapjául szolgáló kontinentális egység gondolat filozófiai-ideológiai fejlődését is. Végigvezet az Európa-eszme kialakulásának és történeti változásainak folyamatán, majd bemutatja az általunk ma ismert Európai Unió létrehozását, fejlődését és jelenlegi helyzetét. Kitér az Európai Unió intézményi reformjára a lisszaboni szerződés által bevezetett változtatások összefoglalásával, rövid elemzéseket nyújt azokról a válságokról, amelyekkel az EU-nak napjainkban szembe kell néznie, és a kontinentális unió jelenlegi helyzetének globális kitekintésű összefoglalójával zárul.

ISBN 978-606-975-039-1

9 786069 750391